AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Soner DEMİR

ERKEN OSMANLI DÖNEMİ CAMİ VE MESCİTLERİNİN CEPHELERİNDE TUĞLA KULLANIMI

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Soner DEMİR

ERKEN OSMANLI DÖNEMİ CAMİ VE MESCİTLERİNİN CEPHELERİNDE TUĞLA KULLANIMI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Lokman TAY

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Soner DEMİR'in bu çalışması, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Abdullah KARAÇAĞ	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Dr. Öğr. Üyesi Lokman TAY	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe BUDAK	(İmza)

Tez Başlığı:	ERKEN OSMANLI DÖNEMİ CAMİ VE MESCİTLERİNİN CEPHELERİNDE TUĞLA KULLANIMI

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 28/06/2019

Mezuniyet Tarihi : 08/08/2019

(İmza)

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Erken Osmanlı Dönemi Cami Ve Mescitlerinin Cephelerinde Tuğla Kullanımı” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Soner DEMİR

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	**Soner DEMİR**
Öğrenci Numarası	**20165247006**
Enstitü Ana Bilim Dalı	**Sanat Tarihi**
Programı	**Tezli Yüksek Lisans**
Programın Türü	**(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans**
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	**Dr. Öğr. Üyesi Lokman TAY**
Tez Başlığı	**Erken Osmanlı Dönemi Cami Ve Mescitlerinin Cephelerinde Tuğla Kullanımı**
Turnitin Ödev Numarası	**1154316152**

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 228 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 23/07/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 7

alıntılar dahil % 7'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

……/……/……..

(imzası)
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Dr. Öğr. Üyesi Lokman TAY

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÇİZİMLER LİSTESİ ..... **iv**
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ ..... **vii**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xvi**
ÖZET ..... **xvii**
SUMMARY ..... **xviii**
ÖNSÖZ ..... **xix**
GİRİŞ **2**

BİRİNCİ BÖLÜM
ERKEN OSMANLI DÖNEMİ'NİN TARİHİ VE MİMARİ ORTAMI HAKKINDA BİLGİLER

1.1. Erken Osmanlı Dönemi Tarihi Hakkında Kısa Bilgiler 4
1.2. Erken Osmanlı Dönemi'nde Mimari Kültür Ortamı 7

İKİNCİ BÖLÜM
ERKEN OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİ TUĞLA KULLANIMI

2.1. Anadolu Öncesi Türk Mimarisinde Tuğla Kullanımı 10
2.2. Selçuklu Dönemi Anadolu Türk Mimarisi'nde Tuğla Kullanımı 12
2.3. Anadolu'da Beylikler Devri Mimarisinde Tuğla Kullanımı 13
2.4. Bizans Mimarisinde Tuğla Kullanımı 14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KATALOG

3.1. İznik Hacı Özbek Camisi 16
3.2. Bursa Alâeddin Paşa Camisi 19
3.3. Bursa Orhan Gazi Camisi 24
3.4. Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi-Camisi 31
3.5. Bursa Hüdavendigar Camisi (Zaviyesi) 41
3.6. Bursa Koca Naib Camisi 51
3.7. İznik Yeşil Cami (Minare) 53
3.8. İznik Nilüfer Hatun İmareti 56
3.9. İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi 61
3.10. Bursa Ali Paşa Camisi 65

3.11. Bursa Hızırlık (Hıdırlık) Camisi 69
3.12. Edirne Yıldırım Camisi 71
3.13. Bursa Ulu Cami – Minareleri 82
3.14. Bursa Timurtaş Paşa (Demir Taş) Cami 86
3.15. Bursa Ebu İshak Camisi 97
3.16. Bursa Ertuğrul Camisi 102
3.17. Bursa İbn-i Bezzaz Camisi 104
3.18. Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi 110
3.19. Bursa Muradiye Camisi 116
3.20. Edirne Şah Melek Camisi 124
3.21. Edirne Saruca Paşa Camisi 127
3.22. Bursa Hoca Ali Camisi 130
3.23. Bursa Şeyh Paşa Camisi 132
3.24. Bursa Veled-i Yanic Camisi 135
3.25. İznik Mahmud Çelebi Camisi 138
3.26. Bursa Bedrettin Camisi (Hafsa Sultan Camisi) 141
3.27. Bursa Selçuk Hatun Camisi 143
3.28. Bursa Umur Bey Camisi 147
3.29. Bursa Yiğit Köhne Camisi 150
3.30. Bursa Abdal Mehmed Camisi 153
3.31. Bursa Nalbandoğlu Camisi 157
3.32. Bursa Zeyniler Camisi 161
3.33. Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi 166
3.34. Bursa Şerefüddin Paşa Camisi 169

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

4.1. Tuğla Üretimi 172
4.2. Tuğla Biçim ve Boyutları 174
4.2.1. Sırsız Tuğlalar 175
4.2.2. Sırlı Tuğlalar 186
4.3. Tuğla İstifi ve Örgü Teknikleri 186
4.3.1. İstif Yöntemleri 186
4.3.1.1. Yatay İstif 187

4.3.1.2. Dikey İstif 188
4.3.1.3. Eğik İstif 188
4.3.2. Örgü Teknikleri 189
4.3.2.1. Almaşık Örgü Teknikleri 189
4.3.2.1.1.Basit Almaşık Örgü Tekniği 190
4.3.2.1.2.Bileşik Almaşık Örgü Tekniği 197

SONUÇ 200
KAYNAKÇA 202
Ö Z G E Ç M İ Ş 209

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 3.1 İznik Hacı Özbek Camii Planı 17
Çizim 3.2 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Planı 20
Çizim 3.3 Bursa Orhan Gazi Cami Planı 26
Çizim 3.4 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin planı 33
Çizim 3.5 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Solda Alt Kat Planı Sağda Üst Kat Planı 43
Çizim 3.6 Bursa Koca Naib Camisi Planı 51
Çizim 3.7 İznik Yeşil Camisi Planı 53
Çizim 3.8 İznik Nilüfer Hatun İmareti Planı 56
Çizim 3.9 İznik Yakup Çelebi Camisi Planı 62
Çizim 3.10 Bursa Ali Paşa Camisi Planı 65
Çizim 3.11 Bursa Hızırlık Cami Planı 69
Çizim 3.12 Edirne Yıldırım Camisi Planı 73
Çizim 3.13 Bursa Ulu Cami Planı 83
Çizim 3.14. Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Planı 87
Çizim 3.15 Bursa Ebu İshak Cami Planı 98
Çizim 3.16 Bursa Ertuğrul Camisi Planı 102
Çizim 3.17 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Planı 105
Çizim 3.18 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Planı 111
Çizim 3.19 Bursa Muradiye Camisi Planı 117
Çizim 3.20 Edirne Şah Melek Camisi Planı 125
Çizim 3.21 Bursa Hoca Ali Paşa Camisi 130
Çizim 3.22 Bursa Şeyh Paşa Camisi Planı 133
Çizim 3.23 Bursa Veled-i Yaniç Camisi Planı 136
Çizim 3.24 İznik Mahmut Çelebi Camisi Planı 139
Çizim 3.25 Bursa Selçuk Hatun Camisi Planı 144
Çizim 3.26 Bursa Yiğit Köhne Camisi Planı 151
Çizim 3.27 Bursa Nalbandoğlu Camisi Planı 158
Çizim 3.28 Bursa Zeyniler Camisi Planı 162
Çizim 3.29 Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi Planı 166
Çizim 3.30 Bursa Şerefüddin Paşa Camisi Planı 169
Çizim 4.1 Geleneksel Tuğla Üretim Aşamaları 173

Çizim 4.2 Bizans Dönemi Tuğla Fırın Tipleri.....174
Çizim 4.3 Bursa Muradiye Camisi Son Cemaat Yeri Alınlığında Yer Alan Şerit Tuğla İle Oluşturulmuş Kompozisyon. 179
Çizim 4.4 Bursa Muradiye Camisi Son Cemaat Yerinde Bulunan Şerit Tuğlalar İle Oluşturulmuş Kompozisyon. 179
Çizim 4.5 Bursa Muradiye Camisi Son Cemaat Yerinde Bulunan Şerit Tuğlalardan Oluşturulmuş Kompozisyon. 179
Çizim 4.6 Edirne Yıldırım Camisi Pencere Alınlıklarındaki Tuğla-Taş Süslemeler. 183
Çizim 4.7 Bursa Timurtaş Paşa Camisi Pencere Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Birlikte Oluşturulmuş Altıgen Ve Yıldız Motifi 183
Çizim 4.8 Bursa Timurtaş Paşa Camisi Pencere Alınlığında Yer Alan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Yapılmış Olan Süsleme 183
Çizim 4.9 Bursa Timurtaş Paşa Camisi Pencere Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Birlikte Oluşturulmuş Altı Kollu Yıldız Motifi 184
Çizim 4.10 Bursa Hüdavendigar Zaviyesi Son Cemaat Yerinde Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Yapılmış Altı Kollu Yıldız Motifi. 184
Çizim 4.11 Bursa Hüdavendigar Zaviyesi Son Cemaat Yerinde Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Yapılmış Altıgen Motifi. 184
Çizim 4.12 Bursa Orhan Gazi Camisi Son Cemaat Yeri İkiz Kemer Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Oluşturulmuş Baklava Dilimi Motifi. 185
Çizim 4.13 Bursa Orhan Gazi Camisi Son Cemaat Yeri İkiz Kemer Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Oluşturulmuş Süsleme Kompozisyonu. 185
Çizim 4.14 Bursa Bedrettin Camisi Son Cemaat Yeri Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Oluşturulmuş Altı Kollu Yıldız Motifi.....186
Çizim 4.15 Yatay İstiflenmiş İki Sıra Tuğla Örneği. 187
Çizim 4.16 Yatay İstiflenmiş Üç Sıra Tuğla Örneği 187
Çizim 4.17 Yatay İstiflenmiş Dört Sıra Tuğla Örneği. 187
Çizim 4.18 Yatay Ve Dikey İstiflenmiş Tuğlaların Taş İle Beraber Kullanımının Örneği....188
Çizim 4.19 Dikey İstiflenmiş Tuğla Örneği. 188
Çizim 4.20 Eğik İstiflenmiş Tuğla Örneği. 189
Çizim 4.21 Üç Tuğla Bir Taş Basit Almaşık Örgü Sistemine Sahip Murad Hüdavendigar Camisinin Duvar Örgüsünden Detay Çizim 191
Çizim 4.22 Üç Tuğla Bir Taş Ve Taş Aralarına Bir Sıra Dikey Tuğla Örgü Sisteminde Örülmüş Bursa Muradiye Camisinin Duvar Örgüsünden Detay Çizim. 191

Çizim 4.23 İki Tuğla Bir Taş Basit Almaşık Örgü Siteminde Duvar Örgüsüne Sahip Olan Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisinin Duvar Örgüsünden Detay Çizim 192
Çizim 4.24 İki Tuğla Bir Taş Ve Taş Aralarına İki Sıra Dikey Tuğla Basit Almaşık Örgü Sisteminde Örülmüş Olan Bursa İbni Bezzaz Camisi Beden Duvarının Detay Çizimi. 192
Çizim 4.25 Bir Tuğla Bir Taş Ve Dikine Bir Sıra Tuğla Örgü Sisteminde Duvar Yapısına Sahip Olan Edirne Saruca Paşa Camisi Duvar Örgüsünden Detay Çizim 193
Çizim 4.26 İznik'te Kilise 1 İsmi Verilen Yapının Duvar Örgüsünün Düzenleri 194
Çizim 4.27 İznik'te Tiyatro Üzerindeki Kilise İsmi Verilen Yapının Duvar Örgüsü 194
Çizim 4.28 Bileşik Sistem Duvar Örgüsü Örneği. 198
Çizim 4.29 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Duvarı Örgü Sistemi 199

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 3.1 İznik Hacı Özbek Camisi'nin Günümüze Ulaşamayan Özgün Revakı 17
Fotoğraf 3.2 İznik Hacı Özbek Camisi'nin Günümüzdeki Görüntüsü 18
Fotoğraf 3.3 İznik Hacı Özbek Camisi'nin Güney Cephesi 18
Fotoğraf 3.4 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Genel Görüntüsü 21
Fotoğraf 3.5 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Batı Duvarı 21
Fotoğraf 3.6 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Batı Duvarından Detay 22
Fotoğraf 3.7 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Batı Duvarında Üzerinde Telefon Numarası Yazılı Olan Tuğlalar 22
Fotoğraf 3.8 Bursa Alâeddin Paşa Camisi'nin Doğu Duvarı 23
Fotoğraf 3.9 Bursa Alâeddin Paşa Camisi'nin Doğu Duvarından Detay 23
Fotoğraf 3.10 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Minaresi 24
Fotoğraf 3.11 Bursa Orhan Gazi Camisi Genel Görüntüsü 27
Fotoğraf 3.12 Bursa Orhan Gazi Camisi Revakı 27
Fotoğraf 3.13 Bursa Orhan Gazi Camisi Revakında Batı Cepheye Bakan İkiz Kemer Alınlığında Bulunan Tuğla Taş Bezeme 28
Fotoğraf 3.14 Bursa Orhan Gazi Camisi Revakında Doğu Cepheye Bakan İkiz Kemer Alınlığında Bulunan Tuğla Taş Bezeme 28
Fotoğraf 3.15 Bursa Orhan Gazi Camisi Doğu Cephesi 29
Fotoğraf 3.16 Bursa Orhan Gazi Camisi Doğu Duvarı 29
Fotoğraf 3.17 Bursa Orhan Gazi Camisi Güney Duvarı 30
Fotoğraf 3.18 Bursa Orhan Gazi Camisi Güney Duvarından Detay Görüntü 30
Fotoğraf 3.19 Bursa Orhan Gazi Camisi Batı Duvarı 31
Fotoğraf 3.20 Bursa Orhan Gazi Camisi Batı Duvarından Detay Görüntü 31
Fotoğraf 3.21 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Doğu Yöne Bakan Ön Cephesi 34
Fotoğraf 3.22 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Ön Cephe Duvar Örgüsü 34
Fotoğraf 3.23 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Doğu Yöne Bakan Ön Cephesi ve Kuzey Cephesi 35
Fotoğraf 3.24 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Güney Cephesi 35
Fotoğraf 3.25 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi Kalp Motifi 36
Fotoğraf 3.26 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi Güneş Motifi 36

Fotoğraf 3.27 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Güneydeki Odasının Batı Cephesi ve Ortadaki Ana Mekânın Güney Cephesi 37
Fotoğraf 3.28 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Güneydeki Odasının Batı Cephesindeki Pencere Alınlığının Tuğla Süslemesi 37
Fotoğraf 3.29 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Batı Cephesi 38
Fotoğraf 3.30 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Batı Cephesindeki Pencere Alınlığının Tuğla Bezemesi 38
Fotoğraf 3.31 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Ana Mekânının Kuzey Cephesi ve Kuzeydeki Odanın Batı Cephesi 39
Fotoğraf 3.32 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Kuzeydeki Odasının Batı Cephesinde Bulunan Pencere Alınlığındaki Tuğla ile Yapılmış Balıksırtı Motifi 39
Fotoğraf 3.33 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Kuzeydeki Mekânın Kuzey Cephesinden Detay 40
Fotoğraf 3.34 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Kubbe Kasnağındaki Güneş Kursu Motifi 40
Fotoğraf 3.35 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Genel Görünüşü 43
Fotoğraf 3.36 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Alt ve Üst Kat Revakları 44
Fotoğraf 3.37 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Alt Kat Revakının Doğudaki Kemerleri 44
Fotoğraf 3.38 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Alt Kat Revakının Batı Tarafındaki Kemerleri 45
Fotoğraf 3.39 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Üst Kat Revakının Doğu Tarafındaki Kemerleri 45
Fotoğraf 3.40 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Üst Kat Revakının Doğu Ucundaki Kemerler 46
Fotoğraf 3.41 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Üst Kat Revakının Orta Kemerindeki Tuğla Taş Süsleme Kompozisyonu 46
Fotoğraf 3.42 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Üst Kat Revakının Batı Tarafındaki Kemer Alınlığındaki Tuğla Taş İle Yapılmış Olan Geometrik Düzenleme 47
Fotoğraf 3.43 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Doğu Cephesi 47
Fotoğraf 3.44 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Doğu Cephesinden Detay 48
Fotoğraf 3.45 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Güney Cephesi 48
Fotoğraf 3.46 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Batı Cephesi 49

Fotoğraf 3.47 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Saçak Altındaki Tuğla İle Yapılmış Lombard Kemerleri 49
Fotoğraf 3.48 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Tuğla İle Örülmüş Minaresi 50
Fotoğraf 3.49 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Beden Duvarında Yer Alan Tuğlaların Detay Görüntüsü 50
Fotoğraf 3.50 Bursa Koca Naib Camisi Batı Cephesi 52
Fotoğraf 3.51 Bursa Koca Naib Camisi Minaresi 52
Fotoğraf 3.52 İznik Yeşil Cami Genel Görüntüsü 54
Fotoğraf 3.53 İznik Yeşil Cami Minaresi 55
Fotoğraf 3.54 İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin Doğudan Görünüşü 57
Fotoğraf 3.55 İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin Doğu Cephesinde Bulunan Revakı 57
Fotoğraf 3.56 İznik Nilüfer Hatun İmareti Revakının Güneye Bakan Cephesi 58
Fotoğraf 3.57 İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Kanadının Batı Cephesi 58
Fotoğraf 3.58 İznik Nilüfer Hatun İmareti Batı Tarafta Bulunan Odanın Güney Duvarında Yer Alan Güneş Motifi 59
Fotoğraf 3.59 İznik Nilüfer Hatun İmareti Batı Odasının Güney Duvarı ve Saçaklar 59
Fotoğraf 3.60 İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin Kuzey Cephesi 60
Fotoğraf 3.61 İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin Batı Cephesi 60
Fotoğraf 3.62 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi Kuzey Cephesi 62
Fotoğraf 3.63 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi'nin Son Cemaat Yeri 63
Fotoğraf 3.64 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi'nin Batı Cephesi 63
Fotoğraf 3.65 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi'nin Kuzey Batıdan Görünüşü 64
Fotoğraf 3.66 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi'nin Güney Cephesi 64
Fotoğraf 3.67 Bursa Ali Paşa Camisi Kuzey Cephesi 66
Fotoğraf 3.68 Bursa Ali Paşa Camisi Son Cemaat Yerinden Detay 66
Fotoğraf 3.69 Bursa Ali Paşa Camisi'nin Doğu Odasının Kuzey Duvarı 67
Fotoğraf 3.70 Bursa Ali Paşa Camisi'nin Batı Cephesi 67
Fotoğraf 3.71 Bursa Ali Paşa Camisi'nin Güney Batıdan Görünüşü 68
Fotoğraf 3.72 Bursa Ali Paşa Camisi'nin Minaresi 68
Fotoğraf 3.73 Bursa Hızırlık Camisi'nin Doğu Tarafına Yer Alan Giriş Cephesi 70
Fotoğraf 3.74 Bursa Hızırlık Camisi Kuzey Cephesi 70
Fotoğraf 3.75 Bursa Hızırlık Camisi Kuzey Cephesinde Bulunan Pencere Kemeri ve Alınlığı 70
Fotoğraf 3.76 Bursa Hızırlık Camisi Batı Cephesi 71

Fotoğraf 3.77 Edirne Yıldırım Camisi'nin Kuzeyden Görünüşü 73
Fotoğraf 3.78 Edirne Yıldırım Camisi Güney Cephesi 74
Fotoğraf 3.79 Edirne Yıldırım Camisi Güney Cephesi Duvar Örgüsü 74
Fotoğraf 3.80 Edirne Yıldırım Camisi'nin Güney Cephesindeki Pencere Alınlığının Tuğla Taş Dekorasyonu 75
Fotoğraf 3.81 Edirne Yıldırım Camisi Güney Cephesinde Bulunan Pencere Alınlığının Tuğla Taş Dekorasyonu 75
Fotoğraf 3.82 Edirne Yıldırım Camisi'nin Güney-Doğu Cephesi 76
Fotoğraf 3.83 Edirne Yıldırım Camisi Güney-Doğu Cephesindeki Pencerenin Alınlık Bezemesi 76
Fotoğraf 3.84 Edirne Yıldırım Camisi Doğu Cephesi 77
Fotoğraf 3.85 Edirne Yıldırım Camisi Doğu Cephesindeki Kapının Alınlığındaki Tuğla-Taş Dekorasyon 77
Fotoğraf 3.86 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey-Doğu Cephesi 78
Fotoğraf 3.87 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey-Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığındaki Tuğla İşçiliği 78
Fotoğraf 3.88 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığının Tuğla Dekorasyonu 79
Fotoğraf 3.89 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Duvarı 79
Fotoğraf 3.90 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Duvarı Tuğla Taş Almaşık Düzeni 80
Fotoğraf 3.91 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Cephede Bulunan Pencere Alınlığının Tuğla Taş Dekorasyonu 80
Fotoğraf 3.92 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Cephede Bulunan Pencere Alınlığının Tuğla Taş Dekorasyonu 81
Fotoğraf 3.93 Edirne Yıldırım Camisi Duvarında Kullanılan Tuğlalardan Detay Görüntü. 81
Fotoğraf 3.94 Bursa Ulu Camisi Batı Minaresi 84
Fotoğraf 3.95 Bursa Ulu Camisi Batı Minaresi Tuğla Örgü Düzeni 84
Fotoğraf 3.96 Bursa Ulu Camisi Doğu Minaresi 85
Fotoğraf 3.97 Bursa Ulu Camisi Doğu Minaresinden Detay 85
Fotoğraf 3.98 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Genel Görünüşü 88
Fotoğraf 3.99 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Kuzeyinde Bulunan Son Cemaat Yeri 88
Fotoğraf 3.100 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Son Cemaat Yerindeki Tuğla Süslemeler 89
Fotoğraf 3.101 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğu Cephesi 89

Fotoğraf 3.102 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğu Cephesinin Kuzey Ucundaki Pencere Alınlığı 90
Fotoğraf 3.103 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğu Cephesinde Ortadaki Pencerenin Alınlığı 90
Fotoğraf 3.104 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığı 91
Fotoğraf 3.105 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güneye Bakan Cepheleri 91
Fotoğraf 3.106 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğudaki Mekânın Güney Cephesindeki Pencere Alınlığı 92
Fotoğraf 3.107 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güney Cephesi 92
Fotoğraf 3.108 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güney Cephesindeki Pencere Alınlıkları 93
Fotoğraf 3.109 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güney Batı Cephesi 93
Fotoğraf 3.110 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güneydeki Mekânın Batı Cephesindeki Pencere Alınlığı 94
Fotoğraf 3.111 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Mekânının Güney Cephesinde Pencere Alınlığı 94
Fotoğraf 3.112 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Cephesi 95
Fotoğraf 3.113 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Cephesinin Güney Ucundaki Pencere Alınlığı 95
Fotoğraf 3.114 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Cephesinin Ortasındaki Pencere Alınlığı 96
Fotoğraf 3.115 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Cephesinin Kuzey Ucunda Kalan Pencere Alınlığı 96
Fotoğraf 3.116 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Minaresi 97
Fotoğraf 3.117 Bursa Ebu İshak Camisi'nin Kuzeyinde Yer Alan Son Cemaat Yeri 99
Fotoğraf 3.118 Bursa Ebu İshak Camisi Doğu Cephesi 99
Fotoğraf 3.119 Bursa Ebu İshak Camisi'nin Güney Doğudan Görünüşü 100
Fotoğraf 3.120 Bursa Ebu İshak Camisi Pencere Alınlığındaki Tuğla İşçiliği 100
Fotoğraf 3.121 Bursa Ebu İshak Camisi Güney Cephesi 101
Fotoğraf 3.122 Bursa Ebu İshak Camisi Batı Cephesinden Detay 101
Fotoğraf 3.123 Bursa Ertuğrul Camisi'nin Kuzeyden Görünüşü 103
Fotoğraf 3.124 Bursa Ertuğrul Camisi'nin Doğu Duvarı 103
Fotoğraf 3.125 Bursa Ertuğrul Camisi'nin Güney Duvarı 104
Fotoğraf 3.126 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Kuzey Cephesi 106
Fotoğraf 3.127 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Doğu Duvarı 106

Fotoğraf 3.128 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığı.....107
Fotoğraf 3.129 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığı.....107
Fotoğraf 3.130 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Güney Cephesi.....108
Fotoğraf 3.131 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Güney Cephedeki Pencere Alınlığı 108
Fotoğraf 3.132 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Batı Cephesi.....109
Fotoğraf 3.133 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Batı Cephesindeki Pencere Alınlığı.....109
Fotoğraf 3.134 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Minaresi 110
Fotoğraf 3.135 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Kuzeyden Görünüşü.....111
Fotoğraf 3.136 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Kuzey Cephe Detay Görüntüsü 112
Fotoğraf 3.137 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Doğu Cephesi.....112
Fotoğraf 3.138 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Güney Cephesi 113
Fotoğraf 3.139 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Duvar Örgüsünden Detay Görüntü 113
Fotoğraf 3.140 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Batı Duvarı.....114
Fotoğraf 3.141 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Minaresi 115
Fotoğraf 3.142 Bursa Muradiye Camisi Revakı.....118
Fotoğraf 3.143 Bursa Muradiye Camisi Revakının Doğu Yöne Bakan Alınlık Süslemesi ...118
Fotoğraf 3.144 Bursa Muradiye Camisi Revakının Süslemeleri.....119
Fotoğraf 3.145 Bursa Muradiye Camisi Revakının Şerit Tuğlalarla Yapılmış Süslemesi.....119
Fotoğraf 3.146 Bursa Muradiye Camisi Revakının Şerit Tuğla Bezemesi 120
Fotoğraf 3.147 Bursa Muradiye Camisi Revakının Şerit Tuğla Süslemesi.....120
Fotoğraf 3.148 Bursa Muradiye Camisi Revakının Şerit Tuğla Dekorasyonu.....121
Fotoğraf 3.149 Bursa Muradiye Camisi Revakının Batı Köşeliğinde Bulunan Tuğla Süslemesi 121
Fotoğraf 3.150 Bursa Muradiye Camisi Revakının Batı Yöne Bakan Kemer Alınlığı.....122
Fotoğraf 3.151 Bursa Muradiye Camisi Doğu Duvarı 122
Fotoğraf 3.152 Bursa Muradiye Camisi Güney Duvarı 123
Fotoğraf 3.153 Bursa Muradiye Camisi Batı Duvarı 123
Fotoğraf 3.154 Edirne Şah Melek Camisi Genel Görünüşü.....125
Fotoğraf 3.155 Edirne Şah Melek Paşa Camisi Güney Duvarı Almaşık Örgü Sistemi 126
Fotoğraf 3.156 Edirne Şah Melek Camisi Güney ve Doğu Cepheleri 126
Fotoğraf 3.157 Edirne Şah Melek Camisi Kuzey Duvarı.....127
Fotoğraf 3.158 Edirne Saruca Paşa Camisi Genel Görünüşü.....128
Fotoğraf 3.159 Edirne Saruca Paşa Camisi Doğu Duvarı 128
Fotoğraf 3.160 Edirne Saruca Paşa Camisi Güney Duvarı 129

Fotoğraf 3.161 Edirne Saruca Paşa Camisi Batı Duvarı 129
Fotoğraf 3.162 Bursa Hoca Ali Camisi Genel Görünüşü 131
Fotoğraf 3.163 Bursa Hoca Ali Camisi Güney ve Doğu Duvarı 131
Fotoğraf 3.164 Bursa Hoca Ali Camisi Güney Duvar Örgüsü Detayı 132
Fotoğraf 3.165 Bursa Şeyh Paşa Camisi Genel Görünüşü 133
Fotoğraf 3.166 Bursa Şeyh Paşa Camisi Doğu Cephesi 134
Fotoğraf 3.167 Bursa Şeyh Paşa Camisi Batı Duvarı 134
Fotoğraf 3.168 Bursa Şeyh Paşa Camisi Güney Duvarı 135
Fotoğraf 3.169 Bursa Şeyh Paşa Camisi Doğu Duvarındaki Pencere Alınlığının Tuğla Bezemesi 135
Fotoğraf 3.170 Bursa Veled-i Yaniç Camisi Kuzey Cephesi 137
Fotoğraf 3.171 Bursa Veled-i Yaniç Camisi Doğu Duvarı 137
Fotoğraf 3.172 Bursa Veled-i Yaniç Camisi Doğu Duvarından Detay 138
Fotoğraf 3.173 İznik Mahmut Çelebi Camisi Genel Görünüşü 139
Fotoğraf 3.174 İznik Mahmut Çelebi Camisi Doğu Duvarı 140
Fotoğraf 3.175 İznik Mahmut Çelebi Camisi Güney Duvarı 140
Fotoğraf 3.176 Bursa Bedrettin Camisi Kuzey Cephesi 142
Fotoğraf 3.177 Bursa Bedrettin Camisi Son Cemaat Yeri Alınlığında Tuğla Bezeme 142
Fotoğraf 3.178 Bursa Bedrettin Camisi Doğu Duvarı 143
Fotoğraf 3.179 Bursa Selçuk Hatun Camisi Kuzey Cephesi 144
Fotoğraf 3.180 Bursa Selçuk Hatun Camisi Güney ve Doğu Cepheleri 145
Fotoğraf 3.181 Bursa Selçuk Hatun Camisi Tuğlalarından Detay 145
Fotoğraf 3.182 Bursa Selçuk Hatun Camisi Kuzey Cephedeki Tuğla Geometrik Süsleme 146
Fotoğraf 3.183 Bursa Selçuk Hatun Camisi Pencere Alınlığındaki Tuğla Süslemesi 146
Fotoğraf 3.184 Bursa Selçuk Hatun Camisi Minaresi 147
Fotoğraf 3.185 Bursa Umur Bey Camisi Kuzey Cepheden Görünüşü 148
Fotoğraf 3.186 Bursa Umur Bey Camisi Doğu Duvarı 149
Fotoğraf 3.187 Bursa Umur Bey Camisi Güney Duvarı 149
Fotoğraf 3.188 Bursa Umur Bey Camisi Duvar Örgüsü Detayı 150
Fotoğraf 3.189 Bursa Yiğit Köhne Camisi Genel Görünüşü 152
Fotoğraf 3.190 Bursa Yiğit Köhne Camisi Son Cemaat Yeri 152
Fotoğraf 3.191 Bursa Yiğit Köhne Camisi Doğu Duvarı 153
Fotoğraf 3.192 Bursa Yiğit Köhne Camisi Batı Cephesi 153
Fotoğraf 3.193 Bursa Abdal Mehmet Camisi Kuzey Cephesi 154

Fotoğraf 3.194 Bursa Abdal Mehmet Camisi Doğu Duvarı 155
Fotoğraf 3.195 Bursa Abdal Mehmet Camisi Güney Duvarı 155
Fotoğraf 3.196 Bursa Abdal Mehmet Camisi Batı Cephesi 156
Fotoğraf 3.197 Bursa Abdal Mehmet Camisi Minaresi 157
Fotoğraf 3.198 Bursa Nalbandoğlu Camisi Kuzey Cephesi 158
Fotoğraf 3.199 Bursa Nalbandoğlu Camisi Batı Duvarı 159
Fotoğraf 3.200 Bursa Nalbandoğlu Camisi Batı Duvarı Detayı 159
Fotoğraf 3.201 Bursa Nalbandoğlu Camisi Tuğlalarından Detay 160
Fotoğraf 3.202 Bursa Nalbandoğlu Camisi Minaresi 161
Fotoğraf 3.203 Bursa Zeyniler Camisi Kuzey Cephesi 163
Fotoğraf 3.204 Bursa Zeyniler Camisi Doğu Duvarı 163
Fotoğraf 3.205 Bursa Zeyniler Camisi Güney Duvarı 164
Fotoğraf 3.206 Bursa Zeyniler Camisi Batı Duvarı 164
Fotoğraf 3.207 Bursa Zeyniler Camisi Batı Duvarındaki Pencereyi Kuşatan Meander Motifi 165
Fotoğraf 3.208 Bursa Zeyniler Camisi Minaresi 165
Fotoğraf 3.209 Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi 167
Fotoğraf 3.210 Bursa İmareti-i İsa Bey Camisi Doğu Cephesi 167
Fotoğraf 3.211 Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi Batı Cephesi 168
Fotoğraf 3.212 Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi Minaresi 168
Fotoğraf 3.213 Bursa Şerefüddin Paşa Camisi Doğu Cephesi 170
Fotoğraf 3.214 Bursa Şerefüddin Camisi Doğu Duvarı Detayı 170
Fotoğraf 3.215 Bursa Şerefüddin Camisi Duvar Örgüsünden Detay 171
Fotoğraf 3.216 Bursa Şerefüddin Camisi Minaresi 171
Fotoğraf 4.1 İran Kazvin'de Bulunan Kümbet-İ Karagan Tuğla Bezemeleri 177
Fotoğraf 4.2 Erzincan Kemah Mengücek Gazi Türbesi Şerit Tuğlalar İle Yapılmış Geometrik Kompozisyon 178
Fotoğraf 4.3 Sivas İzzettin Keykavus Türbesi Şerit Tuğlalar İle Oluşturulmuş Süsleme Kompozisyonu 178
Fotoğraf 4.4 Bursa Muradiye Medresesi Giriş Eyvanı Cephesindeki Şerit Tuğlalar İle Yapılmış Bezeme 180
Fotoğraf 4.5 İstanbul Tekfur Sarayı Tuğla Süslemeleri 180
Fotoğraf 4.6 İstanbul Tekfur Sarayı Tuğla Süslemeleri 181

Fotoğraf 4.7 Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camisi Güney Cephesinde Yer Alan Meander Motifi 181
Fotoğraf 4.8 Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camisi Tuğla Taş Süslemesi 182
Fotoğraf 4.9 Bulgaristan, Nessebar St. John Aleitourgetos Kilisesi (XIV. yüzyıl) 182
Fotoğraf 4.10 Bursa Mudanya'da Bizans Dönemi Kemerli Kilise'nin Duvar Örgüsü (XIV. Yüzyıl Başları) 195
Fotoğraf 4.11 Bafa Gölü'nde Kahve Asar Adası'nda Yer Alan Laskaris devrinden 8 Nolu Kilisenin Duvar Örgüsü (XIII. Yüzyıl Ortası) 195
Fotoğraf 4.12 İzmir Kemalpaşa'da Laskaris Dönemi Sarayının Duvar Örgüsü (XIII. Yüzyıl Başları) 196
Fotoğraf 4.13 Eski Manyas İmareti 197
Fotoğraf 4.14 Muğla Turgut İlyas Bey Camisi 197

KISALTMALAR LİSTESİ

bk. : Bakınız

cm. : Santimetre

ed. : Editör

Foto. : Fotoğraf

vd. : Ve Diğerleri

yy. : Yüzyıl

ÖZET

Bu çalışmada, erken Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinin cephelerinde tuğla kullanımı incelenmiştir. Orhan Gazi döneminden (1324-1362) II. Murad döneminin (1421-1444, 1446-1451) sonuna kadar olan tarih içerisinde Bursa ve Edirne'de inşa edilmiş 34 cami ve mescit kataloğumuz içerisinde yer almaktadır.

İncelediğimiz 34 cami ve mescidin cephelerinde bulunan tuğlaların örgü ve süsleme amaçlı kullanımı, fiziksel özellikleri ve tuğla kullanımı açısından çağdaşı olan çevre kültürler ile ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapıların iç mekânı boyalı olduğu için incelenememiştir. Bundan dolayı yapıların dış cepheleri incelenmiştir.

Erken dönem Osmanlı cami ve mescitlerinin cephelerinde kullanılan tuğlalar standart bir ölçüye sahip değildir. Duvarlarda kullanılan tuğla genelde dikdörtgen biçimdedir. Süsleme amaçlı kullanılan tuğlalar kesme tuğlalardır. Kesme tuğlalar geometrik biçimli ve şerit biçimli şekilde üretilmiştir. Tuğla cami ve mescitlerin cephelerinde taş ile birlikte almaşık teknikte kullanılmıştır. Tuğlalar yatay, dikey ve eğik olarak istiflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mimari, Tuğla

SUMMARY

THE USAGE OF BRICK ON THE FACADES OF EARLY OTTOMAN MOSQUES AND MASJIDS

This thesis aims at evaluating the usage of bricks at Early Ottoman mosques and masjids. Totally 34 mosques and masjids which were built in Bursa and Edirne in the course of historical process from the reign of Orhan Gazi (1324-1362) to the end of Murad II period (first 1421-1444, and the last 1446-1451) are included in the catalogue.

The physical characteristics and usage method of brick masonry – both for technical and decorative aims – at the examined 34 mosques and masjids have been determined in comparison with those at the contemporary cultures in their vicinity. The inner surfaces of the walls of the buildings in question could not be examined as they are totally dyed. Thus, the facades has been taken into consideration in assessment.

Any Standard measure is not available at the bricks used on the facades at Eary Ottoman mosques and masjids. The bricks on the walls are generally in rectangle. Those employed for decoration are cut-bricks. The cut-bricks have been produced in various geometric shape and band. The brick has been utilized with stone in alternating bands at the facades of mosques and masjids. They are placed in horizontal, vertical and inclined.

Key Words: Ottoman, Architecture, Brick Masonry

ÖNSÖZ

Erken Osmanlı mimarisinin önde gelen özeliklerinden biri olan yoğun tuğla kullanımı, ilk devir Osmanlı mimarisinin ayırt edici özelliklerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönem içerisinde inşa edilmiş olan mimari eserler içerisinden 34 cami ve mescit incelenerek, bu yapı türünün cephelerinde tuğla kullanımı hakkında bilgiler ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma süresince yardımlarını esirgemeyen hocam Dr. Öğr. Üyesi Lokman TAY'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca önerileriyle tezin oluşmasında katkıları olan Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK'e, Prof. Dr. Abdullah KARAÇAĞ'a ve Dr. Öğr. Üyesi Ayşe BUDAK'a teşekkür ediyorum.

Soner DEMİR

Antalya, 2019

GİRİŞ

Konunun Tanımı, Sınırları ve Önemi

Bu araştırmanın konusu erken Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinde tuğla kullanımıdır. Erken Osmanlı mimarisini, Osmanlı mimarisinin diğer dönemlerinden ayırt eden en önemli özelliklerinden birisi yoğun tuğla kullanımıdır. Tuğla, bu dönem içindeki binalarda hem yapısal amaç hem de bezeme amacıyla kullanılmıştır. Çalışmada yapıların dış cephelerinde görülen tuğla kullanımı üzerinde incelemeler yapılmıştır. Bu nedenle çalışmada; duvarlar, taşıyıcı öğeler, kubbe kasnakları ve minareler üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Tezimizde erken Osmanlı devri cami ve mescitlerinin cephelerinde kullanılan tuğlanın kullanım yerleri, kullanım amacı, fiziksel özellikleri ve tuğla kullanımının çevre kültürler ile ilişkisi araştırılmıştır. Tuğla üretimi ile ilgili yeterince bilgi olmasa da bu konu da ele alındı. Bu dönemde kullanılan tuğla ile ilgili doğru bilgiler almak için özgün malzemesini koruyan yapılar belirlenip bunlar üzerinde incelemeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu dönem içerisinden 34 cami ve mescit katalog içerisinde yer almaktadır.

Erken Osmanlı döneminin önemli şehirlerinden olan Bursa ve Edirne'de 1300 – 1453 tarihleri arasında inşa edilmiş yapılar tez kapsamındadır.

Konu daha önce bazı makalelere ve tezlere konu edilmiştir. Ancak yalnızca bir şehir üzerinden veya sadece tuğlanın süsleme işlevi ya da yetersiz sayıda bina ele alınarak inceleme yapılmıştır. Bunların çoğu da doğrudan tuğlayı ele almamıştır. Erken Osmanlı döneminde kullanılan tuğlanın genel bir değerlendirilmesi yapılmamıştır. Bu çalışma erken devir Osmanlı cami ve mescitleri üzerinden tuğla kullanımının erken Osmanlı mimarisindeki genel bir araştırmasını ele alır.

Yöntem

İlk olarak konu ile ilgili kaynakların taraması yapılmıştır. Tezin kapsamına giren yapıların seçimi için Osmanlı mimarisi ile ilgili kaynaklar okunmuştur. Yapı seçiminde özgün tuğla malzemesini koruyan yapılar tercih edilmiştir.

Yerinde incelenmesi gereken yapılar belirlendikten sonra arazi çalışması ile yapılar incelenmiştir. Binalardaki tuğla malzemenin yapıların nerelerinde, nasıl, ne amaç ile kullanıldıkları belirlenmiştir. Tuğlaların boyutları ölçülmüştür. Yapılar arasındaki tuğla kullanım farkları ve boyutları incelenmiştir. Dönem içinde tuğlanın kullanım ve boyut yönünden geçirdiği değişimler de ele alınmıştır. Yapıların fotoğrafları teze koyulmuştur.

Tezin giriş bölümünde konunun tanımı, sınırları ve önemi, çalışma yöntemi ve yararlanılan kaynaklar tanıtılmıştır. Giriş bölümü dışında, tez dört ana başlık altında yazılmıştır. Birinci bölümde erken dönem Osmanlı tarihi ve mimari ortamı hakkında bilgiler sunulmuştur. İkinci bölüm katalog kısmıdır. Bu bölümde erken dönem Osmanlı cami ve mescitlerindeki tuğla kullanımı incelenmiştir. Üçüncü bölüm değerlendirme kısmını oluşturmaktadır. Değerlendirme bölümünde tuğla üretimi, tuğla boyut ve biçimleri, tuğla istif ve örgü teknikleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde özellikle Bizans mimarisinde tuğla kullanımı ile karşılaştırma yapılmıştır.

Konuyla İlgili Kaynaklar

Erken Osmanlı cami ve mescitlerinde tuğla kullanımıyla ilgili detaylı bir çalışma yoktur. Osmanlı mimarisi hakkında genel bilgiler veren bazı yayınlarda sadece değinilmiştir. Konu ile ilgili bazı makaleler vardır. Ancak kapsamlı çalışmalar değildir.

Ekrem Hakkı Ayverdi, "İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri: Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)" [1] ve "Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri (1403-1451)" [2] eserlerinden kataloğumuzda yer alan yapılar hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Yapıların seçiminde büyük ölçüde bu önemli eserlerden faydalanılmıştır.

Ömür Bakırer'in, "Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı"[3] isimli kitabı Anadolu Selçuklu mimarisinde tuğla kullanımı ile ilgili en kapsamlı çalışmadır. Osmanlı öncesi Anadolu'da tuğla kullanımı hakkında bilgiler verir. Bu eserde tuğla kullanımı bulunan Anadolu Selçuklu mimari eserlerinin büyük bir bölümü tek tek incelenmiştir.

Afife Batur, "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine"[4] adlı makalesi Osmanlı camilerinde taş – tuğla almaşıklığı sistemini anlatırken tuğla kullanımı ve boyutları hakkında bilgiler verir. Tuğlanın erken Osmanlı dönemi içerisinde boyut olarak değişim geçirdiğini belirtir.

Y. Selçuk Şener, "XIV. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü"[5] adlı makalesinde XIV. yüzyıl Bursa'da yapıların duvar örgüsünü anlatırken duvarlardaki tuğla kullanımı hakkında ve tuğla boyutları hakkında bilgiler vermektedir.

---

[1] Ayverdi, 1989a.
[2] Ayverdi, 1989b.
[3] Bakırer, 1981.
[4] Batur, 1970.
[5] Şener, 1997.

Ali Osman Uysal, "Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler" [6] adlı makalesinde, bu dönemden günümüze ulaşan ve ulaşamayan sırlı tuğlalı minareler ve bunların sayısı hakkında bilgiler vermektedir.

Ayla Savaş, "Bursa ve İlçelerindeki XV. Yüzyıl Türk Devri Yapılarında Tuğla Süsleme"[7] adlı yüksek lisans tez çalışmasında Bursa'daki XV. yüzyılda inşa edilen Osmanlı dönemi yapılarındaki tuğla süslemeler ile oluşturulan kompozisyonlar ve bu kompozisyonların dönem içerisinde değişen üslubunu anlatmaktadır.

[6] Uysal, 1994: 2349-2367.
[7] Savaş, 1999.

BİRİNCİ BÖLÜM
ERKEN OSMANLI DÖNEMİ'NİN TARİHİ VE MİMARİ ORTAMI HAKKINDA BİLGİLER

1.1. Erken Osmanlı Dönemi Tarihi Hakkında Kısa Bilgiler

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve bu uç beyliğinin bir imparatorluk haline gelmesini sağlayan etkenler farklı görüşler ile sürekli bir tartışma konusu olmuştur[8]. Osmanlıların Kayı boyuna mensup bir aşiret olduğu belirtilmektedir[9]. Orhan Bey zamanında 1327 yılında Bursa'da bastırılan gümüş sikkede de Kayı boyu damgası vardır[10]. Kimi araştırmacılar Osmanlı hanedanlığının Kayı boyundan olduğu tezine karşıdır. Aldo Gallotta, yükselme dönemi tarihçileri olan Yazıcıoğlu Ali, Şükrullah ve Neşri'nin bu konu hakkındaki çelişkili bilgilerini değerlendirerek Osmanlı'nın etnik köken bakımından Kayı boyundan olmadığını ifade eder[11]. İnalcık, Osmanlılar'ın egemenliğini meşrulaştırmak ve özellikle Timur oğullarının himaye ve üstünlük iddialarına karşı çıkmak için Kayı boyu görüşünü benimsemiş olduklarını belirtir[12]. Artuklu sikkelerinde Kayı boyunun tamgası olması bu boyun XI.– XII. yüzyıllarda Doğu Anadolu'da bulunduklarını göstermektedir[13]. Tabi bu bilgi Osmanlıların Kayı boyundan olduğunu göstermez.

Türkmenlerin büyük kitleler halinde Anadolu'ya girmeleri XI. yüzyıl ve XIII. yüzyıl tarihleri arasında olmuştur. Osmanlıların ise Anadolu'ya tam olarak giriş tarihleri ve Anadolu'nun batı kısmına geçiş tarihleri belirsizdir. Ama muhtemelen XIII. yüzyıl ortalarında Osman'ın babası Ertuğrul aşiretiyle beraber Eskişehir-Sakarya bölgesine gelip Söğüt ve Domaniç'i almışlardır[14]. 1288 yılında Ertuğrul ölünce yerine oğlu Osman geçmiştir[15]. Osman 1288 yılında Karacahisar'ı fethedince Selçuklu sultanından sancak beyliği unvanını almıştır[16]. Osman daha sonra 1299 senesinde Bilecik, Yarhisar, Yenişehir ve İnegöl fetihlerini gerçekleştirmiş ve kendi adına hutbe okutmuş, bağımsızlık iddiasında bulunmuştur[17]. Bağımsızlık iddiasının olduğu bu tarih genel olarak tarihçiler tarafından Osmanlı Devleti'nin

[8] Bu konu hakkında bk. Wittek, 2000; Divitçioğlu, 2000; Kafadar, 2010; Lowry, 2010; Köprülü, 2015; İnalcık, 2016.
[9] Köprülü, 2015: 121-122; Uzunçarşılı 2016: 496.
[10] Uzunçarşılı, 2016: 125.
[11] Gallotta, 2000: 41-61.
[12] İnalcık, 2016: 110-111.
[13] Köprülü, 2015: 222.
[14] İnalcık, 2016: 5; Uzunçarşılı, 2016: 99.
[15] Uzunçarşılı, 2016: 103.
[16] İnalcık, 2016: 12.
[17] İnalcık, 2016: 13; Uzunçarşılı, 2016: 107-108.

kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir[18]. Osman 1302 yılında Bizans ile ilk savaşı olan Koyunhisar muharebesinden zaferle çıkmıştır[19]. Bu bir imparatorluğa karşı kazanılan ilk savaş olduğu için Osman'ı bölgede karizmatik bir bey durumuna getirmiş, bölgedeki gaziler onun yanında yer almaya başlamıştır[20]. Bu savaşın Osman'a bir hânedân kurucusu karizmasını kazandırmış olduğunu belirten İnalcık 27 Temmuz 1302 tarihini Osmanlı Devleti'nin kesin kuruluş tarihi olarak kabul etmektedir[21].

Osman'dan sonra oğlu Orhan Gazi babasının yerini almıştır. Orhan Gazi 1326 yılında Bursa'yı fethetmiş, beylik merkezini buraya taşımış ve 1327 yılında ilk Osmanlı akçesi burada basılmıştır[22]. Orhan döneminde (1324-1362) Osmanlılar, Adapazarı ve Sapanca'nın doğusuna yerleşmiş Bursa, İznik ve İzmit'i abluka altına almıştır[23]. Bizans imparatoru III. Andronikos bu ablukayı kaldırmak için 1329 yılında Gebze Limanı'nın yakınında yer alan Pelekanon (Eskihisar) denilen yere gelmiş ve burada Orhan ve ordusuna karşı yenilip İstanbul'a kaçmış, böylece İznik 1331'de teslim olmuştur[24]. 1337'de İzmit alınmış ve artık Osmanlı Beyliği'nin sınırları Gebze ve İzmit'i de içine alarak Karadeniz'e kadar ulaşmıştır[25]. 1352'de Osmanlılar artık Çimpe Kalesi'ni ele geçirerek Rumeli'de yerleşmeye başlamıştır[26]. 1361 yılında Orhan'ın oğlu Murad, lalası Şahin ile birlikte Edirne'yi almıştır[27].

Edirne'nin fethinden sonra Rumeli'de fetihler hızla devam edince savaş esirlerinde büyük bir artış oldu ve bu esirlerden beşte biri Sultan için alınıp, bu oğlanlardan yeni bir ordu olan yeniçeri ordusu kurulmaya başlandı[28].

Sultan I. Murad 1368'de Aydos, Karinabad, Sözepoli (İşepol), Hayrabolu'yu 1369'da Pınarhisar, Vize ve Kırklareli'yi aldı[29]. 1372 yılında günümüz Yunanistan sınırları içinde yer alan Gümülcine, Borla, İskeçe, Marolye, Kavala, Drama, Zihne, Serez, kasaba ve şehirleri, 1385'te Sofya, Niş ve 1387'de Selanik alındı[30]. I.Murad oğlu Yıldırım Bayezid'ı Germiyan hükümdarı Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun ile evlendirdi ve Süleyman Şah kızının çeyizi olarak Kütahya, Tavşanlı, Emed (Eğrigöz), Simav şehir ve kasabalarını Osmanlı'ya verdi[31]. Hamidoğlu Hüseyin Bey'de Akşehir, Yalvaç, Beyşehri, Seydi şehri, Karaağaç ve Isparta'yı

[18] İnalcık, 2016: 13.
[19] Uzunçarşılı, 2016: 109.
[20] İnalcık, 2016: 16-17.
[21] İnalcık, 2016: 17.
[22] Uzunçarşılı, 2016: 117-119.
[23] İnalcık, 2016: 43.
[24] İnalcık, 2016: 43-44; Uzunçarşılı, 2016: 119-122.
[25] İnalcık, 2016: 45-46; Uzunçarşılı, 2016: 122-123.
[26] Uzunçarşılı, 2016: 136-137.
[27] İnalcık, 2016: 56.
[28] İnalcık, 2016: 57-58; Uzunçarşılı, 2016: 166.
[29] Uzunçarşılı, 2016: 170.
[30] İnalcık, 2016: 64-65; Uzunçarşılı, 2016: 171.
[31] Uzunçarşılı, 2016: 174.

seksen bin altına Osmanlı'ya sattı[32]. Böylece Osmanlı hem Anadolu hem de Rumeli'de sınırlarını genişletmiş oluyordu. I. Murad 1389 Kosova muharebesinde vefat etmiş ve yerine oğlu Yıldırım Bayezid geçmiştir[33].

Yıldırım Bayezid (1389-1402) Anadolu fetihlerine başlamış, Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamid ve Germiyan beyliklerinin kalan kısmını almış, 1394'te Bulgar krallığını ortadan kaldırınca Haçlı ordusu Niğbolu'ya gelmiş ve 25 Eylül 1396'da bu orduyu yenmiştir[34]. 1397 yılında Anadolu'ya geçip Karamanoğlu devletine son verip, Sivas'ı fethetti ve Memluklu devletinden Malatya ve Elbistan şehirlerini aldı[35]. Bayezid'ın Doğu Anadolu'ya kadar gelmesi Timur'u rahatsız etmiştir. Çünkü Timur Doğu Anadolu topraklarını kendi egemenlik alanı olarak görüyordu, bu durum Bayezid ve Timur arasında 1402 Ankara Savaşı'nın çıkmasına sebep oldu ve Yıldırım Bayezid bu savaşta yenilip, Timur'a esir düştü[36]. Yıldırım Bayezid 9 Mart 1403'te ölmüştür[37].

Yıldırım Bayezid'ın ölümünden sonra oğulları arasında taht mücadelelerinin yaşandığı bir dönem başlamıştır. Fetret devri olarak adlandırılan bu dönem 1402 ile 1413 yıllarını kapsamaktadır. Bayezid'ın oğullarından Süleyman (1402-1411) ve Musa (1411-1413) Edirne'de Rumeli'ye hâkim olmuş, Mehmed ise Anadolu'da Tokat, Amasya ve Bursa'yı idare ediyordu[38]. Çelebi Mehmed diğer kardeşlerini yenerek devletin hâkimiyetini eline aldı ve Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden bağımsız olan beylikler üzerinde egemen oldu[39]. Çelebi Mehmed 1421 senesinde vefat edince yerine oğlu II. Murad hükümdar olmuştur[40].

II. Murad (1421-1444, 1446-1451) barış politikaları izleyerek antlaşmalarla Macaristan, Eflak, Sırbistan üzerinde egemenlik kurmuştur[41]. Daha sonra 1438'de Macaristan'ı fetheden Osmanlı ordusu, 1439 yılında Sırbistan'ı ele geçirdi[42]. Macarlar karşı saldırıya geçip Niş ve Sofya'yı alıp Edirne sınırlarına kadar gelmişlerdir. II. Murad Macarları bozguna uğratmış, Macarlar ve Sırplar ile 1444'te Edirne Antlaşmasını imzalamıştır[43]. II. Murad 1444 yılında tahtı 12 yaşındaki oğlu II. Mehmed'e bırakınca Haçlı ordusu bunu fırsat bilerek Varna'ya kadar geldi ve II. Murad ordunun başına geçerek 1444 yılında Varna'da

[32] Uzunçarşılı, 2016: 175.
[33] Uzunçarşılı, 2016: 256-257.
[34] İnalcık, 2016: 67-68.
[35] İnalcık, 2016: 67-68; Uzunçarşılı, 2016: 299-301.
[36] İnalcık, 2016: 71-75; Uzunçarşılı, 2016: 309-315.
[37] Uzunçarşılı, 2016: 320.
[38] İnalcık, 2016: 83.
[39] İnalcık, 2016: 85-88.
[40] Uzunçarşılı, 2016: 375.
[41] İnalcık, 2016: 106.
[42] İnalcık, 2016: 106.
[43] İnalcık, 2016: 106-107; Uzunçarşılı, 2016: 426-427.

Haçlıları bozguna uğrattı[44]. 1444 ile 1446 yılları arasında II. Mehmet tahtta kalmıştır. 1446'da tekrar hükümdarlığa geçen II. Murad 1451 yılında vefat etmiştir[45]. Babasının yerine tekrar hükümdar olan II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481) 1453 yılında İstanbul'u fethetmiştir.

1.2. Erken Osmanlı Dönemi'nde Mimari Kültür Ortamı

Erken dönemde mimarlık örgütlenmesinin ya da bina üretim sürecinin nasıl gerçekleştirildiği hakkında pek bir bilgi yoktur. Genel olarak Osmanlı Devleti'nde mimarlık örgütlenmesinin veya hassa mimarlar ocağının ortaya çıkışı, İstanbul'un fethinden sonra yani XV. yüzyıl sonunda olduğu kabul edilmektedir. Ancak erken dönemde mimari eserlerde farklı alanlarda çalışan sanatçı gruplarının olması, bunları kontrol eden bir üst kademenin mevcudiyetinin gerekliliğini akla getirdiği için, bu dönemde de bir örgütlenmenin olması lüzumunu ortaya koymaktadır[46]. Bursa Yeşil Külliye'de Tebriz'den gelen sanatçı ve mimarlar Hacı İvaz Paşa'nın yönetimi altında çalışmış olmalıdır[47]. Bu büyük çaplı külliyeyi yaptıranında I. Mehmet olduğu bilinmektedir[48]. Bu bize padişahlarla veya yapıyı yaptıranlar ile mimarlar ve sanatçılar arasında iletişimi sağlayıp, yapım sürecini yönlendiren bir kişinin olduğunu göstermektedir. Bu durum erken dönemde yapı inşa faaliyetlerinin nasıl gerçekleştiğine iyi bir örnektir.

Bu dönem içerisinde 122 bani belirlenmiştir, bunlar içerisinde sultanlar, vezirler, emirler, kadılar, beylerbeyleri, sancakbeyleri, valiler olduğu bilinmektedir[49]. Yapılar külliye olarak adlandırılan yapılar topluluğu içinde yer alması yanında bağımsız olarak da inşa edilmiştir. Bina türleri arasında camiler mimari nitelikleri bakımından ilk sıradadır. Camiler, medreseler, mescitler, saraylar, namazgâhlar, zaviyeler, imaretler, tekkeler, tabhaneler, mektepler, kütüphaneler, darüşşifalar, hamamlar, çeşmeler, köprüler, hanlar, bedestenler, çarşılar gibi farklı tiplerde binalar inşa edilmiştir[50].

Özellikle Klasik dönemde en görkemli boyutlara ulaşan külliyelerin ilk örnekleri erken dönemde inşa edilmeye başlanmıştır. Bu külliyeler cami, medrese, han, hamam, aşhane, türbe, mektep, çeşme gibi eserleri ihtiva etmektedir. Bir sosyal tesis işlevi gören külliyeler insanların birçok ihtiyacını karşılamaktaydı. Bursa'da Orhan Bey'in külliyesi (1339) ilk örneklerden biridir. Külliye tabhaneli cami, medrese, Emir hanı, hamam, zaviye ve mektepten oluşuyordu. Medrese, aşhane, zaviye ve mektep günümüzde mevcut değildir. Bursa Hüdavendigâr

[44] İnalcık, 2016: 107.
[45] Uzunçarşılı, 2016: 451.
[46] Ulusoy Binan, 2000: 387-395.
[47] Ulusoy Binan, 2000: 393; Kuban, 2007: 108; Keskin, 2013.
[48] Kuban, 2007: 94-108.
[49] Durukan, 2002: 1103-1114.
[50] Durukan, 2002: 1103-1114.

Külliyesi (1366-1385), Bursa Yıldırım Külliyesi (1400), Bursa Yeşil Külliye (1419-1424), Bursa Muradiye Külliyesi (1425-1426) gibi örnekleri çoğaltabiliriz. Külliyelerde, ana yapıyı cami oluşturmuştur ve en iyi malzemeler ile yapılmıştır. Cami diğer yapı türlerine göre daha süslü bir görüntüye sahiptir[51].

Erken dönemde "zaviye planlı", "tek kubbeli" ve "çok üniteli" olarak isimlendirilen üç farklı cami plan tipi görülür. Kaynaklarda "zaviye planlı"[52] camiler ya da "Bursa tipi", "ters T tipi", "çapraz mihverli" camiler olarak adlandırılan cami plan tipi bu dönem ile özdeşleşmiş mimari eserlerdir. Bu plan tipinin kökeninde eyvanlı, açık avlulu ve kapalı avlulu Selçuklu medreseleri vardır[53]. Doğu ve batı kanatlarda tabhane odaları, ortada kapalı bir avlu, avlunun güney tarafında harim bölümü bulunmaktadır ve üst örtü olarak genelde kubbe kullanılmıştır. Harim zemini, avlu zemininden yüksek yapılmıştır. Caminin kuzey bölümünde bir son cemaat kısmı yer almaktadır. Bursa Orhan Cami bu plan tipine iyi bir örnektir.

Tek kubbeli camiler, dört köşe duvarın bir kubbe ile örtülmesiyle oluşturulmuştur. Kuzey tarafında bir son cemaat kısmı vardır. Bu tipin ilk örnekleri Bursa Alaaddin Bey Camisi ile İznik Hacı Özbek Camisi'dir[54].

Çok üniteli camiler, kare veya dikdörtgen bir mekânın çok sayıda kubbe veya tonoz ile örtülmesiyle oluşturulmuştur. Bu plan tipi Selçuklu cami mimarisinde de kullanılmıştır. Bunların kuzey kısmında da bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Bursa Ulu Cami ve Edirne Eski Cami erken dönemdeki anıtsal örneklerdir. Edirne Üç Şerefeli Cami ise çok üniteli ve merkezi büyük kubbeli harimi yanında revaklı avlusu ile farklı bir plan göstermektedir[55].

Erken dönem Osmanlı medreseleri Selçuklu medreselerine göre gösterişsiz yapılardır. Biçim olarak neredeyse aynıdır. Kare veya dikdörtgen bir revaklı ya da revaksız avlu etrafında sıralanan odalar vardır. Selçuklu medreselerinde bulunan büyük ana dershane odası Osmanlı medreselerinde de kullanılmıştır. İznik'teki Süleyman Paşa Medresesi Osmanlı döneminden kalan ilk medresedir. Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi, Gümüşhacıköy Hacı Halil Paşa Medresesi, Kütahya Yakub Bey Medresesi gibi yapılar Selçuklu kapalı medrese tipolojisini devam ettirmiştir[56].

[51] Cantay, 2002: 31-39
[52] Eyice, 1963.
[53] Kuran, 1964: 64-67.
[54] Kuran, 1964: 5-12.
[55] Kuran, 1964: 30-63.
[56] Kuban, 2007: 149-152.

Türbeler genel olarak kare planlı ve kubbe ile örtülü olarak tasarlanmıştır. Mustafakemalpaşa'da Lala Şahin Paşa Türbesi gibi konik çatılı örnekleri de mevcuttur. Kubbeler kare, altıgen ya da sekizgen kasnaklar üzerine oturtulmuştur[57].

Osmanlı coğrafyasının barındırdığı kozmopolit ortam mimaride de kendini göstermektedir. Farklı ulusların ve kültürlerin etkileri bu dönem mimarisinin öğelerinde ve bezeme dilinde kendine yer bulmuştur. Özellikle üstüne oturduğu Bizans kültürünün mimarisi ve sanatından oldukça etkilenmiştir[58]. Bunun yanında Memlûk coğrafyasından gelen mimar ve sanatçıların imar faaliyetlerinde yer alması bu kültürün mimarisi ve sanatının Osmanlı mimarisine yansımasına olanak sağlamıştır[59]. Osmanlının dış ticarete açılması Latin kültürünün etkilerini de beraberinde getirmiştir[60]. Gotik mimarlığın etkileri de bu dönem içerisinde görülmektedir[61].

Erken dönem Osmanlı mimarisi, kendinde barındırdığı bu farklı kültürlerin mimarisi ve sanatı yanında kullanılan plan, malzeme, mimari öğeleri ile kendine özgü bir karakter göstermektedir.

[57] Kuban, 2007: 153-155.
[58] Ousterhout,1995: 48-62; Görkay, 2011: 273-282.
[59] Tanman, 2000: 82-90.
[60] Erken Osmanlı mimarisinde Latin etkileri hakkında bk. Sağıroğlu Arslan, 2014: 131-155.
[61] Tanman, 2005: 213-225.

İKİNCİ BÖLÜM
ERKEN OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİ TUĞLA KULLANIMI

2.1. Anadolu Öncesi Türk Mimarisinde Tuğla Kullanımı

Orta Asya Türk Mimarisi'nde tuğlanın ana malzeme olarak kullanımının IX. yüzyılda başladığı belirtilmektedir[62]. Bu tarihten önce Orta Asya'da ana inşa malzemesi olarak kerpiç kullanılmış, tuğla kullanımı ise sınırlı olmuştur. Uygur şehirleri olan İdikutşehri, Lamcin, Hando, Toyuk, Yar-Hoto gibi şehirlerde tuğla kullanımı görülmektedir[63]. Ak-beşim'de tuğlalar ile oluşturulan motiflerin ileride İslami devirde tuğladan yapılacak kufi yazı kullanımını etkilediği belirtilir[64]. İslam öncesi dönemde üzerinde durulacak kadar bir tuğla kullanımından söz etmek mümkün değildir. Ancak tuğlanın ana malzeme olarak kullanımı Samanoğulları ile başlamış, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular'ın mimari eserlerinde hâkim malzeme olup hem yapısal amaçlı hem de bezeme amaçlı kullanılmıştır[65].

Ömür Bakırer, tuğlanın hem yapı hem süsleme malzemesi olarak kullanıldığı ilk örneğin 907 yılında Buhara'da inşa edilen İsmail Samani Türbesi olduğunu ve bu türbedeki tuğla düzenlemelerinin sonraki tuğla işçiliğinin gelişimini etkilediğini ifade etmektedir[66].

Mustafa Cezar, Orta Asya Türk mimarisinde tuğla kullanımının yapı, form ve süslemeler açısından yeniliklerin oluşmasını sağladığına dikkat çeker. Kubbede, tonozda, kemerde, taşıyıcı ayaklarda tuğlaya yer verilmesinin yeni formların meydana gelmesinin yolunu açtığını, bunun yanında sağlam ve güzel minarelerin yapımının da tuğla malzeme sayesinde mümkün olduğunu belirtmektedir[67].

Karahanlı mimarisinde ana malzeme tuğladır. Bazı eserlerde tuğla ile kerpiç birlikte kullanılmıştır. Beden duvarlarında, üst örtüde, örtüye geçiş öğelerinde, taşıyıcı elemanlarda tuğla kullanımı yanında, bezeme kompozisyonlarının da ana malzemesinin tuğla olduğunu söyleyebiliriz. Hazara Camisi'nde (IX-XI. yüzyıllar) tuğla ve kerpiç malzeme beraber kullanılmıştır. Duvarlar kerpiçten olup üzeri tuğla kaplamadır. Üst örtü, kemerler, ayaklar tuğladan yapılmıştır. Mustafa Cezar, bu binanın kerpiçten pişmiş tuğlaya geçişin bir örneği olduğunu belirtir[68]. Çeşmeli, ayaklarda kullanılan tuğlanın özgün olduğunu, yatay ve dikey olarak sıralanmış tuğla örgüsünün olduğunu ve tuğlaların 21,5 x 21,5 x 3 cm ve 22 x 22 x 3,5

[62] Cezar, 1977: 61; Çeşmeli, 2007: 10.
[63] Cezar, 1977: 72-82.
[64] Esin, 1961: 106-107.
[65] Çeşmeli, 2007: 10.
[66] Bakırer, 1981: 5.
[67] Cezar, 1977: 147.
[68] Hazara Cami hakkında bk. Cezar, 1977: 148-153.

cm ölçülerinde olduğunu söyler[69]. Camilerde süsleme unsurlarının yanı sıra yazılar da tuğla ile hazırlanmıştır. Hakim Tirmizi Camisi'nde tuğladan yazı örnekleri vardır[70]. Magaki Attari Camisi portalinde tuğla örgüler ile çeşitli desenler oluşturulmuştur[71].

Minarelerin Karahanlılar'dan önce Samanoğulları döneminde ahşaptan veya kerpiçten yapıldığı, Karahanlı döneminde tuğladan minarelerin yaygınlaşmaya başladığı belirtilmektedir[72]. Burana Minaresi[73] kaide ve gövdesi tuğladan inşa edilmiştir. Gövde de yer alan süsleme kuşaklarında zencirek, dörtgen, haç, svastika, meander, zikzak gibi motifler tuğla malzemeden oluşturulmuştur. 25 x 25 x 5 cm boyutlarında tuğlalar mevcuttur. Özkend Minaresi tuğladan bir gövdeye sahiptir. Yine bu minarede de gövde de süsleme kuşaklarında meander, haç, zencirek, baklava, fındık, rozet, geçme gibi motifler tuğladandır[74]. Çar Kurgan[75] Minaresi gövdesi tuğla ile oluşturulmuş zikzak motifleriyle süslenmiştir. Tuğlalar yatay ve dikey olarak üst üste eğik hatta örülerek zikzak motifini meydana getirmiştir.

Karahanlılar'ın türbe yapılarında da ana malzeme tuğladır. Duvarlarda, üst örtü ve geçiş sistemlerinde, taşıyıcı elemanlarda ana malzeme tuğla olması yanında, tezyinatı oluşturan öğelerde de tuğla malzeme kullanılmıştır. Arap Ata Türbesi'nde özellikle portal cephesi ve nişlerde zengin geometrik tuğla süslemeler bulunmaktadır[76]. Ayşe Bibi Türbesi tamamen tuğladandır ve 26 x 26 x 4,5 cm boyutlarında tuğlalar tespit edilmiştir[77]. Babacı Hatun Türbesi tuğla malzemeyle inşa edilmiş ve 23 x 23 x 5,5 cm, 25 x 25 x 4,5 cm, ve 24 x 24 x 5 cm ölçülerinde tuğlalar kullanılmıştır[78]. Şah Fazıl Türbesi tümüyle tuğladan inşa edilmiştir[79].

Karahanlı mimarisinde yapılarda tuğla örgüler yatay ve dikey olarak yan yana dizilim ile ya da eğik bir dizilim ile örülerek meydana getirildiği görülmektedir. Bu örgü tekniği ile yapıların cepheleri de hareketlilik kazanmıştır. Bu tuğla örgülerin arasında çeşitli harçlar kullanılmıştır[80]. Bezeme motifleri oluşturulurken kompozisyona uygun şekilde tuğlaların istenilen boyutlarda ve biçimlerde hazırlanıp kullanıldığını söyleyebiliriz.

Gazneliler'in mimari eserlerinde de tuğla malzeme kullanılmıştır. Leşkeri Bazar Ulu Cami kalıntılarından anlaşıldığına göre büyük bir kısmının ve mihrap önündeki kubbeyi

---

[69] Çeşmeli, 2007: 90.
[70] Cezar, 1977: 159.
[71] Cezar, 1977: 161; Aslanapa, 1990: 21.
[72] Çeşmeli, 2007: 104-105.
[73] Burana minaresi hakkında bk. Cezar, 1977: 102; Çeşmeli, 2007: 107-109.
[74] Çeşmeli, 2007: 109-110.
[75] Çar Kurgan minaresi hakkında bk. Cezar, 1977: 164-166; Aslanapa, 1990: 23; Çeşmeli, 2007: 111-112.
[76] Aslanapa, 1990: 24.
[77] Bubur, 2005: 29-43; Çeşmeli, 2007: 127-128.
[78] Koshenova, 2016: 183-202.
[79] Cezar, 1977:138.
[80] Cezar, 1977: 138.

taşıyan payelerin tuğladan yapıldığı bilinmektedir[81]. Kazılarda ortaya çıkarılmış olan Leşkeri Bazar Sarayı'nın temeli tuğladan, gövdesi ise kerpiçtendir[82]. Yine kazılarla kalıntılarına ulaşılan ve III. Sultan Mesud'un sarayı olarak tanıtılan yapı tamamen tuğla malzeme ile inşa edilmiştir[83]. Aslan Cazip Türbesi Gazneliler'in tuğla işçiliğini gösteren en güzel eserlerdendir. Türbe tuğladan yapılmıştır. Duvarlar ve kubbe içten tuğlaların farklı dizilimleri ile hareketlendirilmiştir. Kubbe içten birim tuğlalar ile oluşturulmuş zikzak motifi ile hareketlendirilmiştir. İç mekânda ise duvarların yüzeyinde tuğlalar merdiven biçimde istiflenmiştir[84]. Bu türbe bize Gazneliler'in de tuğla kullanımını bir hayli geliştirdiklerini gösterir.

Büyük Selçuklu mimarisinde özellikle İran coğrafyasında tuğla kullanımının en iyi örneklerini görmek mümkündür. Tuğla esas malzemeyi oluşturur. Mimari eserlerin duvarları, örtüleri, örtüye geçiş öğeleri, taşıyıcı elemanlar tuğladan inşa edilmiştir. Yapısal öğeler yanında süsleme ve yazı hatları da tuğla malzeme ile meydana getirilmiştir. Tuğlalar yatay, dikey ve eğik biçimde yan yana ve üst üste istiflenerek örgüyü oluşturur. Bezeme kompozisyonu ise tuğlaların istenilen boyutta ve biçimde hazırlanmasıyla oluşturulur. Selçuklu mimarisinde tuğladan çok zengin ve gösterişli süsleme kompozisyonları yapılmıştır. Bu süslemelere çok sayıda yapı örneği verebiliriz. Ancak, bunlar arasındaki en güzel örneklerden Kazvin'deki Kümbet-i Karagan türbelerini söyleyebiliriz. Türbelerin her cephesinde geometrik ve değişik tarzlarda bezemeler vardır. Bu türbelerde tuğladan yapılmış yaklaşık yetmiş farklı desen olduğu belirtilir[85]. Yapıların geneli tamamen tuğladan inşa edilmiştir. Kazvin Mescidi Cuması, Kazvin Haydariye Mescidi, Zevvare Mescidi Cuması gibi daha birçok örnek tamamen tuğla malzeme ile inşa edilmiştir[86]. Özellikle minarelerin gövdelerinde tuğlaların değişik şekillerde istiflenmesiyle farklı desenler meydana getirilmiştir. Damgan Minaresi, Gülpayegan Minaresi, Devletabad Minaresi gibi eserleri örnek olarak verebiliriz[87].

2.2. Selçuklu Dönemi Anadolu Türk Mimarisi'nde Tuğla Kullanımı

Anadolu'da XII-XIII. yüzyıllarda Selçuklu döneminde özellikle Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde mimari eserlerin ana yapı ve süsleme malzemesi taş olup tuğla,

[81] Cezar, 1977: 236; Aslanapa, 1990: 39.
[82] Cezar, 1977: 235.
[83] Cezar, 1977: 244.
[84] Aslanapa, 1990: 41.
[85] Kharazmi, 2016: 303.
[86] Bu yapılar hakkında bk. Aslanapa, 1990: 53-60.
[87] Bu yapılar hakkında bkz. Aslanapa, 1990: 62-64.

bu malzemeden sonra gelmektedir. Bu dönemdeki tuğla kullanımı geleneğinin İran'daki Selçuklu tuğla kullanımının yansıması olduğu ifade edilmektedir[88].

Bu dönemde Konya ve çevresinde XIII. yüzyıla tarihlendirilen otuz iki yapıda, Akşehir'de sekiz yapıda, Tokat'ta altı, Sivas'ta dört yapıda tuğla kullanımı tespit edilmiştir. Bu şehirler tuğla kullanımının en yoğun olduğu yerlerdir[89].

Tuğla kullanımının en yoğun olduğu yapı türleri ise küçük boyutlu olan mescitler ve türbeler olup bu yapılar tümüyle tuğladan inşa edilmiştir veya tuğla ile taş beraber kullanılmıştır[90]. Kemah Mengücek Gazi Türbesi, Kayseri Pınarbaşı Melikgazi Türbesi, Niksar Kırkkızlar Türbesi, Akşehir Güdük Minare Mescidi, Tokat Ebül Kasım Ali Tusi Türbesi, Konya Zevle Sultan Mescidi, Konya Zemburi Mescidi tuğla kullanımının görüldüğü bazı küçük boyutlu yapılardır[91].

Cami ve medreseler gibi büyük ölçekli yapılarda tuğla genelde örtüde kullanılmıştır. Camiler arasında Konya'da İplikçi Cami beden duvarlarının tümü tuğladan inşa edilmiş olan tek örnektir[92]. Han ve kervansaraylarda yalnızca Horozlu Han ve Çay Han'da örtüde tuğla kullanımı vardır[93]. XII. yüzyıl ikinci yarısında iki minarede XIII. yüzyıl ilk yarısından on iki minarede ve XIII. yüzyıl ikinci yarısında on yedi minarede tuğla kullanılmıştır[94].

Mimari eserlerde tam, yarım ve minare tuğlaları kullanılmıştır. Tam ve yarım tuğlalar beden duvarlarında, örtü ve geçiş sistemlerinde kullanılırken, minare tuğlaları ise minare gövdelerinde uygulanmıştır[95]. Tuğladan oluşturulan bezeme amaçlı geometrik öğeler ise kesme tuğlalardan meydana getirilmiştir[96].

2.3. Anadolu'da Beylikler Devri Mimarisinde Tuğla Kullanımı

Beylikler döneminde cami, medrese gibi büyük çaplı yapılarda tuğla kullanımı örtü, geçiş öğeleri ve minarelerde yoğunlaşmıştır. Akkoyunlu yapılarından biri olan Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi (XIV. yüzyıl son çeyreği) gövdesi tuğla kaplama olup kubbesi tuğladan inşa edilmiştir. Türbenin gövdesinde firuze renkli sırlı tuğla kullanılmıştır[97].

---

[88] Bakırer, 1981: 210.
[89] Bakırer, 1981: 20-22.
[90] Bakırer, 1981: 23-24.
[91] Bu yapılar için bk. Bakırer, 1981: Kemah Mengücek Gazi Türbesi 235-242, Kayseri Pınarbaşı Melikgazi Türbesi 247-255, Niksar Kırkkızlar Türbesi 302-308, Akşehir Güdük Minare Mescidi 342-345, Tokat Ebül Kasım Ali Tusi Türbesi 363-366, Konya Zevle Sultan Mescidi 374-375, Konya Zemburi Mescidi 375-377.
[92] Bakırer, 1993: 257.
[93] Bakırer, 1981: 23-24.
[94] Bakırer, 1981: 33-35.
[95] Bakırer, 1981: 36-43.
[96] Bakırer, 1981: 45-48.
[97] Sözen, 1981: 150-151.

Beyliklerin minarelerinde Selçuklu geleneğinin devamı olarak tuğla işçiliğinin devam ettirildiği görülmektedir. Aydınoğlu Beyliği eseri olan Birgi Ulu Cami (1312) minaresinin gövdesi tuğla ile inşa edilmiştir. Firuze renkli sırlı tuğla ile zikzak motifi oluşturulmuştur[98]. Saruhanoğulları beyliği yapısı olan Manisa Ulu Cami (1366) minaresi tuğla ile yapılmıştır[99].

Karamanoğulları eserlerinden Aksaray Zincirli Medresesi (1337-1338) tonoz ve kubbeleri tuğladandır [100] . Ermenek Tol Medrese'nin (1339) kubbeye geçiş öğeleri tuğladandır[101]. Menteşe beyliği yapılarından Balat'ta tekke olarak tanımlanan yapının loca kısmındaki kubbenin pandantifleri tuğladır[102]. Bozöyük Anonim Cami kubbesinde yer yer tuğla kullanılmış ve köşe bingilerinin arasında kalan duvar tuğla ile kaplanmıştır[103].

2.4. Bizans Mimarisinde Tuğla Kullanımı

Bizans döneminde Suriye ve Filistin'de, Doğu Anadolu'da, Gürcistan'da ve Ermenistan da mimaride ana malzeme olarak kesme taş kullanılmıştır. Batı Anadolu'da, Balkanlar'da ve İtalya'da ise yapılarda tuğla ve moloz taş beraber kullanılmıştır[104].

İstanbul'daki yapıların beden duvarlarında tuğla ve taş dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Kiliselerde üç ile beş taş sırası ve üç ile beş tuğla sırası birbirini tekrar ederek kullanılmıştır[105].Khora Manastır Kilisesi (XIV. yüzyıl) dört tuğla sırası ve dört taş sırası ile örülmüştür [106] . Geç dönemde dört tuğla dört taş sırasının daha çok kullanıldığı belirtilmektedir[107]. Theotokos Khalkoprateia Bazilikası (yaklaşık 450) ve Myrelaion Kilisesi (X. yüzyıl) tümüyle tuğladan inşa edilmiştir[108]. Lips Manastır Kilisesi geç Bizans döneminde yapılan bölümlerinde bir taş bir tuğla sırası kullanılmıştır [109]. Bizans duvarlarında tuğla sıralarından birisi içeri çekilerek harç içine sokularak yapılan gömme tuğla tekniği (gizli hatıl tekniği) kullanımı XI. yüzyıl ve XIII. yüzyıl arasında uygulanmıştır[110].

---

[98] Riefstahl, 1941: 22.
[99] Riefstahl, 1941: 10.
[100] Dülgerler, 2006: 104-105.
[101] Dülgerler, 2006: 107.
[102] Arel, 2014: 56.
[103] Arel, 2014: 60.
[104] Mango, 2006: 10.
[105] Ousterhout, 2016: 185.
[106] Ousterhout, 2016: 185.
[107] Ersen, 1986: 19.
[108] Mango, 2006: 11.
[109] Ousterhout, 216: 185.
[110] Bu teknik hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ötüken, 1990: 395-410.

İstanbul ve çevresinde kemerler sadece tuğla veya tuğla taş almaşık teknikle örülmüştür. Yunanistan'da kemerler yalnızca tuğla ile yapılmıştır[111]. Kubbe kasnakları Yunanistan'daki bazı tuğla taş almaşık örnekler dışında, genelde tuğla ile inşa edilmiştir[112].

Bizans'ın İstanbul yapılarında duvarlarda yatay tuğla sırasının ve dikey tuğlanın taş malzemeyi çevrelemesiyle oluşturulan ve çerçeveleme tekniği olarak isimlendirilen bu uygulama kullanılmamıştır. Çerçeveleme tekniği Batı Anadolu ve Yunanistan'daki Bizans yapılarında sıkça kullanılmıştır[113]. Yunanistan ve Balkanlardaki çerçeve tekniğinin kullanımının, Batı Anadolu ve Bafa'daki kullanımın yansıması olduğu belirtilir[114].

İstanbul'daki Bizans yapılarında tuğlalar kare olup kenar uzunlukları 30-40 cm ve kalınlıkları 3-5,5 cm arasında değişmektedir[115]. Pencere, kapı ve niş açıklıkların kenarlarında ve kemerlerde dikdörtgen biçimli yarım tuğlalarda kullanılmıştır[116].

İznik'teki Bizans yapılarında da duvarlar tuğla taş almaşık teknikle örülmüştür. Yapıların duvarlarında bir taş sırası yaygındır. Yatay istiflenmiş tuğla dizisi bir ile yedi sıra arasında değişmektedir[117].Duvarlarda yatay tuğla istifi yanında çerçeve tekniği meydana getiren dikine tuğla kullanımı da bulunmaktadır. İznik'te Kilise 1, Kilise 2 ve Tiyatro kilisesinde dikine tuğla kullanımının örnekleri vardır[118]. İznik surlarının Laskarisler döneminde (1204-1227) yapılan kısımlarında bir taş, iki – üç tuğla sırası uygulanmıştır[119]. İznik'teki Bizans dönemi kiliselerinin kemerleri ve örtüsü yalnızca tuğla ile örülmüştür[120].Tuğlalar belirli bir ölçüde olmayıp; kare ve dikdörtgen biçimdedir[121]. Her iki tuğla duvarlarda birlikte kullanılmıştır.

Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Kosova gibi Balkan ülkelerinde yer alan Bizans dönemi yapılarının duvarlarında genelde bir taş sırası, bir - iki – üç tuğla sırası kullanılmıştır.

Bizans yapılarının cephelerinde tuğla süslemeler nişler içerisinde ya da sağır kemerler içinde oluşturulmuştur. Tuğladan meander, ağ, zikzak, balıksırtı örgü, güneş motifi, yürek biçimli niş, merdiven, monogramlar ve fırıldak motifi gibi desenler meydana getirilmiştir[122].

---

[111] Ersen, 1986: 20; Ousterhout, 2016: 221.
[112] Ersen, 1986: 21.
[113] Ersen, 1986: 19; Mercangöz, 1990: 135.
[114] Mercangöz, 1990: 135.
[115] Tuğla boyutları için bk. Kahya, 1992: 20-24; Kahya, 1996: 171-182; Mango, 2006: 10-11.
[116] Kahya, 1996: 174.
[117] Kulunyar, 1990: 56.
[118] Kulunyar, 1990: 57.
[119] Kulunyar, 1990: 57.
[120] Kulunyar, 1990: 55.
[121] Kulunyar, 1990: 59.
[122] Ötüken, 1978: 213; Ersen, 1986: 19-20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KATALOG

3.1. İznik Hacı Özbek Camisi

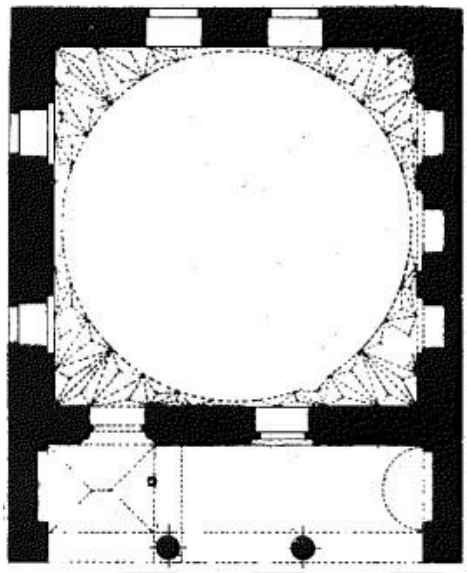
Cami, Bursa'nın İznik İlçesi, Eşrefzade Mahallesi, Hüseyin Oktay Sokak'ta yer almaktadır. Kitabede, yapının Hacı Özbek tarafından 1333 yılında yaptırıldığı yazmaktadır[123]. Caminin kitabesi, Osmanlı mimarisinde tarihi bilinen ilk kitabedir[124].

Cami, tek kubbeli bir harim bölümü ve harimin kuzeyinde bulunan son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapının son cemaat yeri, ilkin batı cephede inşa edilmiştir. Ancak, bu bölüm 1959 yılında yıkılmış ve daha sonra kuzey cephede yeniden inşa edilmiştir[125]. Son cemaat yerinin yıkılmadan önceki halini gösteren bir fotoğraf, bu bölümün özgün tuğla işçiliğini gösterir[126]. Yapı birçok onarım geçirmiştir. Caminin günümüzde mevcut olan tuğla işçiliği özgün değildir. Afife Batur, caminin günümüzdeki almaşık duvar örgüsünün ilk yapımı ile ilgisi olmadığını belirtir[127].Yapının tuğla kullanımı açısından değerlendirmesi, son cemaat yerinin ilk halini gösteren fotoğraf üzerinden yapılacaktır (Foto3.1).

Günümüzde Hacı Özbek Camisi'nin duvarları üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve taş aralarında dikine yerleştirilmiş tuğla ile örülmüştür (Fotoğraf 3.2- 3.3). Üç sıra tuğla dizisinde tuğlalar yatay doğrultuda istiflenmiştir. Kubbe kasnağında ise yatay doğrultuda üç ve beş sıra tuğla örgüsü vardır. Kasnakta taş aralarına dikine tuğlalar yerleştirilmiştir. Kubbe saçağı tuğladandır. Ayverdi, caminin ilk yapımında duvarlar ve kasnağının, üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taş ile örüldüğünü söyler[128]. Bu düşüncesini son cemaat yerinin ilk durumunu gösteren fotoğraf ile de destekler. Bu fotoğrafta, son cemaat yerinin büyük kısmının üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile örüldüğü görülmektedir. Tuğlalar yatay doğrultuda istiflenmiştir. Tuğla ve taş almaşık örgü, dikey yönde oluşturulmuştur. Taş aralarında dikine yerleştirilen tuğla kullanımı yoktur. Revakın kenar kısmındaki bazı yerlerde, belirli bir sistem göstermeyen yatay doğrultuda istiflenmiş dört sıra tuğla dizisi vardır. Revak kemerleri üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile yapılmıştır. Tuğlalar dikey istiflenmiştir. Özgün son cemaat yeri, Osmanlı mimarisinin ilk yapılarında kullanılan tuğla hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yapının duvarlarının ve kubbe kasnağının ilk tuğla işçiliğinin bu özgün revaktaki gibi olup olmadığını bilmiyoruz.

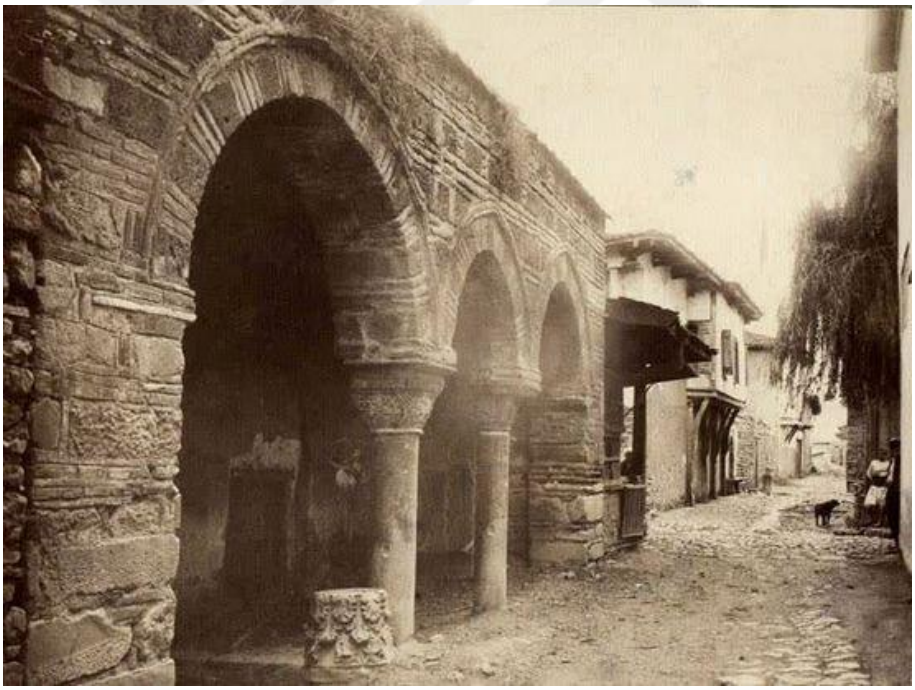
---

[123] Ülgen, 1938: 55-56; Ayverdi, 1989: 167; Kuban, 2007: 124.
[124] Goodwin, 2012: 21.
[125] Kuran, 1964a: 10.
[126] Ayverdi, 1989: 165.
[127] Batur, 1970: 140.
[128] Ayverdi, 1989: 165.

Çizim 3.1 İznik Hacı Özbek Camii Planı

Kaynak: Ülgen, 1938: 75.

Fotoğraf 3.1 İznik Hacı Özbek Camisi'nin Günümüze Ulaşamayan Özgün Revakı

Kaynak: https://archnet.org/sites/2034 (erişim tarih: 07.03.2019)

Fotoğraf 3.2 İznik Hacı Özbek Camisi'nin Günümüzdeki Görüntüsü

Fotoğraf 3.3 İznik Hacı Özbek Camisi'nin Güney Cephesi

3.2. Bursa Alâeddin Paşa Camisi

Cami, Bursa'nın Osmangazi İlçesi, Alaeddin Mahallesi, Değre Sokak'ta yer almaktadır. Caminin inşa kitabesi yoktur. Araştırmacılar, Aşık Paşazade ve Neşri'nin verdiği bilgilere dayanarak, yapının 1326 yılında Bursa'nın fethinden birkaç yıl sonra, Osman Gazi'nin oğlu Alâeddin Paşa tarafından yaptırıldığını belirtmektedir[129]. Caminin kapısı üzerine 1890 yılında konulan levhada ise, yapının 1335 yılında yapıldığı yazmaktadır[130].

Yapı, tek kubbeli bir harim bölümünden ve harim mekânının kuzeyinde yer alan son cemaat yerinden oluşmaktadır (Çizim 3.2). Yapının son cemaat yeri, 1855 yılındaki depremde harap olmasından dolayı 1862 tarihinde yeniden yapılmıştır[131]. Caminin minaresi yapının doğusunda, revak üzerinde yükselmektedir. Kuban, son cemaat yerinin doğu tarafında yer alan minarenin, sonradan eklenmiş olması gerektiğini belirtir[132]. Vakıf kayıtlarında bulunan bir belgede, minarenin yeniden yapıldığına dair masraf hesabı olduğu belirtilmektedir[133]. Söz konusu belgenin varlığından bahseden Ayverdi, bu belgeye rağmen minarenin tuğla gövdesinin tamir edilmiş olabileceğini ya da bazı yerlerinin yeniden yapılmış olabileceğini yazmıştır[134]. Caminin beden duvarlarından ise batı duvarının özgünlüğünü koruduğu belirtilmektedir.[135].

Caminin batı duvarında tuğla taş almaşık örgü tekniği kullanılmıştır (Fotoğraf 3.5-3.6). Almaşık örgü üç sıra tuğla, dört sıra taş ile düzenlenmiştir. Dört sıra taş dizisinde, taş aralarına yatay ve dikey tuğlalar konulmuştur. Bu düzenleme, bir tuğla bir taş almaşık sistemi oluşturmuştur. Böylece 3/4 ve 1/1 olan iki almaşık örgüyle bileşik sistem meydana getirilmiştir. Bu sistem batı duvarın tümünde hâkim değildir. Bu bileşik sistem iki defa tekrarlanmış, pencerenin yaklaşık yarım metre üstünden sonra duvarda taş malzeme yoğunluk kazanmıştır. Yine aynı şekilde belirli bir düzen göstermemesi yanında, taşlar arasına yerleştirilen dikine tuğlalar ile yatay doğrultuda yapılmış almaşıklık vardır. Üç sıra tuğla dizisi yatay istiflenmiş ve birim tuğla altındaki tuğla ile aynı hizada değil kaydırılarak yerleştirilmiştir. Bu kaydırma belli bir ölçü göstermez. Hangi tuğlaların özgün olduğunu belirlemek çok zor. Duvarın alt tarafında üzerinde telefon numarası yazan tuğlalar görülmektedir.

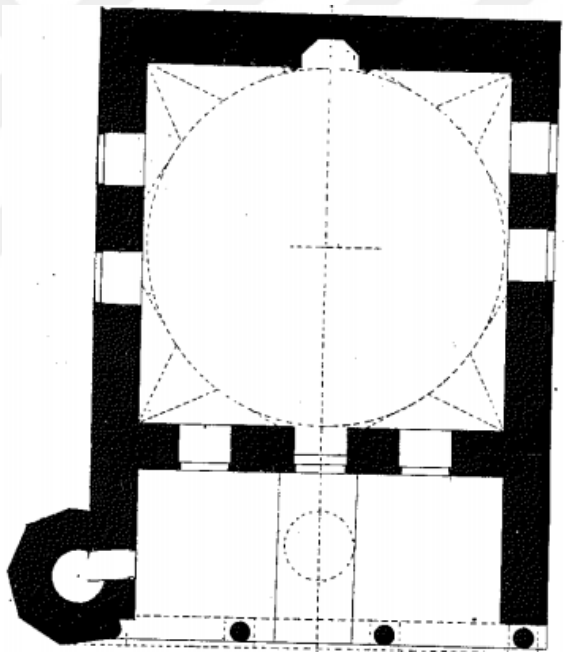
---

[129] Ayverdi, 1989a: 49-50; Kuban, 2007: 126.
[130] Kuran, 1964a: 6.
[131] Kuran, 1964a: 7; Ayverdi, 1989a: 51.
[132] Kuban, 2007: 126.
[133] Ayverdi, 1989a: 52.
[134] Ayverdi, 1989a: 53.
[135] Ayverdi, 1989a: 53.

Ayverdi, doğu duvarının çok bozulduğunu söyler[136]. Bu cephede duvarın bütününü kapsayan sistemli bir tuğla kullanımı yoktur (Fotoğraf 3.8-3.9). Güney duvara yakın olan pencerenin sağında kalan kısımda üç sıra tuğla dört sıra taş üç sıra tuğla ve sonrasında bir tuğla bir taş dizisi vardır. Geri kalan kısımda taşlar arasına yerleştirilmiş dikine tuğlalar vardır. Yer yer de bir sıra yatay tuğla istifi kullanılmıştır. Bu cephede de 3/4 ve 1/1 sistemi ile bileşik almaşıklık vardır.

Caminin minaresinin gövdesi tuğla ile örülmüştür (Fotoğraf 3.10). Tuğlalar yatay doğrultuda istiflenmiştir. Üst üste gelen birim tuğlalar altındakinden yaklaşık bir yarım tuğla boyu kaydırılarak istiflenmiştir. Minare kaidesinde belli bir düzen olmamakla beraber iki ve üç sıra tuğla örgüsü vardır (Fotoğraf 3.10).

Tuğlaların boyutları standart değildir. Kenar uzunlukları 15 cm ve 30 cm arasında değişen tuğlalar tespit edilebilmiştir. Tuğla kalınlıkları 3-5 cm arasında ölçülmüştür.

Çizim 3.2 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Planı

Kaynak: Ayverdi, 1950: 166.

[136] Ayverdi, 1989a: 53.

Fotoğraf 3.4 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Genel Görüntüsü

Fotoğraf 3.5 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Batı Duvarı

Fotoğraf 3.6 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Batı Duvarından Detay

Fotoğraf 3.7 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Batı Duvarında Üzerinde Telefon Numarası Yazılı Olan Tuğlalar

Fotoğraf 3.8 Bursa Alâeddin Paşa Camisi'nin Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.9 Bursa Alâeddin Paşa Camisi'nin Doğu Duvarından Detay

Fotoğraf 3.10 Bursa Alâeddin Paşa Camisi Minaresi

3.3. Bursa Orhan Gazi Camisi

Cami, Bursa'nın Orhangazi İlçesi, Nalbantoğlu Mahallesi, Orhan Gazi Meydanı Sokak'ta, Bursa Ulu Cami'nin yaklaşık 150 metre doğusunda bulunmaktadır. Caminin

kitabesinde, yapının 1339 yılında Orhan Gazi tarafından yaptırıldığı, 1413 yılında Karamanoğulları tarafından yakıldığı, Çelebi Sultan Mehmed'in emriyle 1417 yılında vezir Bayezid Paşa tarafından onarıldığı yazmaktadır[137].

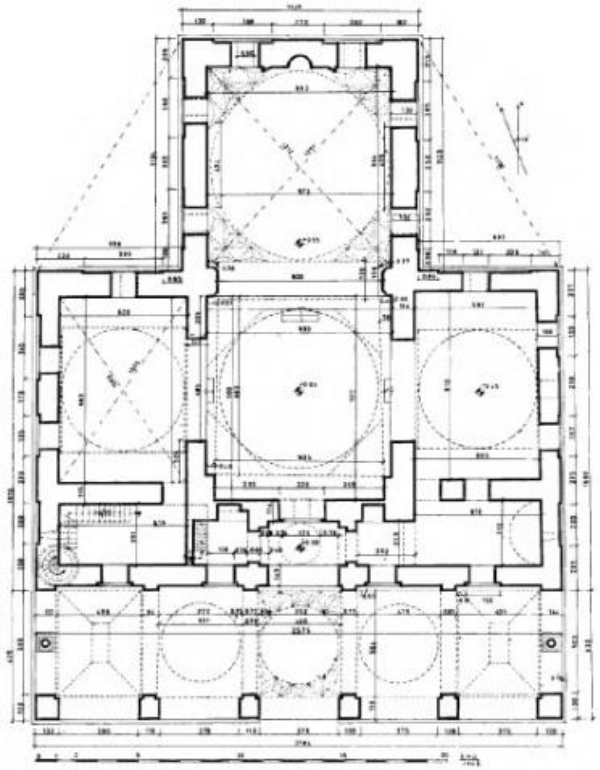
Eser zaviye planlı (ters T, kanatlı cami, Bursa tipi, tabhaneli cami) olarak inşa edilmiştir. Caminin kuzeyinde beş bölümlü son cemaat yeri vardır. Yapı birçok tamir geçirmiştir. Bu onarımların yapının özeliklerine etkisi tartışmalıdır. Ayverdi, 1417 senesindeki onarımında yapının, duvarlarının yanarak zarar göremeyeceğini düşünerek tüm yan ve arka cephelerin 1417 senesindeki onarım ve sonraki onarımlarda özgünlüğünü kaybetmediğini ifade etmektedir[138]. Doğan Kuban, binanın 1417 tarihindeki tamirde eski temeller üzerine yeniden yapılmış olması gerektiğini, minaresinin de 1864 veya 1904 tamirinde yapılmış olması gerektiğini, doğu cephesinde eski duvar kalıntısı dokusunun olduğunu, batı duvarının yenilendiğini, tuğla bezeme örneklerinin Çelebi Mehmed (1413-1421) döneminden olduğunu ve kirpi saçaklarında yenilenmiş olması gerektiğini belirtmiştir[139]. Aptullah Kuran'a göre ise beden duvarları ilk halini korumuştur[140]. Yıldız Demiriz, süslemelerin tamirli olduğunu ancak günümüze aslına uygun biçimde ulaştığını belirtir[141]. 1904 tarihindeki tamirde pencerelerin üstleri dikdörtgen halinden çıkarılıp kemer biçiminde tekrar yapılmıştır[142]. Yapının son cemaat yerinde kırmızı renkli boya ile Osmanlıca Hicri yıla göre "tağmir 1381" yazısı bulunmaktadır; bu Miladi takvimde 1963 yılına denk gelmektedir[143]. Bu yazıdan yapının 1963 yılında da bir onarım geçirmiş olduğunu öğrenmekteyiz.

Caminin duvarlarında tuğla ve taş malzeme almaşık örgü tekniğinde kullanılmıştır. Bu almaşıklık bir düzen içinde değildir. Yapının her cephesinde farklı bir almaşık düzen vardır. Doğu duvarında pencere kemerlerinin üzengi hizasına kadar iki tuğla bir taş, üç tuğla bir taş şeklinde bileşik almaşıklık görülmektedir. Buradan sonra sistemli bir tekrar göstermeyen iki ve üç sıra tuğla, bir ve iki sıra taş dizileri vardır. Güney duvarında pencere kemerlerinin sırt hizasına kadar düzenli olarak iki tuğla bir taş, taş aralarına bir sıra dikey tuğla almaşıklığı bulunmaktadır. Bundan sonrasını düzensiz biçimde bir, iki, üç sıra tuğla bir, iki taş sırası takip etmektedir. Batı duvarında ise almaşıklık sistemli değildir. Bir, iki, üç sıra tuğla bir, iki, üç sıra taş dizileri rastgele istiflenmiştir. Duvarlarda kullanılan tuğlalar yatay istiflenmiştir. Tuğlalar standart bir boyuta sahip değildir. Beden duvarlarında yatay istiflenmiş tuğlalar

[137] Ayverdi, 1989a: 80.
[138] Ayverdi, 1989a: 81-82.
[139] Kuban, 2007: 84-85.
[140] Kuran, 1964a: 75.
[141] Demiriz, 1979: 301.
[142] Ayverdi, 1989a: 67.
[143] Budak, 2018: 42.

içerisinde 22 cm ile 37 cm arasında değişen kenar uzunluklarına sahip tuğlalar ölçülmüştür. Tuğlaların kalınlıkları ise 4-4,5-5 cm arasında değişmektedir. Dikey istiflenmiş tuğlalarda ise kenar uzunlukları 14 cm ile 28 cm arasında değişen boyutlar tespit edilmiştir. Tuğla kalınlığı ise 4-4.5 cm ölçülerindedir. Tuğlaların biçimi hakkında kesin bir tespit yapmak mümkün değil; standart bir biçimden bahsedemiyoruz. Birim tuğlanın kare ve dikdörtgen biçimde olduğunu söyleyebiliriz. Bu yapıda her cephede farklı bir almaşık duvar siteminin görülmesi ve her duvarın kendi içindeki tuğla-taş kullanımının düzensizliği bu caminin duvarlarının, çok kere tamir geçirmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum yapının almaşık duvar örgüsünün ve malzemesinin ne kadar özgün olduğunu sorgulatmaktadır.

Caminin son cemaat yeri beden duvarlarından farklı olarak düzenli biçimde üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile almaşık örgü tekniğinde örülmüştür. Son cemaat yerinin saçakları iki sıra tuğladan testere dişi şeklindedir. Son cemaat yerinin doğu ve batı cepheye bakan ikiz kemerlerinin alınlığında tuğla ve taş ile süsleme yapılmıştır. Doğu cephedeki ikiz kemer alınlığında baklava dilimi biçiminde kesilip hazırlanmış tuğlalar ve taşların yan yana ve üst üste istiflenmesiyle bir bezeme yapılmıştır. Batı cepheye bakan ikiz kemer alınlığında kare biçiminde kesilmiş olan tuğlalar ile eşkenar dörtgen biçiminde hazırlanmış taşlar ile bezeme yapılmıştır. Caminin doğu duvarında üç adet, batı duvarında bir adet, revakta ise dört adet tuğla rozet vardır.

Çizim 3.3 Bursa Orhan Gazi Cami Planı

Kaynak: Ayverdi, 1989a: 68.

Fotoğraf 3.11 Bursa Orhan Gazi Camisi Genel Görüntüsü

Fotoğraf 3.12 Bursa Orhan Gazi Camisi Revakı

Fotoğraf 3.13 Bursa Orhan Gazi Camisi Revakında Batı Cepheye Bakan İkiz Kemer Alınlığında Bulunan Tuğla Taş Bezeme

Fotoğraf 3.14 Bursa Orhan Gazi Camisi Revakında Doğu Cepheye Bakan İkiz Kemer Alınlığında Bulunan Tuğla Taş Bezeme

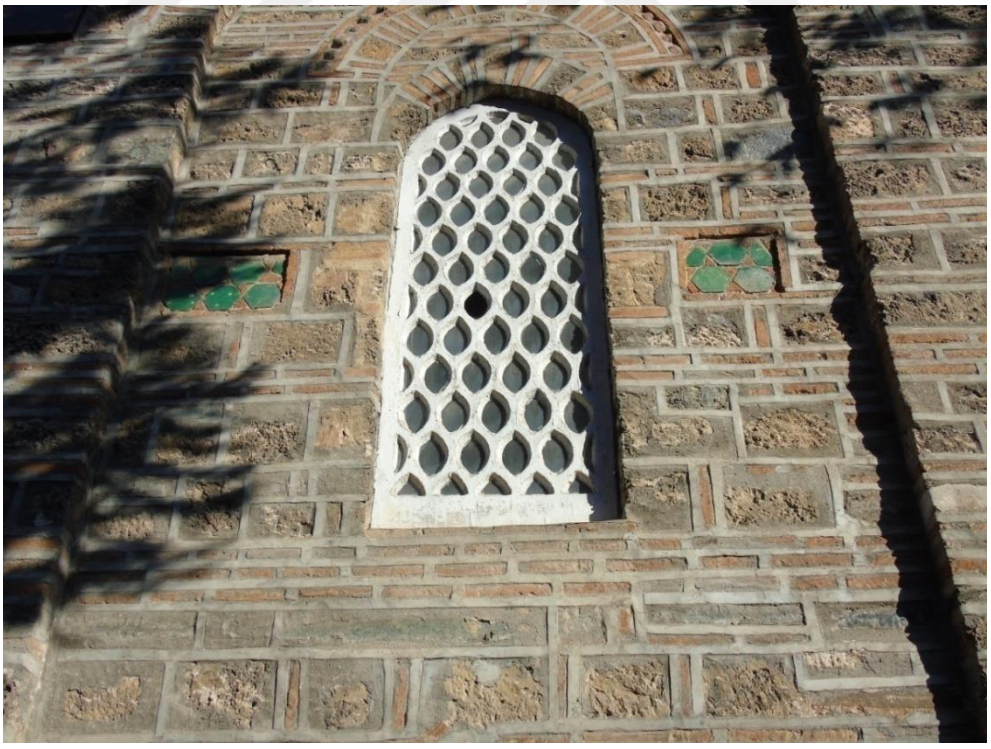
Fotoğraf 3.15 Bursa Orhan Gazi Camisi Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.16 Bursa Orhan Gazi Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.17 Bursa Orhan Gazi Camisi Güney Duvarı

Fotoğraf 3.18 Bursa Orhan Gazi Camisi Güney Duvarından Detay Görüntü

Fotoğraf 3.19 Bursa Orhan Gazi Camisi Batı Duvarı

Fotoğraf 3.20 Bursa Orhan Gazi Camisi Batı Duvarından Detay Görüntü

3.4. Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesi-Camisi

Yapı, Bursa'nın Yenişehir ilçesi, Yenigün Mahallesinde bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Zaviyenin kitabesi yoktur. Aşık Paşazade, Neşri, gibi Osmanlı kronikleri yapıyı

Murad Hüdavendigar'ın yaptırdığını yazmıştır[144]. Ayverdi, Evliya Çelebi'nin Orhan Gazi'nin oğlunun bu zaviyede kabrinin olduğunu söylemesine ve bir tahrir belgesinde yapıyı Orhan Gazi'nin yaptırdığının yazılı olmasına dayanarak yapıyı Orhan dönemine tarihlendirmektedir[145].

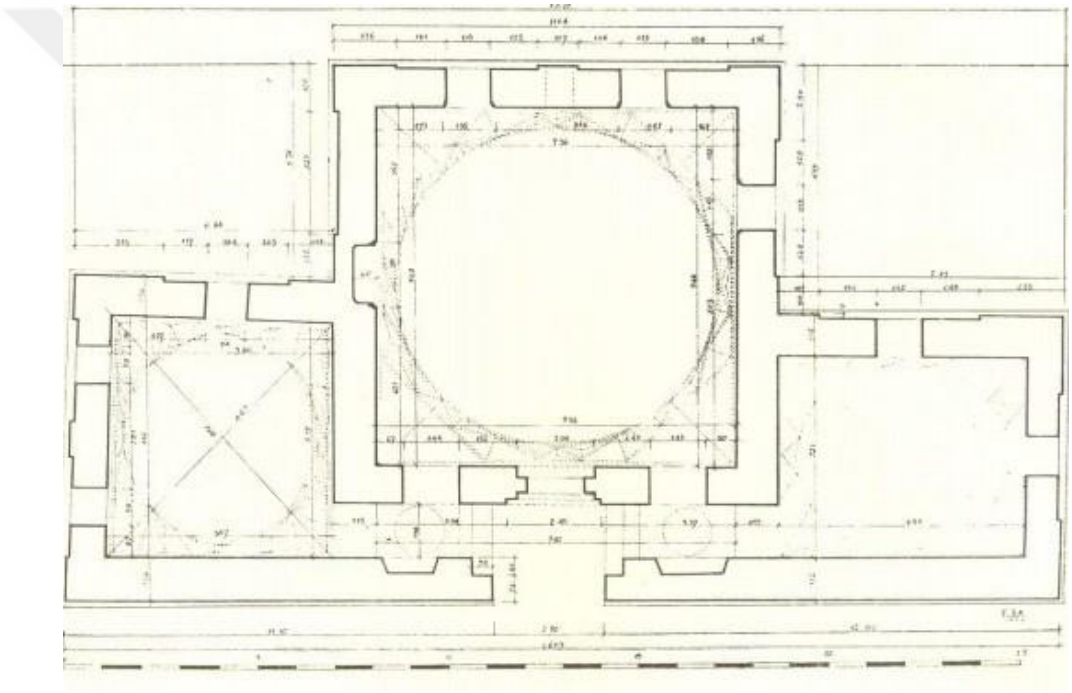
Eser zaviye planlıdır (Çizim 3.4). Ortadaki tek kubbe ile örtülü ana mekânın iki tarafında kubbe ile örtülü birer tabhane vardır. Bina 1965 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir[146].

Yapıda duvarlarında, kubbe kasnaklarında, kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Zaviye-Caminin giriş cephesi (doğu cephesi) dışında beden duvarlarının bütününde üç sıra tuğla bir kesme taş almaşık örgü tekniği kullanılmıştır. İstisna olarak ön cephe, sistemli bir tuğla taş almaşıklık tekniği göstermez (Fotoğraf 3.22-3.23). Tuğla sırasının sayısı ve taş sırasının sayısı bir düzen içinde değildir. Bu cephede üç ve beş sıra tuğla örgü vardır. Taşlarda moloz taştır. Beden duvarlarında tuğlalar yatay doğrultuda istiflenmiştir. Tuğlaların boyutu birbiriyle tutarlılık göstermemekle birlikte, tuğla sıralarında birim tuğlalar altındaki tuğlanın hizasında değil kaydırılarak istiflenmiştir. Yapıda 23 cm ile 32 cm arasında değişen uzunluk ve 3 ile 4 cm arasında değişen kalınlıkta tuğlalar ölçülmüştür. Yapının güney cephesinde üç tuğla ve bir kesme taş almaşık duvar örgü tekniği yanında, tuğla taş ile yapılmış kalp motifi ve güneş kursu motifi vardır (Fotoğraf 3.24). Güney cephedeki pencere kemerleri üç tuğla bir kesme taş ile yapılmıştır. Üç tuğla sırasında birim tuğlalar dikine biçimde yan yana istiflenmiştir. Pencere alınlığında dikine yerleştirilen üç tuğla ve bir taş kullanımı vardır. Yapının güney odasının batı cephesindeki kemerler dikine biçimde yerleştirilen üç tuğla ve bir kesme taş ile örülmüştür (Fotoğraf 3.27). Bu bölümdeki pencere alınlığında yatay biçimde üst üste yerleştirilen iki birim tuğla ile dikey biçimde yan yana yerleştirilen iki birim tuğlanın nöbetleşe yan yana ve üst üste dizilimi ile pencere alınlığında tuğlalar ile bezeme yapılmıştır (Fotoğraf 3.27). Yapının ortasında bulunan ana mekânın güney cephesinde bulunan kemer üç tuğla bir kesme taş ile örülmüştür. Kemerin hemen altında tuğlaların eğik istiflenmesiyle oluşturulan balıksırtı motifi vardır. Ana mekânın batı cephesindeki kemerler üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Yapının güney odasının batı cephesindeki pencere alınlığında olduğu gibi, bu cephenin pencere alınlıklarında da yatay biçimde üst üste yerleştirilen iki birim tuğla ile dikey biçimde yan yana yerleştirilen iki birim tuğlanın nöbetleşe yan yana ve üst üste dizilimi ile oluşturulmuş bir bezeme vardır. Ana mekânın kuzey cephesindeki pencere alınlığında da aynı tuğla bezeme kullanılmıştır. Yine bu cephedeki kemerlerde üç sıra tuğla

[144] Ayverdi, 1989a: 208-209.
[145] Ayverdi, 1989a: 208-210.
[146] Ötüken vd., 1986: 605.

bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Kuzeydeki odanın batı cephesinde kemerler üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile yapılmıştır. Bu cephedeki pencere alınlığında tuğlaların eğik istifi ile balıksırtı motifi meydana getirilmiştir. Yapının kuzey yöndeki mekânının kuzey cephesinde bulunan kemerler üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür (Fotoğraf 3.31). Zaviye – caminin kubbe kasnakları üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile yapılmıştır. Tuğlalar yatay doğrultuda istiflenmiştir. Birim tuğlalar aynı hizada değil, kaydırılarak istiflenmiştir. Kubbe kasnağında tuğla ile yapılmış güneş kursu motifi vardır (Fotoğraf 3.34).

Yapının duvarlarında kullanılan tuğlalar kare ve dikdörtgen gibi farklı biçim ve boyutlara sahiptir. Dekoratif amaçla kullanılmış olan tuğlalar ise kompozisyona göre kesilip hazırlanmış özel biçimli ve boyutlu malzemelerdir.

Çizim 3.4 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Planı

Kaynak: Ayverdi, 1989a: 211.

Fotoğraf 3.21 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Doğu Yöne Bakan Ön Cephesi

Fotoğraf 3.22 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Ön Cephe Duvar Örgüsü

Fotoğraf 3.23 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Doğu Yöne Bakan Ön Cephesi ve Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.24 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Güney Cephesi

Fotoğraf 3.25 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi Kalp Motifi

Fotoğraf 3.26 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi Güneş Motifi

Fotoğraf 3.27 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Güneydeki Odasının Batı Cephesi ve Ortadaki Ana Mekânın Güney Cephesi

Fotoğraf 3.28 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Güneydeki Odasının Batı Cephesindeki Pencere Alınlığının Tuğla Süslemesi

Fotoğraf 3.29 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Batı Cephesi

Fotoğraf 3.30 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Batı Cephesindeki Pencere Alınlığının Tuğla Bezemesi

Fotoğraf 3.31 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Ana Mekânının Kuzey Cephesi ve Kuzeydeki Odanın Batı Cephesi

Fotoğraf 3.32 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Kuzeydeki Odasının Batı Cephesinde Bulunan Pencere Alınlığındaki Tuğla ile Yapılmış Balıksırtı Motifi

Fotoğraf 3.33 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Kuzeydeki Mekânın Kuzey Cephesinden Detay

Fotoğraf 3.34 Bursa Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviye-Camisi'nin Kubbe Kasnağındaki Güneş Kursu Motifi

3.5. Bursa Hüdavendigar Camisi (Zaviyesi)

Eser, Bursa'nın Çekirge Semti, I. Murad Caddesi'nde bulunmaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan yapının, dönemin tarihçilerinin yazdıklarından yola çıkılarak I. Murad tarafından 1365-1385 yılları arasında yaptırıldığı belirtilmektedir[147].

Yapı iki katlı olarak inşa edilmiştir. Alt katı cami üst katı medrese olarak yapılan eser, bu planı bakımından Osmanlı mimarisinde tek örnektir (Çizim3.5; Fotoğraf 3.35). Doğan Kuban, caminin minaresinin XIX. yüzyılda eklenmiş olması gerektiğini belirtir[148]. Ayverdi ise, şüpheyle yaklaşmakla beraber minarenin yapının inşasının bitiminden hemen sonra ya da XV. yüzyıl ortalarında yapılmış olabileceğini ifade eder[149]. Yapı 1520, 1563, 1619, 1635, 1905, 1975, 1976 yıllarında tamir edilmiştir[150]. Bu onarımların tuğla kullanımına etkisi hakkında bir bilgimiz yoktur.

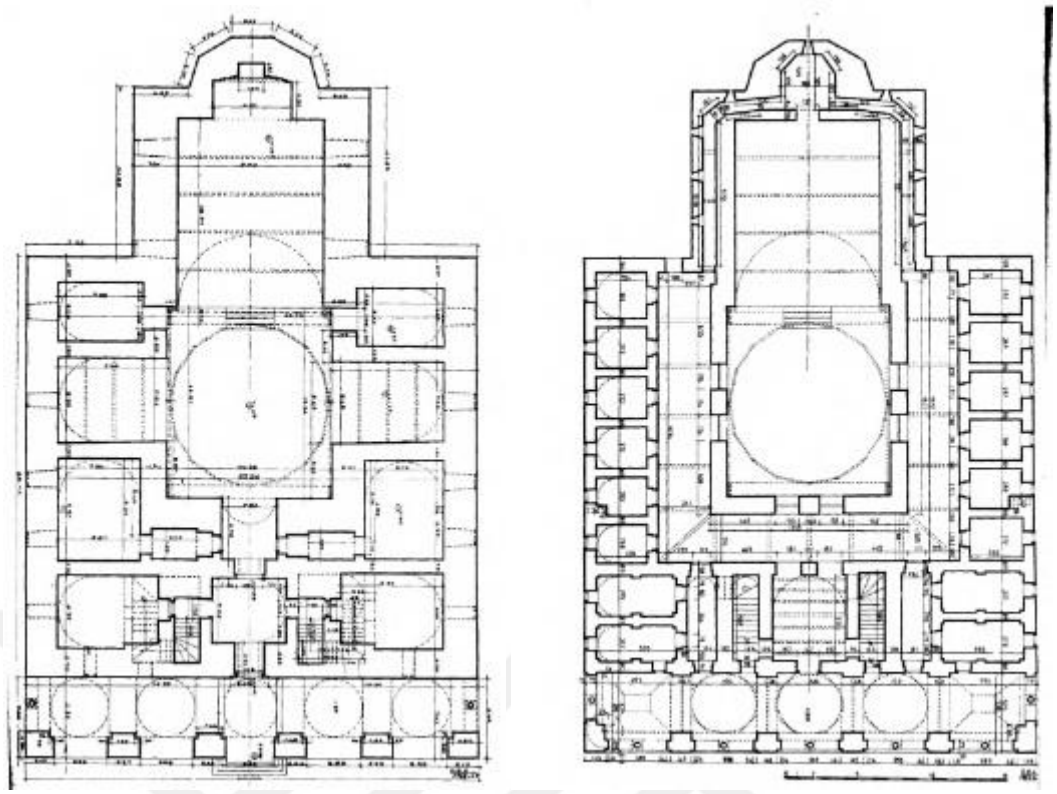
Yapının duvarlarında, kemerlerinde, üst kattaki revakı taşıyan ayaklarında ve minaresinde tuğla kullanılmıştır. Caminin alt kat revakı ve revak kemerleri üç sıra tuğla bir sıra kesme taş almaşık örgü tekniği ile örülmüştür (Fotoğraf 3.36). Alt kat revakındaki üç sıra tuğla dizileri yatay doğrultuda istiflenmiş olup, farklı boyutlardaki birim tuğlalar, altındaki birim tuğla ile aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Yine alt kat revakının nefeslikleri üstünde bulunan testere dişli kemerler tuğla ile yapılmıştır (Fotoğraf 3.36). Alt kat revakının doğusundaki kemerler üç tuğla bir sıra kesme taş ile yapılmıştır (Fotoğraf 3.37). Kemer alınlıklarında yatay doğrultuda istiflenmiş üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ve taş aralarına dikine yerleştirilmiş iki ve üç sıra tuğla kullanımı vardır. Taş aralarına istiflenen dikine tuğlalar ile yatay yönde tuğla taş almaşık örgü tekniği meydana getirilmiştir. Aynı şekilde alt kat revakının batı tarafındaki kemerleri ve kemer alınlıkları da üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür (Fotoğraf 3.38). Kemer alınlıklarında taş aralarına dikine iki sıra tuğla yerleştirilmiştir. Yapının üst kat revakının kuzeye bakan cephesinde, kemerlerinde ve ortadaki kemerin alınlığı dışında diğer kemer alınlıklarında üç sıra tuğla bir sıra kesme taş kullanılmıştır. Üç sıra tuğla dizisinde tuğlalar yatay doğrultuda istiflenmiştir. Üst kat revakını taşıyan ayaklar yatay doğrultuda istiflenmiş tuğla ile örülmüştür (Fotoğraf 3.40-3.41). Üst kat revakının doğu tarafındaki kemerler üç sıra tuğla bir kesme taş ile yapılmıştır. Buradaki ikiz kemerin alınlığında, elmas biçiminde kesilen tuğlalar ve taşların eşkenar dörtgen bir alan içerisine yerleştirilmesiyle meydana getirilmiş geometrik bir bezeme vardır (Fotoğraf 3.39). Bu teknikte, istenilen biçimde kesilen tuğlalar yüzeydeki harç içine yerleştirilmiştir. Bu

[147] Ayverdi, 1989a: 231-232; Kuban, 2007: 87.
[148] Kuban, 2007: 88.
[149] Ayverdi, 1989a: 241.
[150] Demiriz, 1979: 247; Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 133; Kuban, 2007: 88.

kompozisyonun aynısı daha küçük bir alanı kaplamakla beraber, üst kat revakının doğu ucundaki ikiz kemer alınlığında tekrar edilmiştir (Fotoğraf 3.40). Yine bu revakın ortasındaki ikiz kemer alınlığında üçgen biçimde kesilmiş tuğlalar, altıgen biçimde kesilen taşın kenarlarına yerleştirilerek altı kollu yıldızların kollarını meydana getirmiştir (Fotoğraf 3.41). Bu kemerin üstündeki kuşakta üçgen biçimde kesilen tuğlalar ve taşlar ile on iki kollu yıldız motifi oluşturulmuştur (Fotoğraf 3.41). Bir başka tuğla taş almaşık süsleme kompozisyonu, üst kat revakının batı tarafındaki ikiz kemer alınlığında oluşturulmuştur. Burada eşkenar dörtgen biçimde kesilmiş tuğlalar, altı kollu yıldız biçiminde kesilen taşların kolları arasına yerleştirilerek geometrik bir düzenleme yapılmıştır (Fotoğraf 3.42).

Zaviyenin duvarlarının tümü üç sıra tuğla bir sıra kesme taş almaşık örgü tekniği ile örülmüştür. Yapının duvarlarında yalancı tuğlalar bulunmaktadır. Tuğlalar yatay doğrultuda istiflenmiştir. Birim tuğlalar bir altındaki birim tuğla ile aynı hizada değil, yaklaşık yarım tuğla boyu kaydırılarak istiflenmiştir. Yapının duvarlarındaki tuğla boyutları düzenli bir ölçü göstermez. Duvarlardaki tuğlaların kenar uzunlukları 21 cm ile 44 cm arasında değişmektedir. Tuğla kalınlıkları ise 3 cm ile 5 cm arasında değişmektedir. Tuğlaların standart bir biçime sahip olup olmadığını bilemiyoruz. Birim tuğla kare veya dikdörtgen biçimli olabilir. Yapıyı saçak altında dört yönde kuşatmış olan lombard kemerleri de tuğladan yapılmıştır (Fotoğraf 3.47).

Caminin minaresi tuğla ile örülmüştür (Fotoğraf 3.48). Tuğlalar yatay yönde istiflenmiştir. Birim tuğla bir altındaki tuğla ile aynı hizada değil kaydırılarak örülmüştür. Minarenin gövdesinde tuğla ile yapılmış zencirek, balıksırtı motifi ve dikey biçimde yerleştirilen tuğlalar ile yapılmış süslemeler vardır. Aynı şekilde petek kısmında da tuğla ile balıksırtı desenleri ve dikey olarak yerleştirilmiş tuğlalar ile süslemeler yapılmıştır.

Çizim 3.5 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Solda Alt Kat Planı Sağda Üst Kat Planı

Kaynak: Ayverdi, 1989a: 244-245.

Fotoğraf 3.35 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Genel Görünüşü

Fotoğraf 3.36 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Alt ve Üst Kat Revakları

Fotoğraf 3.37 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi)Alt Kat Revakının Doğudaki Kemerleri

Fotoğraf 3.38 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Alt Kat Revakının Batı Tarafındaki Kemerleri

Fotoğraf 3.39 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi)Üst Kat Revakının Doğu Tarafındaki Kemerleri

Fotoğraf 3.40 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Üst Kat Revakının Doğu Ucundaki Kemerler

Fotoğraf 3.41 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Üst Kat Revakının Orta Kemerindeki Tuğla Taş Süsleme Kompozisyonu

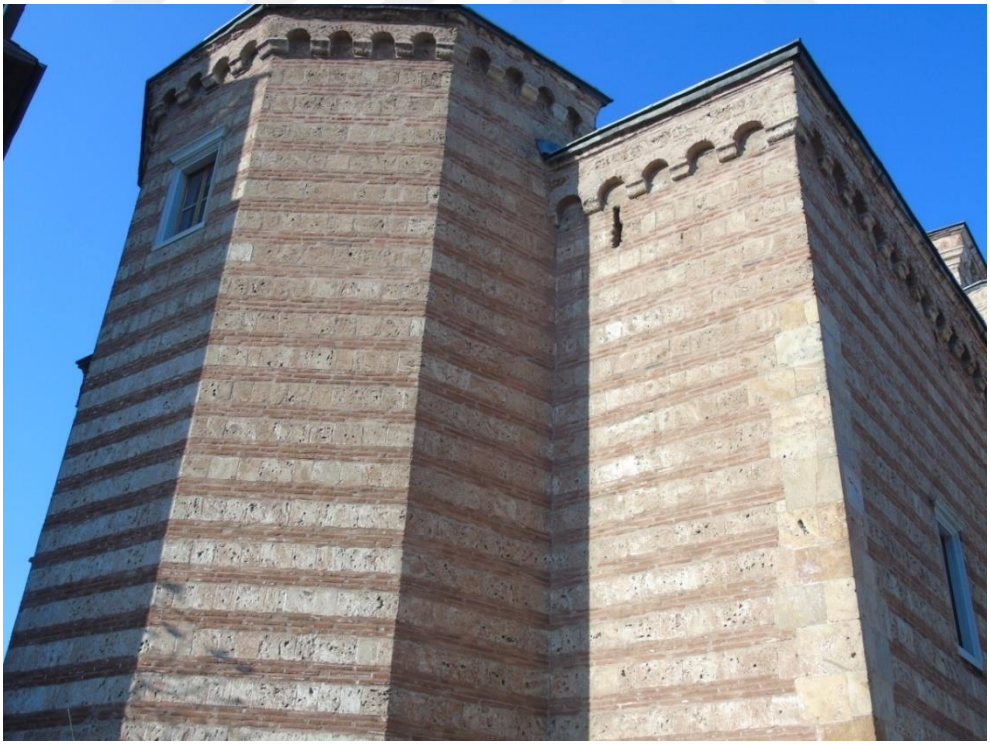
Fotoğraf 3.42 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Üst Kat Revakının Batı Tarafındaki Kemer Alınlığındaki Tuğla Taş İle Yapılmış Olan Geometrik Düzenleme

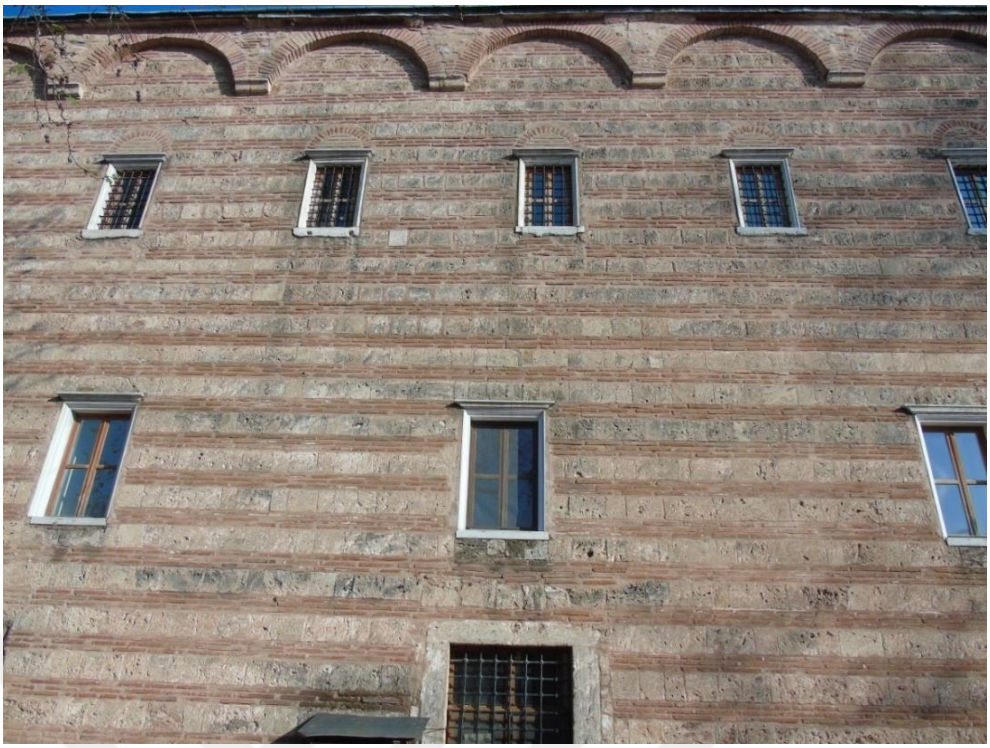
Fotoğraf 3.43 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.44 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Doğu Cephesinden Detay

Fotoğraf 3.45 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Güney Cephesi

Fotoğraf 3.46 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Batı Cephesi

Fotoğraf 3.47 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Saçak Altındaki Tuğla İle Yapılmış Lombard Kemerleri

Fotoğraf 3.48 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Tuğla İle Örülmüş Minaresi

Fotoğraf 3.49 Bursa Hüdavendigar Camisi'nin (Zaviyesi) Beden Duvarında Yer Alan Tuğlaların Detay Görüntüsü

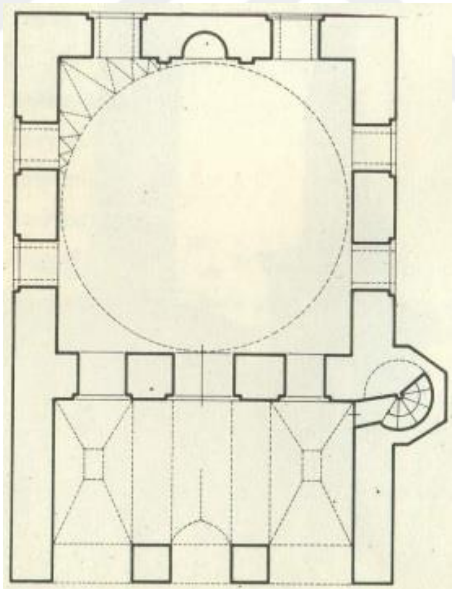
3.6. Bursa Koca Naib Camisi

Cami, Bursa'nın Osmangazi ilçesi, Kocanaip Mahallesi, 2. Hızalan Sokak'ta yer almaktadır. Yapının kitabesi bulunmamakla beraber, caminin XIV. yüzyıl ikinci yarısında Koca Naib Mahmud Efendi tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir[151].

Cami kubbe ile örtülü tek mekânlı bir yapıdır. Kuzeyinde üç bölümlü son cemaat yeri vardır. Son cemaat yeri kalkan duvarlıdır. Cami restorasyonda olduğu için detaylı bir inceleme yapamadık. Yapının uzaktan fotoğraflarını çekebildik.

Caminin beden duvarlarında tuğla, taş ile birlikte almaşık teknikte uygulanmıştır. Beden duvarları iki sıra tuğla iki sıra taş ile örülmüştür. Tuğlalar yatay doğrultuda istiflenmiştir. Cephelerde yer yerde taş aralarına dikine yerleştirilmiş bir sıra tuğla vardır. Yapının kemerleri üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür.

Caminin minaresinin kaidesi iki tuğla iki taş almaşık örgü ile yapılmıştır. Minarenin gövdesi yatay doğrultuda istiflenmiş tuğlalar ile örülmüştür. Tuğlalar altındaki tuğla ile aynı hizada değil yaklaşık yarım tuğla boyu kaydırılarak istiflenmiştir. Minarenin şerefesinin altında firuze sırlı tuğlalar ile oluşturulmuş bir bilezik vardır.

Çizim 3.6 Bursa Koca Naib Camisi Planı

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 116.

[151] Ayverdi, 1989a: 265-266.

Fotoğraf 3.50Bursa Koca Naib Camisi Batı Cephesi

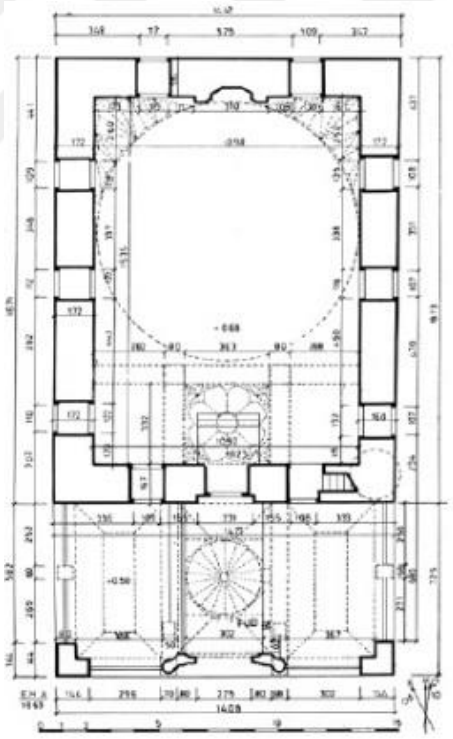
Fotoğraf 3.51Bursa Koca Naib Camisi Minaresi

3.7. İznik Yeşil Cami (Minare)

Cami, Bursa'nın İznik İlçesi'ndeki kendi adı ile anılan Yeşil Cami Mahallesi'nde bulunan Kılıçaslan Caddesi üzerinde, Nilüfer Hatun imaretinin doğu tarafında inşa edilmiştir. Caminin yapımına Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa tarafından 1378 yılında başlanmış onun ölümünden sonra oğlu Ali Paşa 1392 yılında yapıyı tamamlatmıştır[152]. Caminin mimarı Hacı Musa'dır[153].

Cami, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir harim mekânından ve bu harim mekânının kuzeyinde üç bölümlü son cemaat yerinden meydana gelmektedir (Çizim 3.7). Cami, minaresi dışında tümüyle düzgün kesme taş ve mermer malzeme ile inşa edilmiştir. Caminin yalnızca minaresinin gövdesinde tuğla kullanılmıştır.

Caminin minaresinin gövdesinde ve petek kısmında, patlıcan moru ve firuze renkli çiniler ile sırlı tuğlaların oluşturduğu zikzak motifi vardır. Tuğlalar motife uygun olarak özel boyutlarda kesilip hazırlanmıştır (Fotoğraf 3.53).

Çizim 3.7 İznik Yeşil Camisi Planı

Kaynak: Ayverdi, 1989a: 310.

[152] Ayverdi, 1989a: 319; Goodwin, 2012: 27.
[153] Ayverdi, 1989a: 319; Goodwin, 2012: 27.

Fotoğraf 3.52İznik Yeşil Cami Genel Görüntüsü

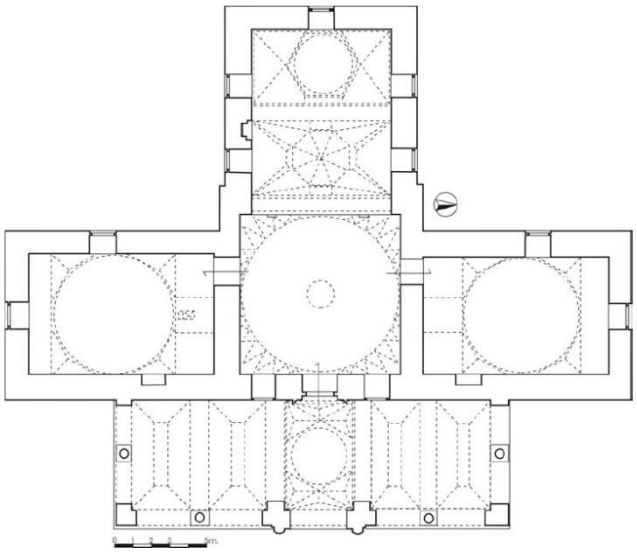
Fotoğraf 3.53 İznik Yeşil Cami Minaresi

3.8. İznik Nilüfer Hatun İmareti

Yapı Bursa'ya bağlı İznik İlçesi, Eşrefzade Mahallesi, Çandarlı İbrahim Paşa Sokak üzerinde, Yeşil Cami'nin batısında bulunmaktadır. Yapının kitabesinden 1388 yılında I. Murad tarafından inşa ettirildiğini öğrenmekteyiz[154].

İmaret zaviye planlı biçimde inşa edilmiştir (Çizim 3.8). Yapının girişinde beş bölümlü bir revakı vardır. Tuğla imaretin duvarlarında, kemerler ve ayaklarında, kubbe kasnaklarında, saçaklarında kullanılmıştır.

Yapının duvarlarının tümünde üç sıra tuğla bir sıra kesme taş almaşık örgü tekniği uygulanmıştır. Bu örgü tekniği kubbe kasnakları ve revakı taşıyan ayaklarda da kullanılmıştır. Tuğlalar yatay doğrultuda istiflenmiş olup; üst üste yerleştirilen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Revakta taş aralarına dikine yerleştirilmiş bir sıra tuğla uygulaması vardır. Revakı taşıyan ayaklar yapının bütününe uyumlu olarak üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Yapının kemerleri de üç sıra tuğla bir sıra kesme taş almaşık örgü tekniği ile örülmüştür. Revakın ortasındaki kemerin iki tarafındaki kemerlerin sütunla birleştiği nokta üzerinde tuğlaların karşılıklı olarak eğik yönde istiflenmesiyle balıksırtı örgüsü meydana getirilmiştir. Aynı uygulama revakın güneye bakan kemerlerinde de vardır. Revakın güney cephesinde ve arka mekânın güney cephesinde tuğla ile yapılmış güneş kursu motifi bulunmaktadır. İmaretin iki ve üç sıra saçakları, tuğlaların köşelerinin dışarıya doğru çıkıntı yapılmasıyla oluşturulmuştur.

Çizim 3.8 İznik Nilüfer Hatun İmareti Planı

Kaynak: Ayverdi'den işleyerek alan Acar, 2011: 96.

[154] Ayverdi, 1989a: 327; Goodwin, 2012: 55.

Fotoğraf 3.54 İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin Doğudan Görünüşü

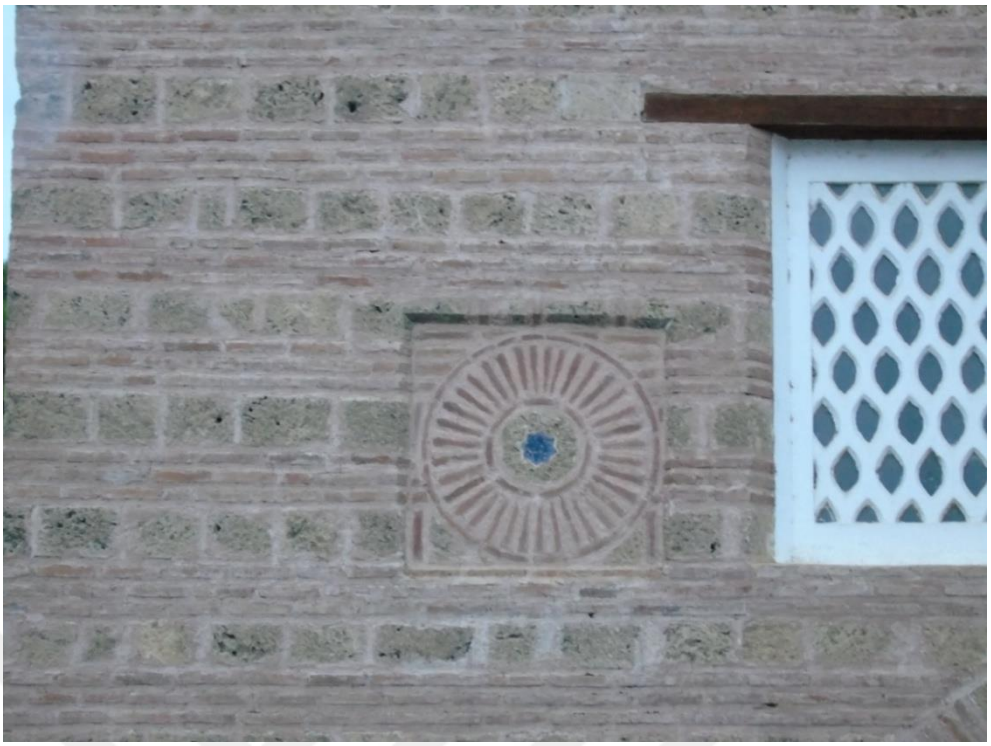
Fotoğraf 3.55 İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin Doğu Cephesinde Bulunan Revakı

Fotoğraf 3.56 İznik Nilüfer Hatun İmareti Revakının Güneye Bakan Cephesi

Fotoğraf 3.57 İznik Nilüfer Hatun İmareti Güney Kanadının Batı Cephesi

Fotoğraf 3.58 İznik Nilüfer Hatun İmareti Batı Tarafta Bulunan Odanın Güney Duvarında Yer Alan Güneş Motifi

Fotoğraf 3.59 İznik Nilüfer Hatun İmareti Batı Odasının Güney Duvarı ve Saçaklar

Fotoğraf 3.60 İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.61 İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin Batı Cephesi

3.9. İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi

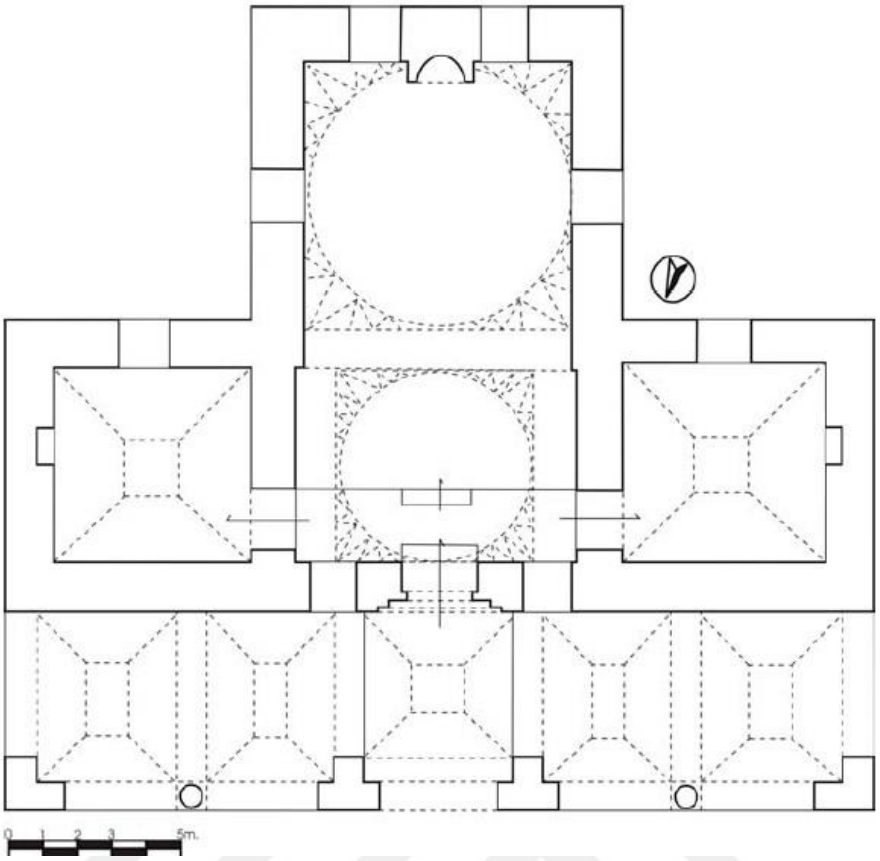
Cami, Bursa'nın İznik İlçesi, Yeni Mahallesi'nde, Çelebi Sokak üzerinde bulunmaktadır. Yapının kitabesi olmamakla beraber; caminin XIV. yüzyılın ikinci yarısında I.Murad'ın oğlu Yakup Çelebi tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir[155].

Yapı zaviye planlı inşa edilmiştir (Çizim 3.9). Cami, ortada kubbe ile örtülü arka arkaya iki mekân ve doğu ile batıda birer mekân ile kuzeyinde beş bölümlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapının beden duvarlarında, kemerler ve ayaklarında, kubbe kasnaklarında ve saçaklarında tuğla kullanılmıştır.

Caminin son cemaat yeri yatay doğrultuda istiflenmiş üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taş ile örülmüştür (Fotoğraf 3.63). Tuğlalar altındaki tuğla ile aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Son cemaat yerini taşıyan ayaklar ve kemerler üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile yapılmıştır. Yapının beden duvarları çoğunlukla üç sıra tuğla bir sıra moloz taş almaşık örgü tekniği ile yapılmıştır (Fotoğraf 3.64-3.65). Beden duvarlarının üst kısımlarında bir sıra tuğla bir sıra taş istifi vardır. Çoğunlukla bir sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülen yerlerde taş aralarına bir sıra dikine istiflenmiş tuğla vardır. Böylece düşey almaşıklık yanında yatay almaşıklık da oluşturulmuştur. Cephelerin alt kısmındaki pencere kemerleri üç sıra tuğla bir sıra taş, üst pencere kemerleri ise yalnızca tuğla ile örülmüştür. Yapıda bir diğer tuğla kullanımının görüldüğü yer kubbe kasnaklarıdır. Kasnaklar üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Yapının duvarlarını ve kubbe kasnağını sınırlandıran saçaklarda tuğla ile yapılmıştır. Bu saçaklar duvarlarda üst üste üç sıra iken kubbe kasnaklarında iki sıra olarak düzenlenmiştir. Duvarlarda kullanılan tuğlalar standart boyutlara sahip değildir. Tuğla kenar uzunlukları 28 cm ile 40 cm arasında, tuğla kalınlıkları ise 3-4 cm arasında değişmektedir.

Yapının son cemaat yerinde kullanılan malzeme ile duvarlarda kullanılan malzemenin farklılığı ve duvarların üst kısımları ile alt kısımlarındaki duvar örgü tekniğinin ve kullanılan malzemenin farklılığı, caminin çok kere onarım geçirdiğini göstermektedir. Bu durum yapıda kullanılan tuğlanın ne kadarının özgün halini koruduğunu belirlemeyi zorlaştırmaktadır.

[155] Ayverdi, 1989a: 328.

Çizim 3.9 İznik Yakup Çelebi Camisi Planı

Kaynak: Ayverdi'den işleyerek alan Acar, 2011: 103.

Fotoğraf 3.62 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.63 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi'nin Son Cemaat Yeri

Fotoğraf 3.64 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi'nin Batı Cephesi

Fotoğraf 3.65 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi'nin Kuzey Batıdan Görünüşü

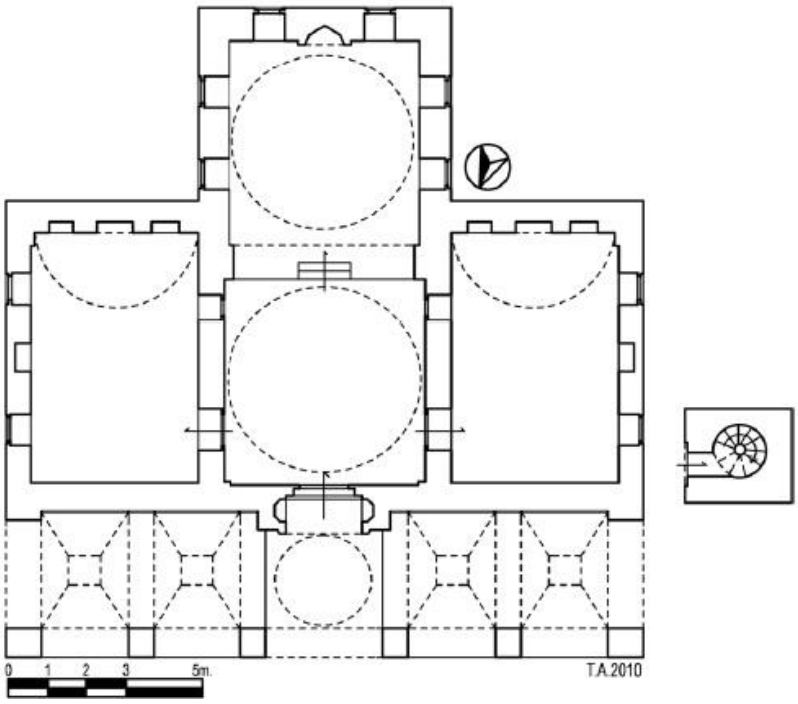
Fotoğraf 3.66 İznik Yakup Çelebi İmareti-Camisi'nin Güney Cephesi

3.10. Bursa Ali Paşa Camisi

Cami, Bursa'nın Osmangazi İlçesi, Ali Paşa Mahallesi'nde, Yüceyer Caddesi üzerinde yer almaktadır. Eser, Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın Oğlu Ali Paşa tarafından XIV. yüzyıl sonlarında inşa edilmiştir. Ali Paşa'nın 1394 tarihli vakfiyesi bu savı desteklemektedir[156].

Cami zaviye planlı olarak inşa edilmiştir. Yapı ortasında kuzey-güney doğrultuda kubbe ile örtülü iki mekân ve bunun doğu ve batı tarafında birer oda ile kuzey yönündeki beş bölümlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Cami depremlerde ciddi hasarlar gördüğü için büyük bölümü yeniden yapılmıştır[157]. Yapının doğu odasının kuzey duvarı, kullanılan malzemeden de anlaşıldığı gibi ilk halinden kalmış olabilir. Bu duvar dışında yapının tümü yeniden yapılmıştır. Caminin batı tarafındaki minaresi de yenidir.

Caminin duvarları, revakı ve revakı taşıyan kemerler, kubbe kasnakları üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Taş aralarına dikine bir sıra tuğla yerleştirilmiştir. Bu sistemde hem yatay hem de dikey yönde almaşıklık oluşturulmuştur. Taşların dört tarafına tuğla yerleştirilmesiyle çerçeve tekniği oluşturulmuştur. Büyük bir bölümünün belki ilk halinden kalmış olabileceğini düşündüğümüz doğu taraftaki odanın kuzey cephesinde 24-27-28-32-39 cm kenar uzunluklarına sahip tuğlalar ile 3-4 cm kalınlıkta tuğlalar ölçülmüştür.

Çizim 3.10 Bursa Ali Paşa Camisi Planı

Kaynak: Acar, 2011: 106.

[156] Ayverdi, 1989a: 385.
[157] Ayverdi, 1989a: 386-387.

Fotoğraf 3.67 Bursa Ali Paşa Camisi Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.68 Bursa Ali Paşa Camisi Son Cemaat Yerinden Detay

Fotoğraf 3.69 Bursa Ali Paşa Camisi'nin Doğu Odasının Kuzey Duvarı

Fotoğraf 3.70 Bursa Ali Paşa Camisi'nin Batı Cephesi

Fotoğraf 3.71 Bursa Ali Paşa Camisi'nin Güney Batıdan Görünüşü

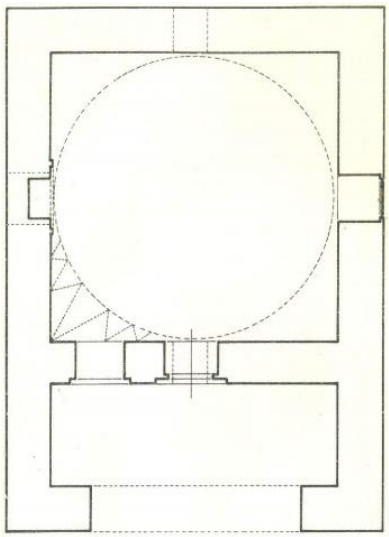
Fotoğraf 3.72 Bursa Ali Paşa Camisi'nin Minaresi

3.11. Bursa Hızırlık (Hıdırlık) Camisi

Cami, Bursa'nın Osmangazi İlçesi, Pınarbaşı Mahallesi, 5. Nilüfer Sokak'ta bulunmaktadır. Cami Murad Hüdavendigar'ın kızı Nilüfer Hatun tarafından XIV. yüzyıl sonlarında veya XV. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır[158].

Cami, tek mekânlı üzeri kubbe ile örtülü bir ibadet mekânı ve bu mekânın doğusunda bulunan bir son cemaat yerinden oluşmaktadır (Çizim 3.11). Cami, 1975 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmış, 2010 yılında ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Yapının duvarlarında bir sıra tuğla bir sıra moloz taş almaşık örgü tekniği uygulanmıştır. Taş aralarına dikine bir sıra tuğla istiflenmiştir. Böylece hem yatay hem de dikey almaşıklık uygulanmıştır. Taşların dört tarafına tuğla istiflenmesiyle çerçeve tekniği meydana getirilmiştir. Duvarların bazı yerlerinde üç sıra tuğla kullanımı da vardır. Yapının son cemaat yerindeki tek kemer tuğla ile örülmüştür. Caminin kuzey cephesinde yer alan pencere kemeri üç sıra tuğa bir sıra taş ile örülmüştür. Bu pencere alınlığına tuğlaların bir biri üzerinde kaydırılarak yatay istiflenmesiyle hareketlilik kazandırılmıştır. Yapının saçakları da tuğla malzeme ile yapılmıştır. Caminin kubbe kasnağı bir tuğla bir taş ile örülmüştür. Bu camideki tuğla kullanımının büyük bir bölümünün özgün olmadığı açıktır.

Çizim 3.11 Bursa Hızırlık Cami Planı

Kaynak: Vakıf Abideler ve Eski Eserler III, 1983: 81.

[158] Ayverdi, 1989a: 230-231.

Fotoğraf 3.73 Bursa Hızırlık Camisi'nin Doğu Tarafına Yer Alan Giriş Cephesi

Fotoğraf 3.74 Bursa Hızırlık Camisi Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.75 Bursa Hızırlık Camisi Kuzey Cephesinde Bulunan Pencere Kemeri ve Alınlığı

Fotoğraf 3.76 Bursa Hızırlık Camisi Batı Cephesi

3.12. Edirne Yıldırım Camisi

Cami, Edirne İl Merkezi, Yıldırım Bayezıt Mahallesi, Yıldırım Cami Sokak üzerinde bulunmaktadır. Yapının, Edirne Müzesi'nde bulunan Arapça kitabesinde 1400 yılında inşa edildiği yazmaktadır[159].

Eser tabhaneli cami plan tipinde inşa edilmiştir. Ancak kıble yönüne göre planlanmayışı ve erken Osmanlı mimarisi içerisinde daha önce görülmeyen bazı yapısal özelliklerinin olması, bu yapının Bizans döneminden kalmış olan bir binanın temelleri üzerinde inşa edilmiş olabileceğinin düşünülmesine sebep olmuştur[160].

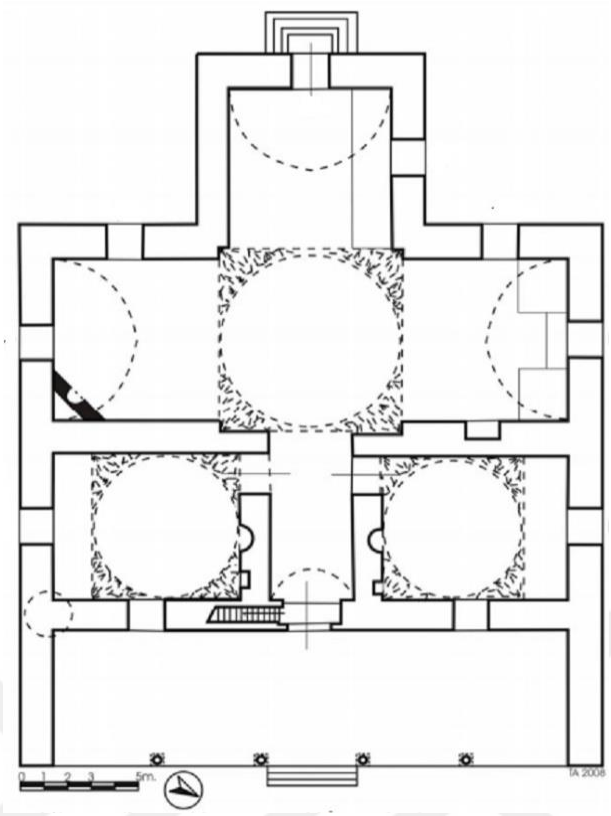
Cami taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Yapının duvarları tuğla taş almaşık örgü tekniği ile örülmüştür. Bu almaşık örgü tekniği belirli bir sistem içinde değildir. Caminin duvarlarında tuğla ve taş sıralarının sayısının farkı bakımından üç değişik almaşık düzen üst üste görülmektedir. Alttan ilk almaşık düzen sırası, üç sıra tuğla ve belirli bir sayı göstermeyen moloz taş sırası ve üç sıra tuğladır. Bu üç sıra tuğla bazı yerlerde dört sıra

[159] Tüfekçioğlu, 2001: 92-93: Özbek, 2002: 177.
[160] Bu konu hakkında bk. Eyice, 1963: 35; Kuran, 1964b: 419-428; Ayverdi, 1989a: 484-494; Kuban, 2007: 90-91; Acar, 2011: 170-191.

olmaktadır. Moloz taş sırasının da bazı yerlerde beş sıra olduğu görülmektedir. Moloz taş sırasında seyrek biçimde taş aralarına yatay ve dikey istiflenmiş tuğlalar vardır. Bu almaşık örgüyü bir sıra tuğla bir sıra taş düzeni takip etmektedir. Taş aralarına bir sıra dikey tuğla istiflenmiştir. Bu almaşık duvar örgüsünden sonra ise dört sıra tuğla iki sıra taş örgüsü vardır. Tuğla sıraları yatay istiflenmiştir. Yalnızca ikinci almaşık düzende taş aralarına bir sıra dikey tuğla istiflenmiştir. Böylece bu bölümde hem düşey almaşıklık hem de yatay almaşıklık oluşturulmuştur. Duvar örgüsünde kullanılmış olan üç farklı almaşık örgü sistemi ile bileşik almaşıklık meydana getirilmiştir. Eser, almaşık duvar örgü düzeni bakımından Osmanlı mimarisinin erken devri içerisinde tek örnektir.

Yapının pencere alınlıklarında özel boyutlarda ve biçimlerde hazırlanmış olan tuğla ve taş ile almaşık düzende oluşturulmuş kompozisyonlar vardır. Güney cephede doğu yöne yakın olan pencere alınlığında, kesme tuğlalar ile birbiri içine geçmiş altıgenler meydana getirilmiştir. Bunların ortasına da altıgen biçimde hazırlanmış taş yerleştirilmiştir. Güney cephede batıya yakın olan pencere alınlığında ve kuzey cephede doğuya yakın olan pencere alınlığında, tuğlaların iki yönde çapraz istiflenmesiyle kompozisyon oluşturulmuştur. Tuğlaların ortasında kalan alana kare biçimli taşlar yerleştirilmiştir. Güney eyvanının batıya bakan duvarındaki pencere alınlığında ise sekizgen biçimde taşın her kenarına bir tuğla istif edilmiştir. Batı eyvanındaki kapı alınlığında çift tuğlalar ve kare biçimli taş ile almaşık bir kompozisyon oluşturulmuştur. Kuzey eyvanının batıya bakan pencere alınlığında, yatay ve dikey istiflenmiş çift tuğlalar bezeme meydana getirilmiştir. Batı eyvanının kuzeye bakan pencere alınlığında ise yatay istiflenmiş tuğlalar yer almaktadır. Kuzey cephede batı yöne yakın olan pencere alınlığında, altıgen biçimli taşların dört köşesine istiflenmiş tuğlalar vardır. Yapıda tuğla kullanılan diğer bir yer saçaklardır. Üç sıra tuğla saçak, tuğlaların köşeleri dışa bakacak şekilde istiflenmiştir.

Caminin duvarlarında kullanılan tuğlalar standart bir ölçü göstermemektedir. Ölçümünü yapabildiğimiz tuğlalardan 6 cm ile 17 cm arasında değişen kısa kenar ölçüsü ile 28-35 cm arasında değişen uzun kenar ölçüsüne sahip tuğlalar tespit edilebilmiştir. Tuğla kalınlıkları 4-5,5 cm arasında ölçülmüştür. Tuğlalar dikdörtgen şeklindedir.

Çizim 3.12 Edirne Yıldırım Camisi Planı

Kaynak: Ayverdi'den işleyerek alan Acar, 2011: 17**.**

Fotoğraf 3.77 Edirne Yıldırım Camisi'nin Kuzeyden Görünüşü

Fotoğraf 3.78 Edirne Yıldırım Camisi Güney Cephesi

Fotoğraf 3.79 Edirne Yıldırım Camisi Güney Cephesi Duvar Örgüsü

Fotoğraf 3.80 Edirne Yıldırım Camisi'nin Güney Cephesindeki Pencere Alınlığının Tuğla Taş Dekorasyonu

Fotoğraf 3.81 Edirne Yıldırım Camisi Güney Cephesinde Bulunan Pencere Alınlığının Tuğla Taş Dekorasyonu

Fotoğraf 3.82 Edirne Yıldırım Camisi'nin Güney-Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.83 Edirne Yıldırım Camisi Güney-Doğu Cephesindeki Pencerenin Alınlık Bezemesi

Fotoğraf 3.84 Edirne Yıldırım Camisi Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.85 Edirne Yıldırım Camisi Doğu Cephesindeki Kapının Alınlığındaki Tuğla-Taş Dekorasyon

Fotoğraf 3.86 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey-Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.87 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey-Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığındaki Tuğla İşçiliği

Fotoğraf 3.88 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığının Tuğla Dekorasyonu

Fotoğraf 3.89 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Duvarı

Fotoğraf 3.90 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Duvarı Tuğla Taş Almaşık Düzeni

Fotoğraf 3.91 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Cephede Bulunan Pencere Alınlığının Tuğla Taş Dekorasyonu

Fotoğraf 3.92 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Cephede Bulunan Pencere Alınlığının Tuğla Taş Dekorasyonu

Fotoğraf 3.93 Edirne Yıldırım Camisi Duvarında Kullanılan Tuğlalardan Detay Görüntü.

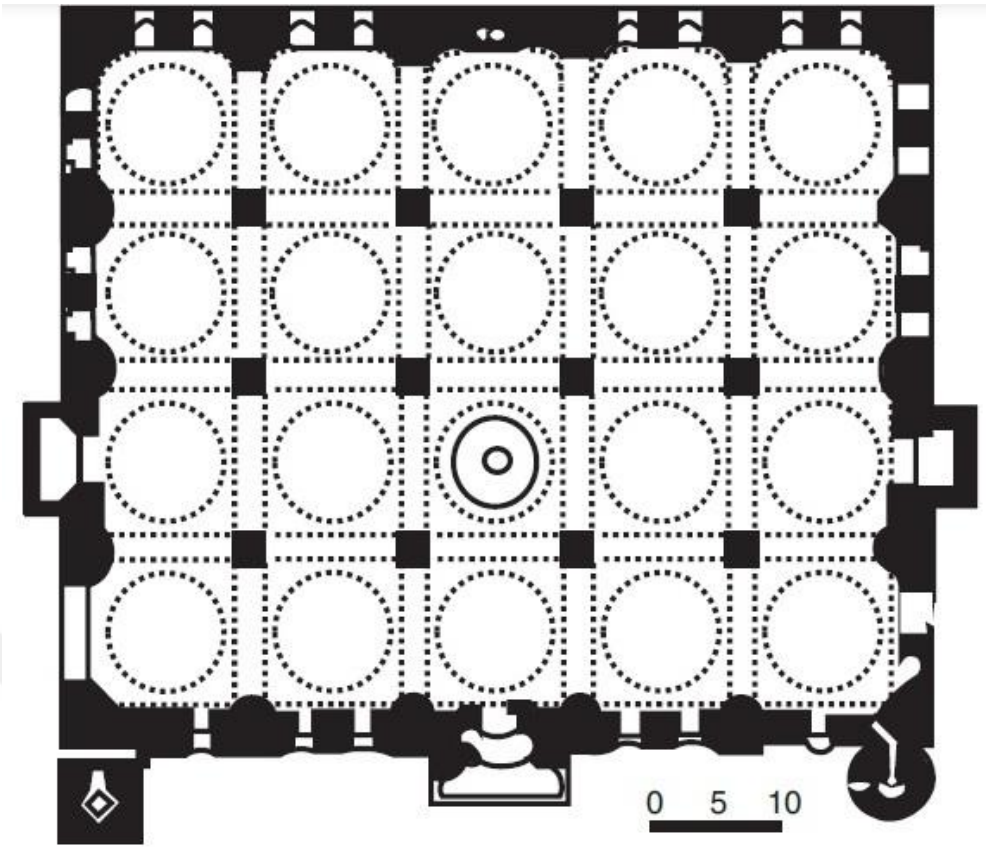
3.13. Bursa Ulu Cami – Minareleri

Yapı, Bursa'nın Osmangazi İlçesi, Nalbantoğlu Mahallesi'nde, Atatürk Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Kitabesi bulunmayan eserin tam tarihi bilinmemektedir. Ancak minberinde bulunan yazı, minberin bitiş tarihi olarak 1399-1400 yılını vermektedir[161]. Yapıda bu tarihlerde yapılmış olmalıdır.

Cami kesme taş ile yapılmıştır. Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatısında yer alan minareler ise tuğla gövdeye sahiptir. Batıdaki minarenin üzerinde yer alan kitabesinden, Yıldırım devrinden olduğu anlaşılmaktadır[162]. Doğudaki minarenin ise tarihi tartışmalıdır. Bu minarenin I. Selim (1511-1520) tarafından yaptırılmış olduğu belirtilmesine karşın, Ayverdi bu minarenin Çelebi Mehmed devrinde (1413-1421) inşa edilmiş olabileceği üzerinde durmaktadır[163].

Caminin batı minaresi mermer bir kaide üzerinde yükselmektedir. Minarenin gövdesi ve şerefe mukarnasları tuğla ile yapılmıştır. Gövdede tuğlalar yatay istiflenmiştir. Birbiri üstüne istiflenen birim tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak dizilmiştir. Doğudaki minare taş bir kaide üzerine inşa edilmiş olup gövdesi tuğla ile örülmüştür. Bu minarede de tuğlalar yatay istiflenmiştir. Birim tuğlalar birbiri üzerinde kaydırılarak dizilmiştir. Batıdaki minarede doğudaki minareden farklı olarak tuğla ile bir kuşak halinde meander motifi ve ok şeklinde motifler yapılmıştır. Bu motiflerde özel boyut ve biçimlerde hazırlanmış kesme tuğlalar kullanılmıştır.

[161] Ayverdi, 1989a: 410-411.
[162] Ayverdi, 1989a: 416.
[163] Ayverdi, 1989a: 416-417.

Çizim 3.13 Bursa Ulu Cami Planı

Kaynak:https://okuryazarim.com/erken-osmanli-donemi-mimari-planlari/ (erişim tarihi: 08.07.2019)

Fotoğraf 3.94 Bursa Ulu Camisi Batı Minaresi

Fotoğraf 3.95 Bursa Ulu Camisi Batı Minaresi Tuğla Örgü Düzeni

Fotoğraf 3.96 Bursa Ulu Camisi Doğu Minaresi

Fotoğraf 3.97 Bursa Ulu Camisi Doğu Minaresinden Detay

3.14. Bursa Timurtaş Paşa (Demir Taş) Cami

Cami, Bursa'nın Osmangazi İlçesi, Demirtaşpaşa Mahallesi'nde, Demirtaş Sokak'ta yer almaktadır. Caminin Yıldırım Bayezid (1389-1403) devrinde Timurtaş Paşa tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir[164].

Cami zaviye planlı inşa edilmiştir. Yapının kuzeyinde beş bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Son cemaat yeri deprem nedeniyle yıkılmış ve 1963 yılında tamir edilmiştir[165]. Caminin minaresi yapıdan ayrı olarak inşa edilmiş olup yapının kuzey tarafındadır. Tuğladan inşa edilmiş olan minare, altı tuğla ayak üzerinde yükselmektedir. Minarenin kaidesini oluşturan bu altı tuğla ayak birbirine tuğladan sivri kemerler ile bağlı olup ortasında şadırvan yer almaktadır. Minare 1966 yılında "Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu" tarafından yenilenmiştir.

Caminin kuzey cephesinde bulunan son cemaat yeri, yatay istiflenmiş üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile almaşık teknikte örülmüştür. Taş aralarına dikine bir sıra tuğla yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin kemerleri tuğla ile yapılmıştır. Saçak altında tuğla ile yapılmış üç sıra motif bulunmaktadır. Bunlar ortada meander motifi bunun altında ve üstünde ise zencirek motifidir. Son cemaat yerinin köşelerinde tuğla ve taş ile almaşık teknikte yapılmış kurs motifi vardır. Motifin etrafı tuğla ile oluşturulmuş testere dişi ile çevrelenmiştir.

Caminin duvarları üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile almaşık teknikte örülmüştür. Üç sıra tuğla yatay istiflenmiş olup birbiri üstüne gelen birim tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Doğu cephede yer alan pencere alınlıklarında tuğla, taş ve çini ile almaşık biçimde geometrik kompozisyonlar oluşturulmuştur. Doğu cephenin kuzeyinde kalan alınlıkta özel biçimde kesilen tuğla ve taşlar ile altıgen motifi meydana getirilmiştir. Burada yatay hatta istiflenen tuğlaları eğik hatta istiflenmiş olan tuğlalar kesmektedir. Tuğlaların ortasında kalan yere beşgen taş yerleştirilmiştir (Fotoğraf 3.102). Bu pencerenin sağında kalan diğer bir pencere alınlığında ise özel biçimde kesilmiş tuğlalar ile altıgen motifi oluşturulmuştur (Fotoğraf 3.103). Bu motifin ortasında yerleştirilen taş ise altı kollu yıldız biçimindedir. Bu pencerenin sağındaki pencere alınlığında kesme tuğla, taş ve çini ile birlikte fırıldak motifi oluşturulmuştur (Fotoğraf 3.104). Caminin doğusundaki odanın güney cephesindeki pencere alınlığında kesme tuğlalar ile pervane şeklinde bir motif oluşturulmuştur (Fotoğraf 3.106). Yapının güneyindeki ibadet mekânının doğu cephesinde bulunan pencere alınlığında kesme tuğlalar ile meydana getirilmiş altıgen motifi vardır. Bunun ortasında altı kollu taş yer almaktadır. Güneydeki bu mekânın güney duvarında yer alan iki pencerenin alınlıklarının birinde tuğla ile pervane şeklinde bir motif diğerinde ise

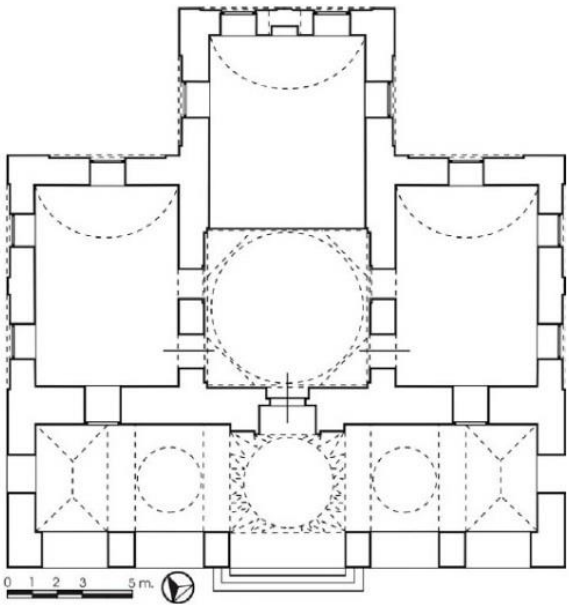
[164] Ayverdi, 1989a: 387.
[165] Ayverdi, 1989a: 389.

tuğla ile altıgen motifleri vardır. Güneydeki mekânın batı cephesinde bulunan pencere alınlığında kesme tuğlalar ile dört kollu motifler oluşturulmuş ve bu motiflerin kolları ortasında taştan dört köşeli yıldız motifi bulunmaktadır. Yapının batısında bulunan mekânın güney duvarındaki pencere alınlığında ise kesme tuğlalar ile altıgen motifi meydana getirilmiştir. Bu motifin ortasında da altı kollu taş yer almaktadır. Batı cephesindeki güney uçta kalan ilk pencere alınlığında kesme tuğla, taş ve çini ile fırıldak motifi oluşturulmuştur. Bu pencerenin sağındaki pencere alınlığında kesme tuğlalar ile oluşturulmuş altı kollu yıldız motifi vardır. Bu pencerenin sağındaki pencere alınlığında ise birbirini yatay ve eğik hatta kesen kesme tuğlaların ortasında kalan taş ile altıgen motifi oluşturulmuştur.

Caminin duvarlarında yer alan kemerler üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile almaşık teknikte örülmüştür. Yapıyı dört yönde çevreleyen üç sıra tuğla saçak vardır. Tuğlalar köşeleri dışarıya gelecek şekilde istiflenmiştir.

Caminin minaresini taşıyan sivri kemerler ile birbirine bağlı olan altı ayaklı kaide tuğla ile inşa edilmiştir. Ayaklar tümüyle tuğla ile yapılmıştır. Tuğlalar yatay istiflenmiştir. Minare gövdesi tuğla ile merdiven şeklinde bir motif ile örülmüştür. Bu motif petek kısmında da tekrarlanmıştır.

Caminin duvarlarında kullanılan tuğlalar standart ölçülerde değildir. Tespit edebildiğimiz tuğla kenar uzunlukları 15-18-24-27-33 cm ölçülerindedir. Tuğlaların kalınlıkları ise 2,5-5 cm ölçüsündedir. Duvarlarında bulunan tuğlalar dikdörtgen biçimdedir.

Çizim 3.14. Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Planı

Kaynak: Ayverdi'den işleyerek alan Acar, 2011: 160.

Fotoğraf 3.98 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Genel Görünüşü

Fotoğraf 3.99 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Kuzeyinde Bulunan Son Cemaat Yeri

Fotoğraf 3.100 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Son Cemaat Yerindeki Tuğla Süslemeler

Fotoğraf 3.101 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.102 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğu Cephesinin Kuzey Ucundaki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.103 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğu Cephesinde Ortadaki Pencerenin Alınlığı

Fotoğraf 3.104 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.105 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güneye Bakan Cepheleri

Fotoğraf 3.106 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Doğudaki Mekânın Güney Cephesindeki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.107 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güney Cephesi

Fotoğraf 3.108 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güney Cephesindeki Pencere Alınlıkları

Fotoğraf 3.109 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güney Batı Cephesi

Fotoğraf 3.110 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Güneydeki Mekânın Batı Cephesindeki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.111 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Mekânının Güney Cephesinde Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.112 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Cephesi

Fotoğraf 3.113 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Cephesinin Güney Ucundaki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.114 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Cephesinin Ortasındaki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.115 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Batı Cephesinin Kuzey Ucunda Kalan Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.116 Bursa Timurtaş Paşa Camisi'nin Minaresi

3.15. Bursa Ebu İshak Camisi

Cami, Bursa'nın Osmangazi İlçesi, Ebu İshak Mahallesi'nde, İshak Ar Sokak üzerinde bulunmaktadır. Yapının tamir kitabesinde; caminin Yıldırım Bayezid tarafından Ebu İshak adına inşa ettirildiği ve Temmuz-Ağustos 1479 senesinde Fatih Sultan Mehmed'in yapıyı tamir ettirdiği yazmaktadır[166].

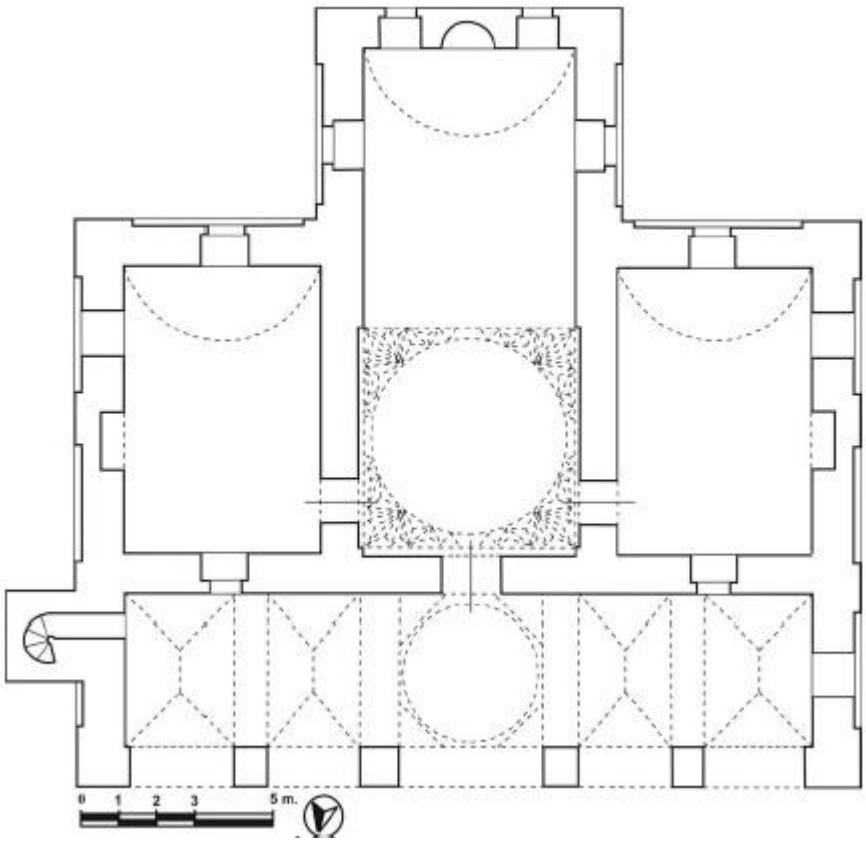
Cami, zaviye planlı (ters T, kanatlı cami, Bursa tipi, tabhaneli cami) olarak inşa edilmiştir. Yapının kuzey cephesinde beş bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Cami çok kez tamir geçirmiştir[167]. Eser 1969 yılında "Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu" tarafından tamir ettirilmiştir[168]. Caminin tuğla minaresi yenidir[169].

Caminin kuzey cephesindeki son cemaat yeri yatay istiflenmiş üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taş ile almaşık teknikte yapılmıştır. Aynı şekilde son cemaat yerinin kemerleri de üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Son cemaat yeri ilk yapımdan değildir. Yapının duvarları yer yer düzensiz şekilde yatay istiflenmiş bir ve iki tuğla sırası ve moloz taş ile

[166] Ayverdi, 1989a: 395-396.
[167] Ayverdi, 1989a: 395.
[168] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 52.
[169] Ayverdi, 1989a: 395.

örülmüştür. Tuğla sıraları belirli bir sistem göstermez. Yapının duvarlarında yer alan pencerelerin alınlığında iki sıra yatay ve iki sıra dikey tuğlanın yan yana ve üst üste istiflenmesiyle bezeme oluşturulmuştur.

Yapının duvarlarında kullanılan tuğlalar standart boyutlara sahip değildir. Kenar uzunlukları 27 cm ile 39 cm arasında değişen tuğlalar ölçülebilmiştir. Tuğla kalınlıkları ise 4-5 cm arasındadır.

Çizim 3.15 Bursa Ebu İshak Cami Planı

Kaynak: Ayverdi'den işleyerek alan Acar, 2011: 132.

Fotoğraf 3.117 Bursa Ebu İshak Camisi'nin Kuzeyinde Yer Alan Son Cemaat Yeri

Fotoğraf 3.118 Bursa Ebu İshak Camisi Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.119 Bursa Ebu İshak Camisi'nin Güney Doğudan Görünüşü

Fotoğraf 3.120 Bursa Ebu İshak Camisi Pencere Alınlığındaki Tuğla İşçiliği

Fotoğraf 3.121 Bursa Ebu İshak Camisi Güney Cephesi

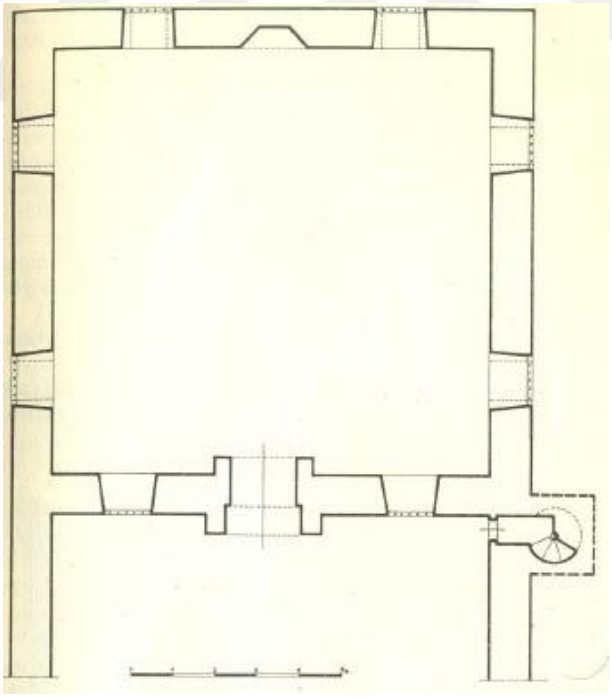
Fotoğraf 3.122 Bursa Ebu İshak Camisi Batı Cephesinden Detay

3.16. Bursa Ertuğrul Camisi

Cami, Bursa'nın Osmangazi İlçesi, Nalbantoğlu Mahallesi'nde, Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer almaktadır. Eserin Yıldırım Bayezid devrinde (1389-1403) oğlu Ertuğrul Çelebi adına yaptırıldığı belirtilmektedir[170].

Ertuğrul Camisi kare mekânlı üzeri ahşap çatı ile örtülü bir ibadet yerine sahiptir. Yapının kuzeyinde bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Caminin batısında bulunan minaresi XVI. yüzyılda yeniden yapılmıştır[171]. Caminin, 1557, 1613, 1787, 1788 yıllarında tamirler gördüğüne dair belgeler mevcuttur[172].

Caminin duvarlarında tuğla, moloz taş ile beraber kullanılmıştır. Yapının doğu duvarında yatay istiflenmiş iki sıra tuğla bir moloz taş ve taş aralarına dikine yerleştirilen bir sıra tuğla kullanılmıştır. Böylece doğu duvarında yatay ve dikey yönde almaşıklık meydana getirilmiştir. Güney duvarı doğu duvarında olduğu gibi sistemli bir almaşıklık göstermez. Güney duvarında yatay istiflenmiş bir, iki, üç sıra tuğla kullanımı vardır. Bu cephede kullanılan tuğla taş almaşıklığı sistemli bir tekrar göstermez. Yapının batı duvarı yapılaşmadan dolayı incelenememiştir.

Çizim 3.16 Bursa Ertuğrul Camisi Planı

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 51

[170] Ayverdi, 1989a: 396-397.
[171] Ayverdi, 1989a: 398.
[172] Ayverdi, 1989a: 398.

Fotoğraf 3.123 Bursa Ertuğrul Camisi'nin Kuzeyden Görünüşü

Fotoğraf 3.124 Bursa Ertuğrul Camisi'nin Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.125 Bursa Ertuğrul Camisi'nin Güney Duvarı

3.17. Bursa İbn-i Bezzaz Camisi

Cami, Bursa Yıldırım İlçesi, Hocataşkın Mahallesi, İncirli Caddesi'nde yer almaktadır. Yapının kitabesi yoktur. Eserin banisi Hafızüddin Mehmed bin Mehmed Kerderi olup, kendisi 1423 yılında vefat etmiştir[173]. Cami bu tarihten önce XV. yüzyılın başlarında yapılmış olmalıdır[174].

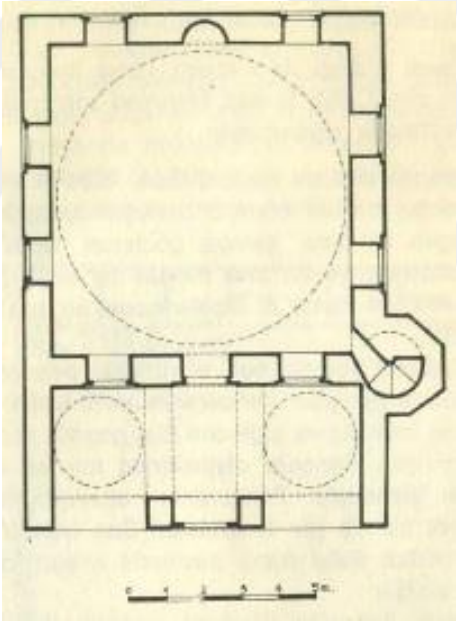
Bina üstü kubbe ile örtülü kare planlı bir harim mekânı ve bunun kuzeyinde bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Harimin kuzeybatı köşesinde bulunan minarenin bir deprem sonucunda yapının üzerine yıkılmasından dolayı binanın, kubbesi ve mihrap duvarı harap olmuştur[175].

Yapıda tuğla, taş ile beraber almaşık teknikte kullanılmıştır. Caminin duvarları ve kubbe kasnağı iki sıra tuğla bir sıra kesme taş ile almaşık sistemle örülmüştür. Taşlar arasında bir sıra dikine tuğla istifi vardır. İki sıra tuğla yatay istiflenmiştir. Tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Doğu cephede kuzeye yakın olan pencere alınlığında eşkenar üçgen biçiminde hazırlanmış tuğlalar ile altı kollu yıldız motifleri oluşturulmuştur. Bu motiflerin ortasında altıgen biçimli taş vardır. Aynı cephede, güney duvara yakın olan pencere alınlığında ise üçgen şeklinde kesilmiş tuğlaların ve taşların ters düz olarak alternatif istiflenmesiyle oluşturulan bir bezeme görülmektedir. Doğu cephedeki pencerelerin kemerleri, üç sıra tuğla bir sıra kesme taş malzeme ile örülmüştür. Güney cephede bulunan dört

[173] Ayverdi, 1989b:41-42
[174] Özbek, 2002: 229.
[175] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 88; Ayverdi, 1989b: 42.

pencerenin kemeri tamamen tuğla ile yapılmıştır. Alttaki iki pencerenin alınlığında çift tuğlaların yatay ve dikine istiflenmesiyle hasır örgüsüne benzer bir motif meydana getirilmiştir. Bu motif batı cephede kuzeye yakın olan pencerenin alınlığında vardır. Batı duvarındaki pencere kemerleri tamamen tuğla ile örülmüştür. Altta güneye yakın olan pencere alınlığında bir sıra yatay istiflenmiş tuğlaların arasında dikine yerleştirilmiş tuğlalar ile bir bezeme yapılmıştır. Minarenin kaidesi iki sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Minarenin gövdesinde yatay istiflenmiş tuğlalar ile dolambaç şeklinde bir örgü yapılmıştır. Yapının iki sıra saçağı tuğla ile örülmüştür. Tuğlalar köşeleri dışa gelecek şekilde istiflenmiştir.

Yapıda kullanılan tuğlalar belli bir boyutta değildir. Tuğla kalınlıkları 3-4 cm ölçülerindedir. Dikine istiflenmiş tuğlalar 25 santimetredir. Yatay istiflenmiş tuğlaların boyutları standart değildir; kenar uzunlukları 27 cm ile 32 cm arasında değişen tuğlalar vardır.

Çizim 3.17 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Planı

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 89.

Fotoğraf 3.126 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.127 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.128 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığı

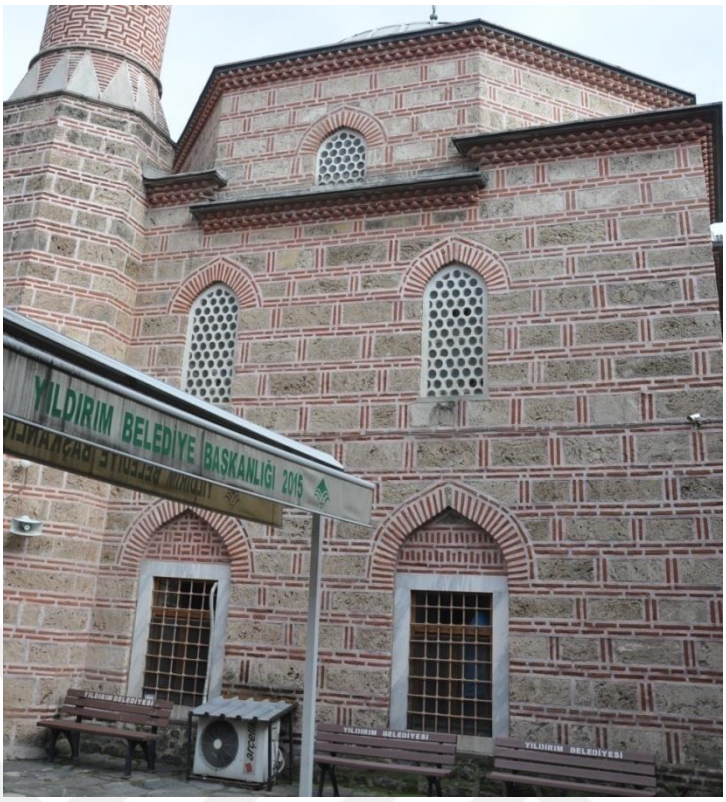
Fotoğraf 3.129 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Doğu Cephesindeki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.130 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Güney Cephesi

Fotoğraf 3.131 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Güney Cephedeki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.132 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Batı Cephesi

Fotoğraf 3.133 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Batı Cephesindeki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 3.134 Bursa İbn-i Bezzaz Camisi Minaresi

3.18. Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi

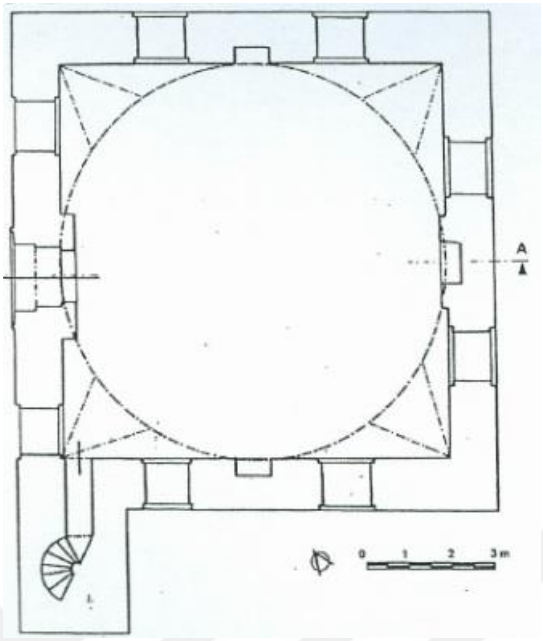
Cami, Edirne'nin Karaağaç Mahallesi'nin güneybatı yönünde, yerleşim alanının dışında boş bir arazi üzerinde yer almaktadır. Yapının kitabesi yoktur. 1417 tarihli bir vakfiyeden bu caminin Subaşı (Muinüddin) Timurtaş Paşa tarafından inşa ettirildiğini öğrenmekteyiz[176]. Bu vakfiyenin tarihinden yola çıkarak yapının XV. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz[177].

Yapı, tek mekânlı üzeri kubbe ile örtülüdür. Minare caminin kuzeybatı köşesinde yükselmektedir. Caminin minaresi, üst örtüsü, kapı ve pencereleri yıkık durumdayken 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır.

Yapının duvarları, kubbe kasnağı ve minare kaidesi iki tuğla sırası bir kaba yonu taş sırası ile almaşık teknikte örülmüştür. Tuğlalar yatay istiflenmiştir. Üst üste gelen tuğlalar aynı hizada olmayıp, kaydırılarak dizilmiştir. Caminin pencere kemerleri tuğla ile yapılmıştır. Alt pencere alınlıklarında yatay istiflenmiş tuğlalar vardır. Özgün olmayan minarenin pabuç, gövde ve petek kısımları tuğla ile örülmüştür. Tuğlalar yatay istiflenmiştir. Yapıda standart bir tuğla ölçüsü yoktur. En kısa tuğla kenar uzunluğu 26 santimetre olarak ölçülmüş olup; en

[176] Ayverdi, 1989b: 161-162; Özer, 2005: 148-154.
[177] Özer, 2005: 153.

uzun tuğla ise 30 santimetre ölçülmüştür. Tuğla kalınlıkları ise 2-3 santimetre olarak tespit edilmiştir.

Çizim 3.18 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Planı

Kaynak: Özer, 2005: 167.

Fotoğraf 3.135 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Kuzeyden Görünüşü

Fotoğraf 3.136 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Kuzey Cephe Detay Görüntüsü

Fotoğraf 3.137 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.138 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Güney Cephesi

Fotoğraf 3.139 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Duvar Örgüsünden Detay Görüntü

Fotoğraf 3.140 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Batı Duvarı

Fotoğraf 3.141 Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisi Minaresi

3.19. Bursa Muradiye Camisi

Cami, Bursa Osmangazi İlçesi, Muradiye Mahallesi, 2. Murad Sokak'ta bulunmaktadır. Caminin kapısı üzerinde bulunan kitabesinde; binanın 1425-1426 yıllarında II. Murad tarafından inşa ettirildiği yazmaktadır[178].

Yapı, tabhaneli cami plan tipinde inşa edilmiştir. Caminin kuzeyinde beş bölümlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin güneybatı ve güneydoğusunda bulunan minareleri ilk yapımdan değildir[179].

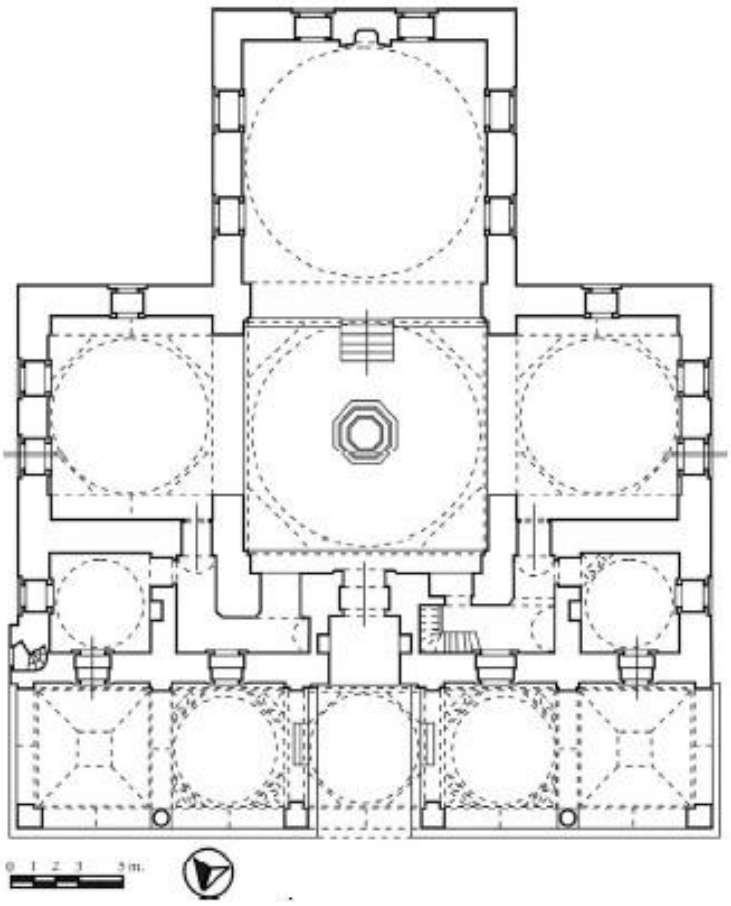
Caminin duvarlarında, son cemaat yerinde, kubbe kasnaklarında, kemerlerinde ve minarelerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Yapının duvarlarında tuğla taş ile birlikte almaşık teknikte kullanılmıştır; duvarları üç sıra tuğla bir sıra moloz taş ve taş aralarına bir sıra dikey istiflenmiş tuğla ile örülmüştür. Bu uygulama ile hem yatay hem de dikey yönde almaşıklık meydana getirilmiştir. Üç sıra tuğla yatay istiflenmiştir. Üst üste olan tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Beden duvarlarında bulunan kemerler tümüyle tuğla ile örülmüştür. Bu caminin kubbe kasnağı almaşık olmayıp, yalnızca tuğla malzeme ile yapılmıştır. Tuğlalar yatay istiflenmiş olup, üst üste gelen tuğlalar aynı hizada olmayıp kaydırılarak istiflenmiştir.

Son cemaat yeri cephelerinde tuğla ve taş ile birlikte geometrik desenler oluşturulmuştur. Son cemaat yerinin doğu cephesindeki kemer alınlığında tuğlaların eğik istiflenmesiyle ağ örgüsü biçiminde bir desen yapılmıştır. Bu desenin üstünde, saçak altında yine tuğlaların eğik istiflenmesiyle zikzak motifi meydana getirilmiştir. Bu zikzak motifinin ortasında tuğla ve çiniyle yapılmış bir pano yer almaktadır. Son cemaat yerinin kuzey cephesinde saçak altında tuğla ve firuze renkli çini ile geometrik bir bordür uzanmaktadır. Kuzey cephenin doğu ve batı köşelerinde tuğlalar ile merdiven şeklinde yapılan desenlerin ortasında kare biçimli taşlar vardır. Kuzey cephenin doğusundaki birinci kemer ile ikinci kemer köşeliğinde sekizgen biçimli taşların etrafında kırık çizgiler şeklinde uzanan tuğlalar ile geometrik bir desen yapılmıştır. Kuzey cephenin doğudan ikinci kemer ile üçüncü kemer köşeliğinde tuğlalar ile iç içe geçen altıgenler oluşturulmuştur. Bu altıgenlerin birbiri içine geçmesiyle daha küçük boyutlu altıgenler ve eşkenar dörtgenler meydana gelmiştir. Bu motiflerin ortalarında taş bulunmaktadır. Ortadaki kemerin doğu köşeliğinde de tuğlalar ile altıgenler yapılmıştır. Bu altıgenlerin ortasında çapraz olarak her iki yönde tuğla çizgiler geçmektedir. Batıdan birinci kemer ile ikinci kemerin ortak köşeliğinde merkezinde bulunan beşgen taştan yayılan ışınsal tuğlalar ve merkezdeki taşı çevreleyen tuğlaların sonsuzluk kompozisyonu ile tekrarlanmasıyla oluşturulmuş düzenleme vardır. Son cemaat yerinin batı

[178] Ayverdi, 1989b: 315-316.
[179] Ayverdi, 1989b: 308; Kuban, 2007: 114.

cephesinde yer alan kemer alınlığında iki ve üç sıra yatay istiflenmiş tuğlalar ile bir sıra taşın beraber oluşturduğu zikzak deseni yer almaktadır. Son cemaat yeri kemerleri üç sıra tuğla bir sıra taş ile örülmüştür.

Yapının duvarlarında kullanılan tuğlalar standart boyutlarda ve biçimlerde değildir. Kenar uzunluğu 13 cm ile 40 cm arasında değişen tuğlalar tespit edilmiştir. Tuğlaların kalınlıkları 3 cm ile 5 cm arasında değişmektedir. Tuğlaların geneli dikdörtgen biçimdedir.

Çizim 3.19 Bursa Muradiye Camisi Planı

Kaynak: Ayverdi'den İşleyerek Alan Acar, 2011: 336.

Fotoğraf 3.142 Bursa Muradiye Camisi Revakı

Fotoğraf 3.143 Bursa Muradiye Camisi Revakının Doğu Yöne Bakan Alınlık Süslemesi

Fotoğraf 3.144 Bursa Muradiye Camisi Revakının Süslemeleri

Fotoğraf 3.145 Bursa Muradiye Camisi Revakının Şerit Tuğlalarla Yapılmış Süslemesi

Fotoğraf 3.146 Bursa Muradiye Camisi Revakının Şerit Tuğla Bezemesi

Fotoğraf 3.147 Bursa Muradiye Camisi Revakının Şerit Tuğla Süslemesi

Fotoğraf 3.148 Bursa Muradiye Camisi Revakının Şerit Tuğla Dekorasyonu

Fotoğraf 3.149 Bursa Muradiye Camisi Revakının Batı Köşeliğinde Bulunan Tuğla Süslemesi

Fotoğraf 3.150 Bursa Muradiye Camisi Revakının Batı Yöne Bakan Kemer Alınlığı

Fotoğraf 3.151 Bursa Muradiye Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.152 Bursa Muradiye Camisi Güney Duvarı

Fotoğraf 3.153 Bursa Muradiye Camisi Batı Duvarı

3.20. Edirne Şah Melek Camisi

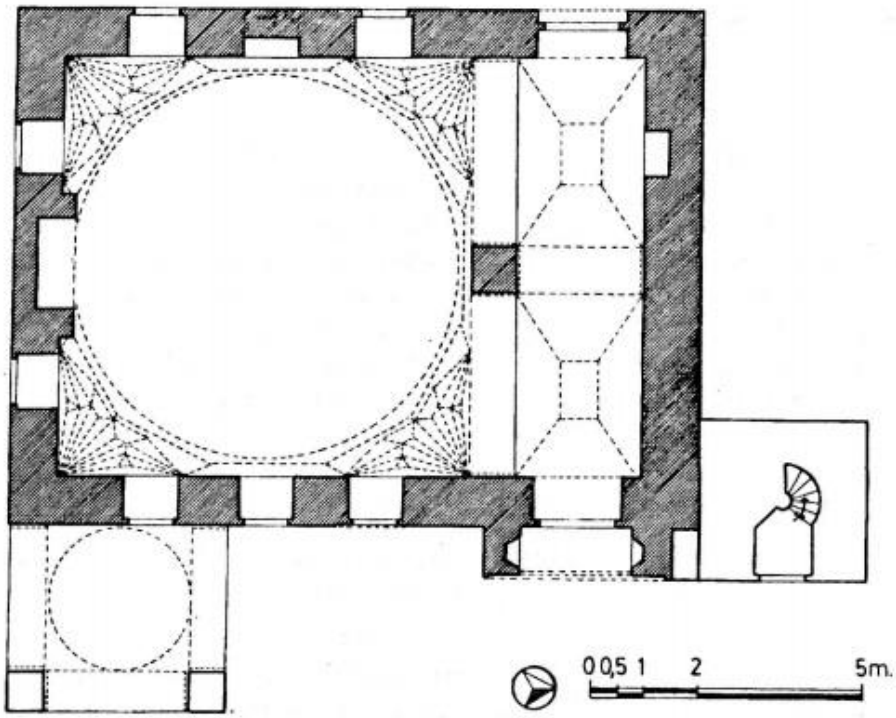
Eser, Edirne Merkez, Mithat Paşa Mahallesi, Tabakhane Caddesi'nde, Gazi Mihal Köprüsü yakınında yer almaktadır. Yapının kitabesi, mescidin 1429 yılında Şadi oğlu Şah Melek Paşa tarafından inşa ettirildiği bilgisini vermektedir[180].

Cami tek mekânlı bir ibadet alanı ile bunun kuzeyinde bulunan üç bölümlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapıya doğu cephede bulunan taçkapıdan girilmektedir. Caminin kuzeydoğu köşesinde bulunan minaresi sonradan yapılmıştır[181]. Eser, 1963- 1965 ve 1966 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır[182].

Caminin duvarlarından yalnızca doğu duvarı kesme taş ile örülmüştür. Güney, batı ve kuzey cepheler ise tuğla ve taş malzeme ile almaşık örgü tekniğinde örülmüş olup, yalnızca güney cephenin özgünlüğünü koruduğu belirtilmektedir[183]. Batı ve kuzey cepheler ise yenilenmiştir. Batı ve kuzey cephelerde yatay istiflenmiş iki sıra tuğla bir sıra taş ve üç sıra tuğla bir sıra taş, taş aralarına iki sıra dikey istiflenmiş tuğla ile çerçeve tekniğinde duvar örgüsü uygulanmıştır. Güney cephede neredeyse duvarın tamamına egemen olan sistem, yatay istiflenmiş iki/üç tuğla bir taş ve taş aralarına dikey istiflenmiş bir ve iki sıra tuğla almaşık örgü tekniğidir. Bu düzenleme hem yatay yönde almaşıklık hem de dikey yönde almaşıklık sisteminin birlikte kullanımına örnektir. Yatay tuğla sırası bazı yerlerde dört/beş sıraya kadar çıkmaktadır. Bu uygulama iki/üç tuğla bir taş ve dört/beş tuğla üç/dört taş düzeninde iki farklı almaşıklığın birlikte kullanılmasıyla bileşik almaşık sitemini ortaya çıkarmıştır. Güney duvarındaki pencerelerin kemerleri tuğla ile örülmüştür. Alt sıradaki iki pencerenin alınlıklarında yatay tuğla istifi ile hareketlilik kazandırılmıştır.

Güney cephede bulunan tuğlalar standart ölçülerde değildir. Kenar uzunlukları 14 cm ile 33cm arasında değişen tuğlalar tespit edilebilmiştir. Tuğlaların kalınlıkları ise 3-5 cm arasında ölçülmüştür.

[180] Ayverdi, 1989b: 419; Ersoy, 1992: 53.
[181] Ersoy, 1992: 50.
[182] Ersoy, 1992: 47.
[183] Ayverdi, 1989b: 419; Ersoy, 1992: 49.

Çizim 3.20 Edirne Şah Melek Camisi Planı

Kaynak: Ersoy, 1992: 48.

Fotoğraf 3.154 Edirne Şah Melek Camisi Genel Görünüşü

Fotoğraf 3.155 Edirne Şah Melek Paşa Camisi Güney Duvarı Almaşık Örgü Sistemi

Fotoğraf 3.156 Edirne Şah Melek Camisi Güney ve Doğu Cepheleri

Fotoğraf 3.157 Edirne Şah Melek Camisi Kuzey Duvarı

3.21. Edirne Saruca Paşa Camisi

Eser, Edirne Merkez, Sarıcapaşa Mahallesi, Çukur Sokak'ta bulunmaktadır. Kitabesi olmayan yapının, Saruca Paşa tarafından 1433 yılında inşa ettirilmiş olabileceği ifade edilmektedir[184].

Cami üzeri kubbe ile örtülü tek mekânlı bir plana sahiptir. Minare yapının kuzeybatı köşesinde yükselmektedir.

Yapının duvarları yatay istiflenmiş bir sıra tuğla bir sıra moloz taş ve taş aralarına bir sıra dikey istiflenmiş tuğla ile almaşık teknikte örülmüştür. Bu uygulamada hem yatay almaşıklık hem de dikey almaşıklık tekniği düzenlenmiştir. Caminin duvarlarında bulunan pencerelerin kemerleri dikey istiflenmiş tuğlalar ile örülmüştür. Pencere alınlıklarında yatay istiflenmiş tuğlalar vardır. Yapının saçakları tuğla ile yapılmış testere dişi biçimindedir.

Yapıda kullanılan tuğlalar standart ölçülerde değildir. Duvarlarda kenar uzunlukları 19 cm ile 26 cm arasında değişen ölçülere sahip tuğlalar ölçülebilmiştir. Tuğla kalınlıkları 4-5 cm arasında değişmektedir.

[184] Ayverdi, 1989b: 416.

Fotoğraf 3.158 Edirne Saruca Paşa Camisi Genel Görünüşü

Fotoğraf 3.159 Edirne Saruca Paşa Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.160 Edirne Saruca Paşa Camisi Güney Duvarı

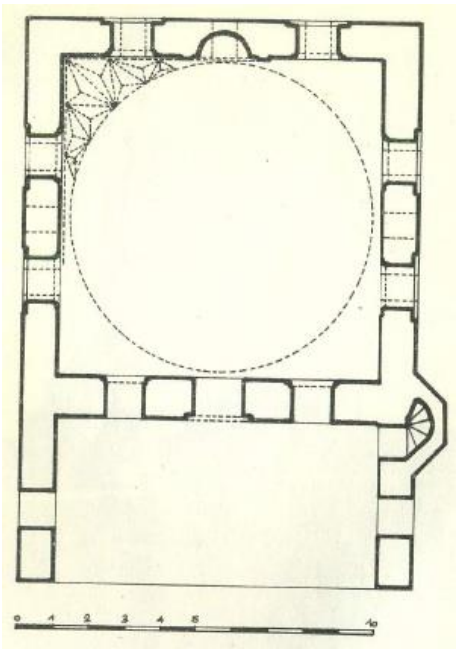
Fotoğraf 3.161 Edirne Saruca Paşa Camisi Batı Duvarı

3.22. Bursa Hoca Ali Camisi

Yapı, Bursa Osmangazi İlçesi, Hocaalizade Mahallesi, Koca Ali Sokak'ta yer almaktadır. Caminin kitabesinden, bu eserin Hacı Ömer oğlu Hoca Ali tarafından 1439 yılında yaptırıldığı öğrenilmektedir[185].

Cami, üzeri kubbe ile örtülü tek mekânlı bir ibadet yeri ve bunun önünde bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Bugünkü son cemaat yeri sonradan yapılmıştır. Yapının minaresi, son cemaat yerinin güneybatı köşesindedir.

Caminin duvarlarında, kubbe kasnağında, kemerlerinde, minaresinde tuğla kullanılmıştır. Duvarlar ve kubbe kasnağında üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile birlikte almaşık olarak kullanılmıştır. Taş aralarında bir sıra dikey istiflenmiş tuğla vardır. Üç sıra tuğla yatay istiflenmiştir. Üst üste istiflenen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Yapının pencere kemerleri üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Pencere alınlıklarında üçgen biçimli tuğlalar ve beşgen biçimli taşlar ile geometrik motifler düzenlenmiştir. Minarenin kaidesi üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüşken; gövdesi ve petek kısmı yatay istiflenmiş tuğlalar ile örülmüştür. Üst üste istiflenen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Tuğla mukarnaslı şerefenin altında firuze sırlı tuğlalar vardır. Saçaklar bir ve iki sıra tuğladan yapılmıştır. Tuğlalar, köşeleri öne gelecek şekilde istiflenmiştir.

Çizim 3.21 Bursa Hoca Ali Paşa Camisi

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 84.

[185] Ayverdi, 1989b: 293.

Fotoğraf 3.162 Bursa Hoca Ali Camisi Genel Görünüşü

Fotoğraf 3.163 Bursa Hoca Ali Camisi Güney ve Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.164 Bursa Hoca Ali Camisi Güney Duvar Örgüsü Detayı

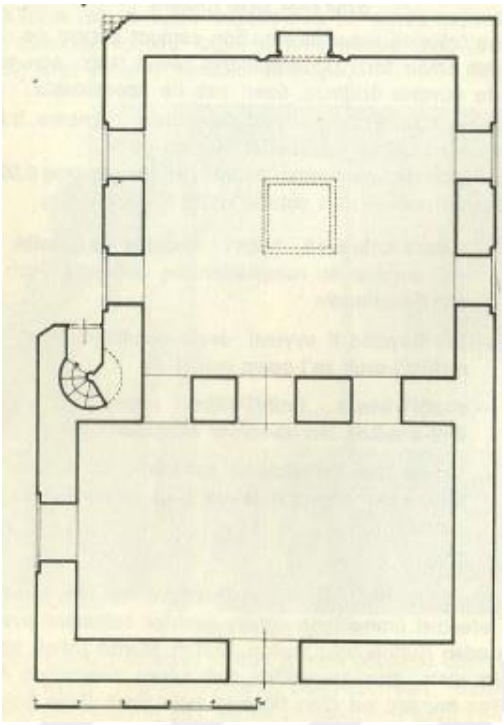
3.23. Bursa Şeyh Paşa Camisi

Eser, Bursa Osmangazi İlçesi, Osmangazi Mahallesi, 14.Şahin Sokak'ta bulunmaktadır. Caminin 1439 yılında Bayezid oğlu Şeyh Paşa Şehabeddin tarafından yaptırıldığını kitabesinden öğrenmekteyiz[186].

Cami tek mekânlı bir ibadet alanı ile bunun önünde bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Caminin minaresi son cemaat yerinin güneydoğu köşesinde bulunmaktadır. Üst kısmı yıkılan minare 1947 yılında onarılmıştır[187]. Yapı en son 2012 yılında onarım görmüştür.

Yapının duvarları üç sıra tuğla bir sıra kaba yonu taş ile almaşık teknikte örülmüştür. Taş aralarına bir sıra dikey tuğla istiflenmiştir. Üç sıra tuğla sırasında tuğlalar yatay istiflenmiş, üst üste gelen tuğlalar aynı hizada olmayıp, kaydırılarak dizilmiştir. Caminin duvarlarında yer alan kemerler, üç sıra tuğla bir sıra taş ile örülmüştür. Yapıda tuğla süsleme yalnızca doğu cephede bulunan pencere alınlığında görülmektedir. Burada tuğlalar ile yapılmış altıgenler ile geometrik bir kompozisyon düzenlenmiştir. Tuğla kullanılan bir diğer yer minaredir. Minare tuğla ile örülmüştür. Tuğlalar yatay istiflenmiş olup, üst üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Yapıda kullanılmış olan tuğlaların çoğu özgün değildir.

[186] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 181; Ayverdi, 1989b: 337.
[187] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 182.

Çizim 3.22 Bursa Şeyh Paşa Camisi Planı

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 182.

Fotoğraf 3.165 Bursa Şeyh Paşa Camisi Genel Görünüşü

Fotoğraf 3.166 Bursa Şeyh Paşa Camisi Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.167 Bursa Şeyh Paşa Camisi Batı Duvarı

Fotoğraf 3.168 Bursa Şeyh Paşa Camisi Güney Duvarı

Fotoğraf 3.169 Bursa Şeyh Paşa Camisi Doğu Duvarındaki Pencere Alınlığının Tuğla Bezemesi

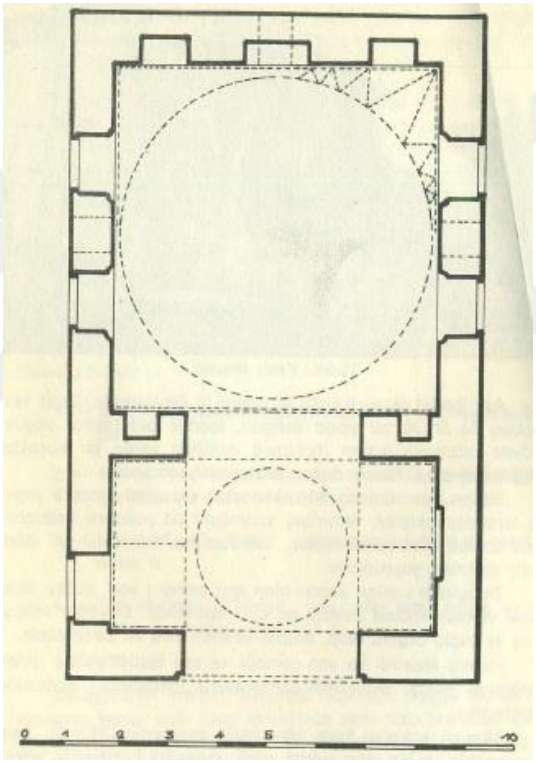
3.24. Bursa Veled-i Yanic Camisi

Cami, Bursa Osmangazi İlçesi, Osmangazi Mahallesi, 2. Yaniç Sokak'ta bulunmaktadır. Kitabesinde caminin, Yaniç oğlu Hacı Hayrüddin oğlu Mahmud Çelebi tarafından 1440 yılında inşa ettirildiği yazmaktadır[188].

[188] Ayverdi, 1989b: 348.

Eser üzeri kubbe ile örtülü tek mekânlı bir ibadet yeri ve bunun kuzeyinde bulunan bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Son cemaat yerinin üst kısmının sonradan yapılmış olduğu kullanılan malzemeden anlaşılmaktadır. Minare, yapıdan ayrı olarak karşı tarafta bulunan çeşmenin üzerinde yer almaktadır. Minare, kemerlerle birbirine bağlı dört ayaklı küçük bir yapıdır.

Yapının duvarlarında iki ve üç sıra tuğla ile iki ve üç sıra moloz taş kullanılmıştır. Bu kullanım belli bir düzen içinde değildir. Tuğlalar yatay istiflenmiş ve üst üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Beden duvarlarında yer alan pencerelerin kemerleri iki sıra tuğla bir sıra taş ile örülmüştür.

Çizim 3.23 Bursa Veled-i Yaniç Camisi Planı

Kaynak: Vakıf Genel Müdürlüğü, 1983: 208.

Fotoğraf 3.170 Bursa Veled-i Yaniç Camisi Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.171 Bursa Veled-i Yaniç Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.172 Bursa Veled-i Yaniç Camisi Doğu Duvarından Detay

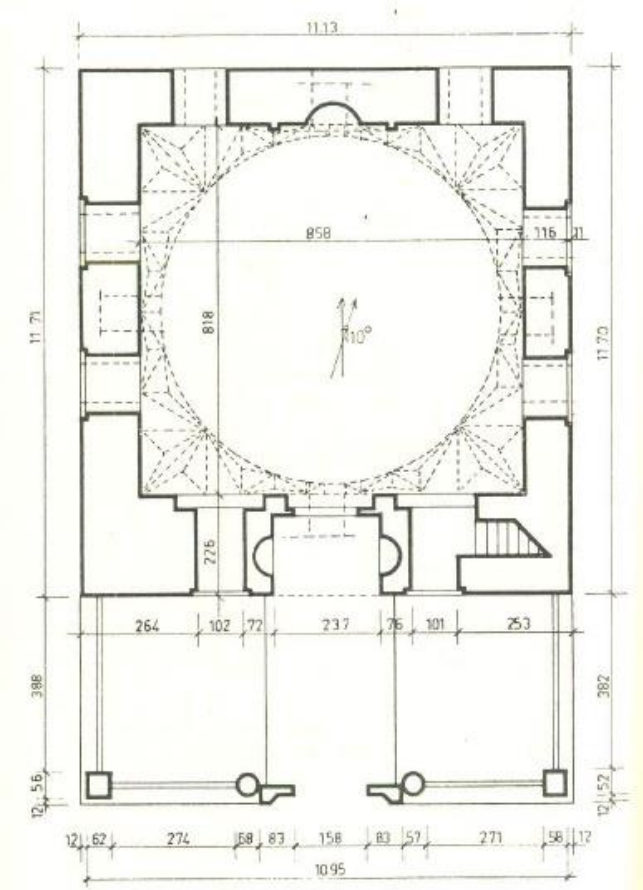
3.25. İznik Mahmud Çelebi Camisi

Eser, Bursa İznik İlçesi, Mahmut Çelebi Mahallesi, Atatürk Caddesi'nde bulunmaktadır. Kitabesinden yapının, İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmut Çelebi tarafından 1442-1443 yıllarında yaptırıldığı anlaşılmaktadır[189].

Cami, üzeri kubbe ile örtülü tek mekânlı bir ibadet yeri ve bunun kuzeyinden bulunan üç bölümlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapının minaresi kuzey-batı köşede yer almaktadır. Yapı onarımda olduğu için ayrıntılı inceleme yapılamamıştır. Minarenin bir kısmı sırlı tuğla ile örülmüştür.

Yapının beden duvarları üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile almaşık örgü tekniğinde örülmüştür (Fotoğraf 3.74-3.75). Tuğlalar yatay istiflenmiştir. Üst üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir.

[189] Ötüken vd., 1986: 235; Ayverdi, 1989b: 507.

Çizim 3.24 İznik Mahmut Çelebi Camisi Planı

Kaynak: Ayverdi, 1989b: 505.

Fotoğraf 3.173 İznik Mahmut Çelebi Camisi Genel Görünüşü

Fotoğraf 3.174 İznik Mahmut Çelebi Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.175 İznik Mahmut Çelebi Camisi Güney Duvarı

3.26. Bursa Bedrettin Camisi (Hafsa Sultan Camisi)

Cami, Bursa Osmangazi İlçesi, Kayhan Mahallesi, 1. Azık Sokak'ta yer almaktadır. Yapının kitabesinden, eserin 1443 yılında Çelebi Mehmed'in kızı Hafsa Hatun tarafından yaptırıldığını öğrenmekteyiz[190].

Yapı, üzeri tek kubbe ile örtülü kare planlı bir ibadet mekânı ve bunun önünde üç bölümlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Kalkan duvarlı bir camidir. Yapının minaresi ibadet mekânının kuzeybatı köşesindedir.

Caminin, duvarlarında, kubbe kasnağında, minaresinde, kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Duvarlarda, iki sıra tuğla iki sıra kaba yonu taş kullanılmıştır. Tuğlalar yatay istiflenmiştir. Birbiri üzerine gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Son cemaat yeri kuzey cephesinde, eğik istiflenen tuğlalar ile zikzak deseni oluşturulmuştur. Tuğlaların oluşturduğu üçgen alana, üçgen biçimde taşlar yerleştirilmiştir. Bu üçgen taşlar oyularak içine üçgen biçiminde daha küçük tuğlalar koyulmuştur. Üst üste gelen zikzak motifleri arasında bir sıra yatay istiflenmiş tuğla sırası vardır. Son cemaat yeri orta kemeri üzerinde üç sıra tuğla bir sıra taş ile oluşturulmuş kare bir çerçeve içinde üçgen tuğlalar ile altı kollu yıldız desenleri yapılmıştır. Bu desenlerin ortasında altıgen taşlar bulunmaktadır. Yapının kemerlerinde iki veya üç sıra tuğla bir sıra taş kullanılmıştır. Kubbe kasnağı yatay istiflenmiş üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Taş aralarında bir sıra dikey istiflenmiş tuğla vardır. Minarenin gövde ve petek kısmı yatay istiflenmiş tuğlalar ile örülmüştür. Üst üste binen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir.

Yapıda kullanılan tuğlalarda standart bir ölçü yoktur. Tuğla kenar uzunluklarında24 cm ile 39 cm arasında değişen ölçüler tespit edilmiştir. Tuğla kalınlığı ise 3-4 cm ölçülerindedir.

[190] Ayverdi, 1989b: 280.

Fotoğraf 3.176 Bursa Bedrettin Camisi Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.177 Bursa Bedrettin Camisi Son Cemaat Yeri Alınlığında Tuğla Bezeme

Fotoğraf 3.178 Bursa Bedrettin Camisi Doğu Duvarı

3.27. Bursa Selçuk Hatun Camisi

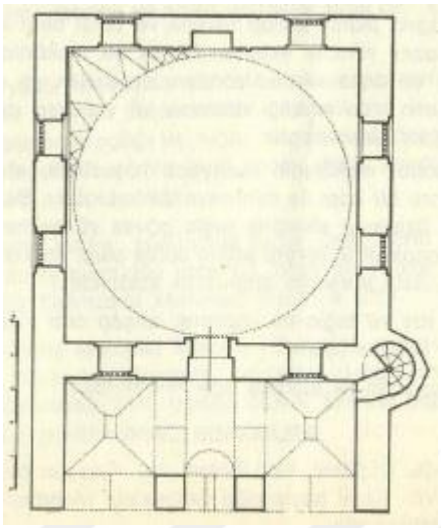
Cami, Bursa'nın Osmangazi İlçesi, Kayhan Mahallesi, Selçuk Hatun Sokak'ta yer almaktadır. Yapının kapısı üzerinde yer alan kitabesinde; binanın, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun tarafından 1450 yılında inşa ettirildiği yazmaktadır[191].

Cami, üzeri kubbe ile örtülü tek mekânlı bir ibadet mekânı ve bunun kuzeyinde yer alan son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapının minaresi ibadet mekânın kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Yapının 1568 ve 1762 tarihlerinde yapılmış onarımlarına dair kayıt vardır[192].

Bu yapıda boya ile tuğla görüntüsü verilmiş yalancı tuğlalar tespit edilmiştir. Yapının duvarlarında iki sıra tuğla iki sıra moloz taş ile yapılmış almaşık örgü tekniği kullanılmıştır. Tuğlalar yatay istiflenmiş, üst üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Kubbe kasnağında ise üç sıra tuğla bir sıra taş, taş aralarına bir sıra dikey tuğla almaşık örgü tekniği uygulanmıştır. Yapının pencere kemerleri üç sıra tuğla bir sıra taş ile örülmüştür. Alt sıradaki pencere alınlıklarında kare şeklinde hazırlanmış tuğlalar ile geometrik bir kompozisyon düzenlenmiştir. Son cemaat yeri kuzey cephesinde eğik istiflenmiş tuğlalar ile zikzak deseni oluşturulmuştur. Ayrıca son cemaat yerinin ortasında bulunan kemerin üzerinde yer alan dikdörtgen bir pano içerisinde üçgen biçiminde hazırlanmış tuğlalar ile altı kollu

[191] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 158-159; Ayverdi, 1989b: 333.
[192] Ayverdi, 1989b: 332.

yıldız motifi oluşturulmuştur. Minarenin gövde ve petek kısmında tuğlalar yatay istiflenmiştir. Bu istiflemede üst üstte gelen tuğlalar aynı hiza değil kaydırılarak istiflenmiştir.

Çizim 3.25 Bursa Selçuk Hatun Camisi Planı

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 161.

Fotoğraf 3.179 Bursa Selçuk Hatun Camisi Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.180 Bursa Selçuk Hatun Camisi Güney ve Doğu Cepheleri

Fotoğraf 3.181 Bursa Selçuk Hatun Camisi Tuğlalarından Detay

Fotoğraf 3.182 Bursa Selçuk Hatun Camisi Kuzey Cephedeki Tuğla Geometrik Süsleme

Fotoğraf 3.183 Bursa Selçuk Hatun Camisi Pencere Alınlığındaki Tuğla Süslemesi

Fotoğraf 3.184 Bursa Selçuk Hatun Camisi Minaresi

3.28. Bursa Umur Bey Camisi

Cami, Bursa Yıldırım İlçesi, Umurbey Mahallesi, 5. Yan Sokak'ta yer almaktadır. Mevcut bir vakfiyeden yola çıkılarak yapının II. Murad devrinde, 1449 yılından önce yaptırıldığı belirtilmektedir[193].

Yapı, doğu-batı istikametinde kubbe ile örtülü yan yana iki mekândan ve bu mekânların kuzeyinde bulunan son cemaat yerinden oluşmaktadır. Günümüzdeki son cemaat yeri özgün değildir. Caminin minaresi son cemaat yerinin güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Yapı 1627- 1628, 1795, 1825 yıllarında onarım geçirmiştir[194]. Cami son olarak 2014 yılında yeni bir görüntü alacak şekilde tamir edilmiştir.

Caminin duvarları üç sıra tuğla bir sıra kaba yonu taş ile almaşık örgü tekniğinde örülmüştür. Taş aralarına bir sıra dikey tuğla istiflenmiştir. Böylece hem düşey almaşıklık hem de yatay almaşıklık tekniği bir arada kullanılmıştır. Tuğlalar yatay istiflenmiş olup, üst

[193] Ayverdi, 1989b: 344.
[194] Ayverdi, 1989b: 343.

üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Yapının duvarlarında bulunan pencerelerin kemerlerinde alt sırada bulunan pencerelerin kemerleri üç sıra tuğla bir sıra taş ile örülmüş olup, üst sıradakiler ise tamamen tuğla ile örülmüştür. Yapının batısında yükselen minare tuğla ile örülmüştür. Minarenin sekizgen kaidesinin her köşesinde tuğladan bir niş vardır. Niş içerisinde yatay istiflenmiş küçük boyutlu tuğlalar bulunmaktadır. Minarenin gövde ve petek kısmı tuğlaların yatay istiflenmesiyle örülmüştür. Üst üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Şerefe ise tuğladan testere dişi ile yapılmıştır.

Yapıda kullanılan tuğlaların standart bir ölçüsü yoktur. Kenar uzunlukları 17 cm ile 29 cm arasında değişen tuğlalar tespit edilebilmiştir. Tuğla kalınlıkları ise 3-4 cm arasındadır. Duvarlarda kullanılan tuğlaların çoğunun dikdörtgen biçimde olduğu görülmektedir.

Fotoğraf 3.185 Bursa Umur Bey Camisi Kuzey Cepheden Görünüşü

Fotoğraf 3.186 Bursa Umur Bey Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.187 Bursa Umur Bey Camisi Güney Duvarı

Fotoğraf 3.188 Bursa Umur Bey Camisi Duvar Örgüsü Detayı

3.29. Bursa Yiğit Köhne Camisi

Eser, Bursa Osmangazi İlçesi, Kayhan Mahallesi, Yeni Cumhuriyet Caddesi'nde bulunmaktadır. Yapının kitabesi yoktur. Ancak caminin yanında bulunan banin mezar taşı tarih vermektedir. Mezar taşından, baninin Yiğidoğlu Hacı Ali olduğu ve 1449 yılında vefat ettiğini öğrenebilmekteyiz[195]. Caminin de bu tarihten önce yapılmış olması gerektiği belirtilmektedir[196].

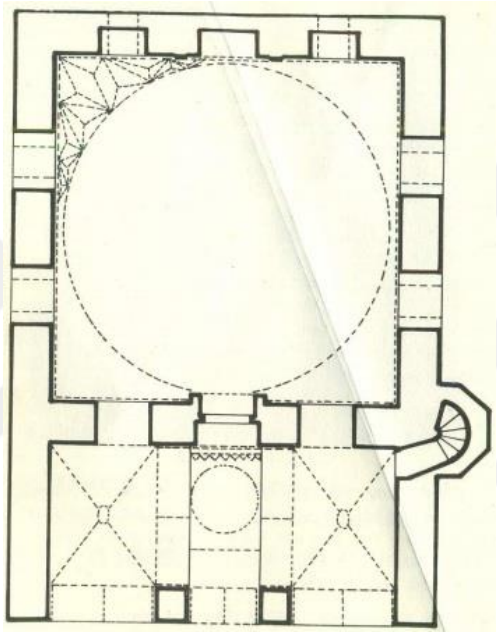
Cami, tek mekânlı üzeri kubbe ile örtülü bir ibadet mekânı ile bunun kuzeyinde yer alan son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapının minaresi son cemaat yerinin güneybatı köşesinde yükselmektedir. Cami son cemaat yeri üzerinde bulunan bir kalkan duvara sahiptir. Eser 1974, 2005-2006 yıllarında onarım geçirmiştir.

Yapının duvarları iki sıra tuğla iki sıra moloz taş ile almaşık örgü tekniğinde örülmüştür. Duvarlar altta, ortada ve üstte tuğla sırası üçe çıkmıştır. Ancak burada hâkim olan sistem iki tuğla sırası iki taş sırasıdır. Tuğlalar yatay istiflenmiş olup, üst üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Caminin kubbe kasnağı üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile almaşık teknikte örülmüştür. Taş aralarına bir sıra dikey tuğla istiflenmiştir. Böylece kubbe kasnağında hem yatay almaşıklık hem de dikey almaşıklık tekniği uygulanmıştır. Caminin duvarlarında bulunan pencerelerin kemerleri tamamen tuğla ile yapılmıştır. Kubbe kasnağında yer alan pencerelerin kemerleri ise üç sıra tuğla bir sıra taş ile örülmüştür. Caminin son cemaat yerinin kuzey cephesi kısmen üç sıra tuğla bir sıra kesme taş

[195] Ayverdi, 1989b: 350
[196] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 236; Ayverdi, 1989b: 350.

ile örülmüştür. Taş aralarına bir sıra dikey tuğla istiflenmiştir. Son cemaat yerinin kemerleri üzerinde tuğla ve taş ile yapılmış nişler vardır. Bu nişlerin içerisinde yatay istiflenmiş küçük boyutlu tuğlalar bulunmaktadır. Son cemaat yeri kemerleri üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile yapılmıştır. Minare kaidesi iki tuğla bir sıra moloz taş ile almaşık teknikte örülmüştür. Kaidenin üst kısmında içerisi yatay istiflenmiş tuğlalarla hareketlendirilmiş nişler bulunmaktadır. Minarenin gövdesi yatay istiflenmiş tuğlalar ile örülmüştür.

Tuğlalarda standart ölçüler tespit edilememiştir. Tuğlaların kenar uzunlukları 24 cm ile 38 cm arasında değişmektedir. Tuğla kalınlıkları 3-4 cm olarak ölçülmüştür.

Çizim 3.26 Bursa Yiğit Köhne Camisi Planı

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 238.

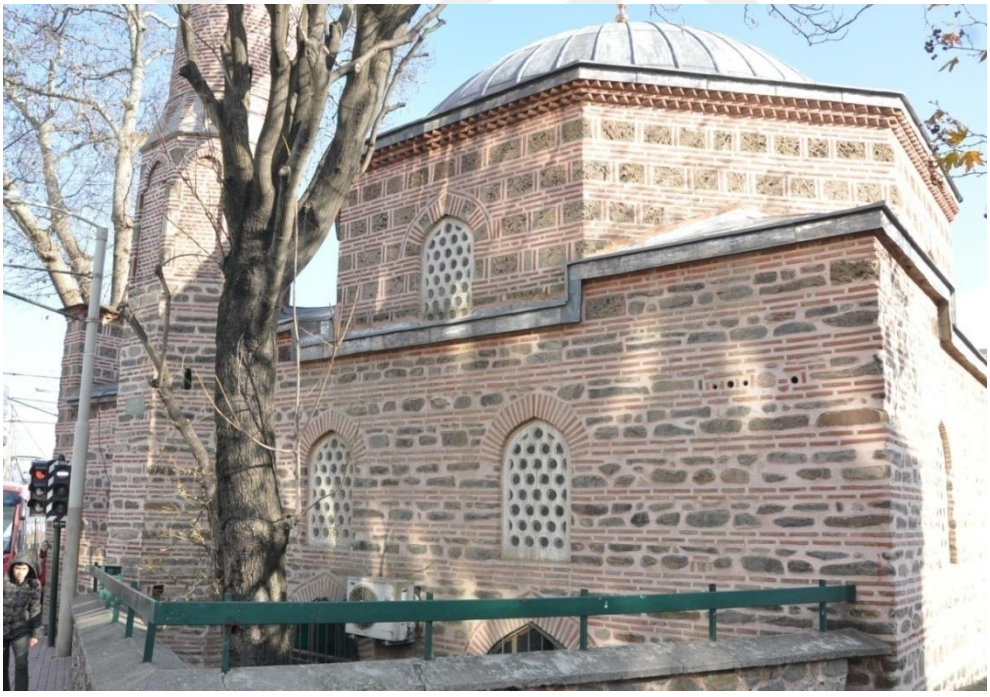
Fotoğraf 3.189 Bursa Yiğit Köhne Camisi Genel Görünüşü

Fotoğraf 3.190 Bursa Yiğit Köhne Camisi Son Cemaat Yeri

Fotoğraf 3.191 Bursa Yiğit Köhne Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.192 Bursa Yiğit Köhne Camisi Batı Cephesi

3.30. Bursa Abdal Mehmed Camisi

Yapı, Bursa Osmangazi İlçesi, Demirtaş Mahallesi, Abdal Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Caminin kitabesi yoktur. Ancak türbesinin kitabesi mevcuttur. Türbenin kitabesinden yapının 1450 yılında II. Murad tarafından inşa ettirildiğini öğrenmekteyiz[197].

[197] Ayverdi, 1989b: 279.

Kesin olmamakla beraber caminin de II. Murad devrinde (1421-1444, 1446-1451) inşa ettirildiğini söyleyebiliriz[198].

Caminin ibadet yeri doğu batı istikametinde iki kubbe ile örtülmüştür. Bu mekânın kuzeyinde üç kubbe ile örtülü son cemaat yeri vardır. İbadet mekânının kuzeybatı köşesinde yapının minaresi yükselmektedir. Yapı 1955 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmıştır[199].

Tuğla, caminin duvarlarında, kubbe kasnaklarında, pencere kemerlerinde, minare kaidesinde kesme taş ile almaşık teknikte kullanılmıştır. Genel olarak duvarlarında, iki sıra ve bir sıra yatay istiflenmiş tuğla ile bir sıra kesme taş kullanılmıştır. Taş aralarına bir sıra dikey tuğla istiflenmiştir. Böylece hem bir tuğla bir taş hem de iki tuğla bir taş kullanımı ile bileşik sistem almaşık örgü tekniği uygulanmıştır. İki sıra tuğla istifinde üst üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Kubbe kasnaklarında iki ve üç sıra yatay istiflenmiş tuğla dizisi ile kesme taş kullanılmıştır. Taş aralarına bir sıra dikey istiflenmiş tuğla kullanımı vardır. Son cemaat yeri kemerleri ve pencere kemerleri iki veya üç sıra tuğla ile bir sıra kesme taşla örülmüştür. Minarenin gövdesi ve petek kısmı tuğlaların yatay istifi ile örülmüştür.

Yapının duvarlarında kullanılmış olan tuğlaların ölçüleri birbirine yakındır. Tuğlaların uzun kenarı 35-36 cm, kısa kenarları 24-25 cm, kalınlığı ise 3cm olarak ölçülmüştür. Tuğlalar dikdörtgen biçime sahiptir.

Fotoğraf 3.193 Bursa Abdal Mehmet Camisi Kuzey Cephesi

[198] Ayverdi, 1989b: 276.
[199] Ayverdi, 1989b: 278.

Fotoğraf 3.194 Bursa Abdal Mehmet Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.195 Bursa Abdal Mehmet Camisi Güney Duvarı

Fotoğraf 3.196 Bursa Abdal Mehmet Camisi Batı Cephesi

Fotoğraf 3.197 Bursa Abdal Mehmet Camisi Minaresi

3.31. Bursa Nalbandoğlu Camisi

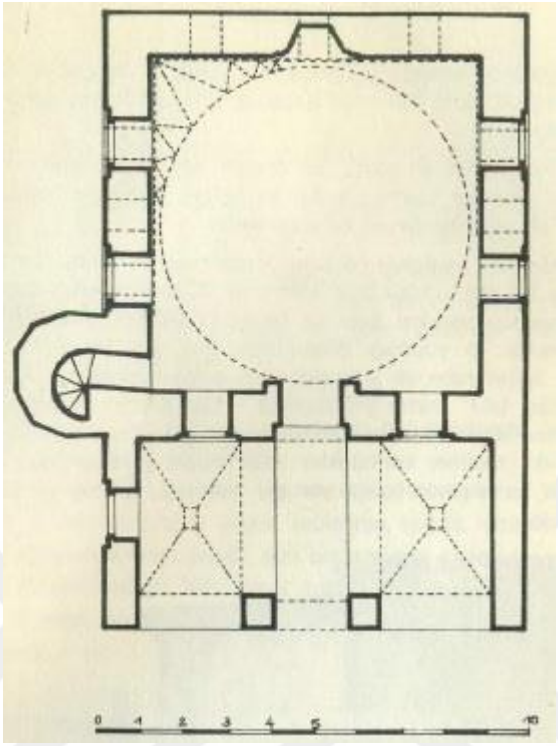
Cami, Bursa Osmangazi İlçesi, Nalbantoğlu Mahallesi, Nalbantoğlu Sokak'ta bulunmaktadır. Kitabesi bulunmayan yapı, II. Murad devrine tarihlendirilmektedir[200].

Yapı üzeri kubbe ile örtülü tek mekânlı bir ibadet mekânı ve bunun kuzeyinde bulunan üç bölümlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Caminin minaresi ibadet mekânının kuzeydoğusundadır. Günümüzdeki son cemaat yeri 1958 yılında inşa edilmiştir[201].

Günümüzde yapı yeni bir görünüme sahiptir. Yapıda tuğla görünümünde yalancı tuğlalar tespit edilmiştir. Bu görüntü boya ile yapılmıştır. Caminin duvarlarında pencerelerin üst hizasına kadar üç sıra tuğla iki sıra taş malzeme ile örülmüştür. Pencere sonrasında tuğlalar ile yaba motifi oluşturulmuştur. Beden duvarında ve kubbe kasnağında yer alan pencerelerin kemerleri tuğla ile örülmüştür. Minare gövdesinde tuğlalar yatay istiflenmiştir.

[200] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 139; Ayverdi, 1989b: 328.
[201] Savaş, 1999: 65.

Burada da tuğla ile yapılmış yaba motifi vardır. Minarenin şerefesi altında tuğla ile oluşturulmuş geometrik desenli bir kuşak bulunmaktadır.

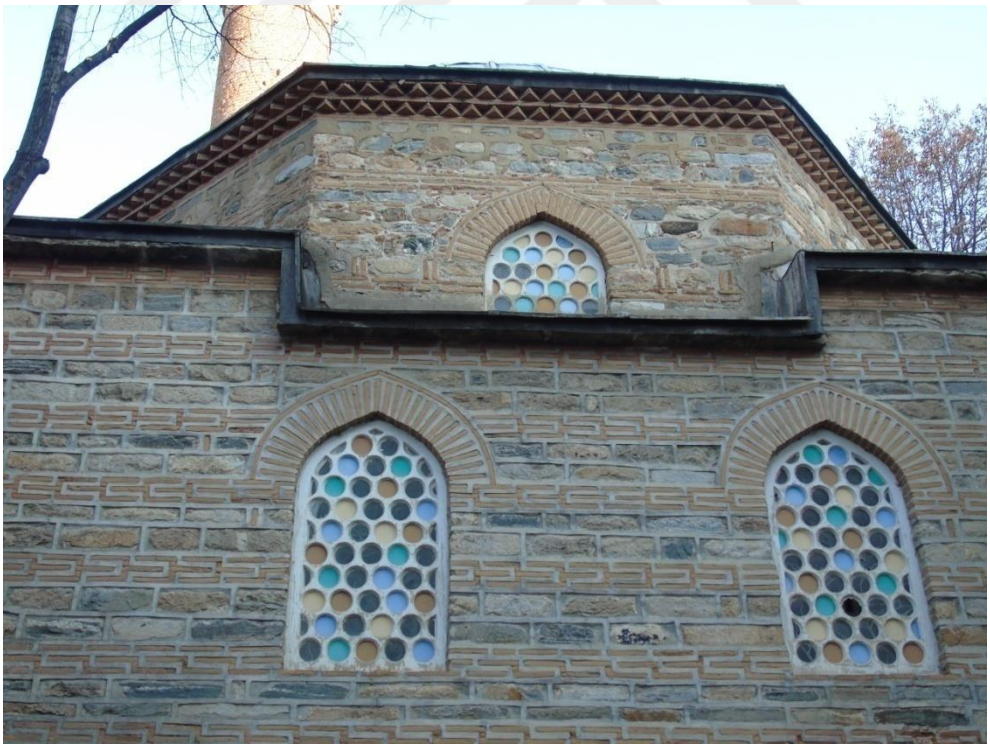
Çizim 3.27 Bursa Nalbandoğlu Camisi Planı
Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 141.

Fotoğraf 3.198 Bursa Nalbandoğlu Camisi Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.199 Bursa Nalbandoğlu Camisi Batı Duvarı

Fotoğraf 3.200 Bursa Nalbandoğlu Camisi Batı Duvarı Detayı

Fotoğraf 3.201 Bursa Nalbandoğlu Camisi Tuğlalarından Detay

Fotoğraf 3.202 Bursa Nalbandoğlu Camisi Minaresi

3.32. Bursa Zeyniler Camisi

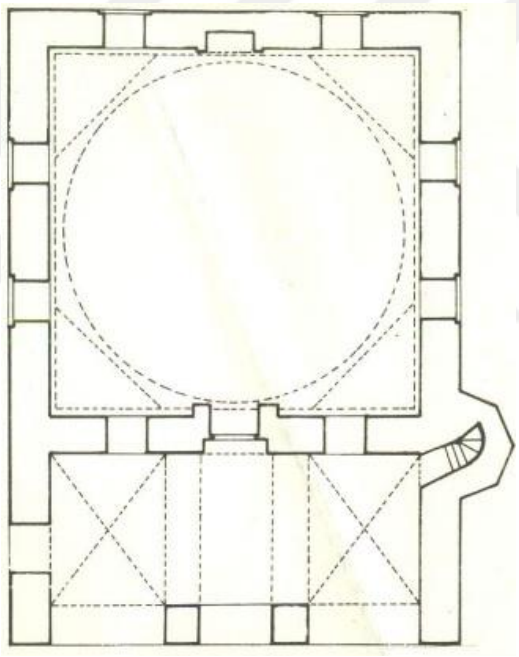
Cami, Bursa Yıldırım İlçesi, Emirsultan Mahallesi, Zeyniler Caddesi'nde bulunmaktadır. Kitabesi olmayan yapı II. Murad devrine (1421-1444, 1446-1451) tarihlendirilmektedir[202]. Eser, Hoca Ramazan tarafından Abdüllatif-i Kutsi Efendi adına inşa ettirilmiştir[203].

Yapı üzeri kubbe ile örtülü tek mekânlı bir ibadet alanı ile bunun kuzeyinde bulunan bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Caminin minaresi son cemaat yerinin güneybatı köşesindedir. Eser 1568,1679, 1745, 1761 ve 1957 yıllarında onarılmıştır[204].

Caminin duvarları iki sıra tuğla iki sıra moloz taş ile almaşık örgü tekniğinde örülmüştür. Yapıda kullanılan tuğlaların çoğunun yalancı tuğla olduğu tespit edilmiştir. Beden

[202] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 239; Ayverdi, 1989b: 350-352.
[203] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 239; Ayverdi, 1989b: 350-351.
[204] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 239; Ayverdi, 1989b: 351-352.

duvarlarının alt kısmında pencere hizasına kadar yalnızca moloz taş malzeme kullanılmıştır. Tuğlalar yatay istiflenmiştir. Beden duvarlarında bulunan pencerelerin kemerleri üç sıra tuğla bir sıra kesme taş veya tamamen tuğla ile örülmüştür. Batı cephede alt sıradaki pencerenin etrafını kuşatan tuğla ile yapılmış meander motifi vardır. Yapının son cemaat yeri kuzey cephesi iki sıra tuğla bir sıra kesme taş ve taş aralarına dikey istiflenmiş bir sıra tuğla ile örülmüştür. Son cemaat yeri kemerleri de üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Caminin kubbe kasnağı iki sıra tuğla bir sıra kesme taş ve taş aralarına istiflenmiş bir sıra dikey tuğla ile örülmüştür. Yapının minaresinin kaide kısmı iki sıra tuğla iki sıra moloz taş ile gövde ve petek kısmı ise yatay istiflenmiş tuğlalar ile örülmüştür. Üst üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Caminin saçakları iki sıra tuğladan testere dişi şeklinde olup, tuğlaların köşeleri öne gelecek şekilde istiflenmiştir.

Çizim 3.28 Bursa Zeyniler Camisi Planı

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 240.

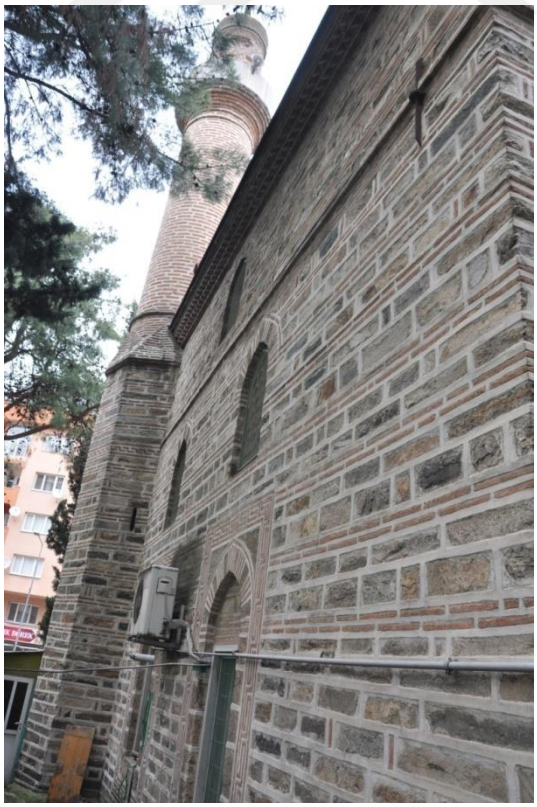
Fotoğraf 3.203 Bursa Zeyniler Camisi Kuzey Cephesi

Fotoğraf 3.204 Bursa Zeyniler Camisi Doğu Duvarı

Fotoğraf 3.205 Bursa Zeyniler Camisi Güney Duvarı

Fotoğraf 3.206 Bursa Zeyniler Camisi Batı Duvarı

Fotoğraf 3.207 Bursa Zeyniler Camisi Batı Duvarındaki Pencereyi Kuşatan Meander Motifi

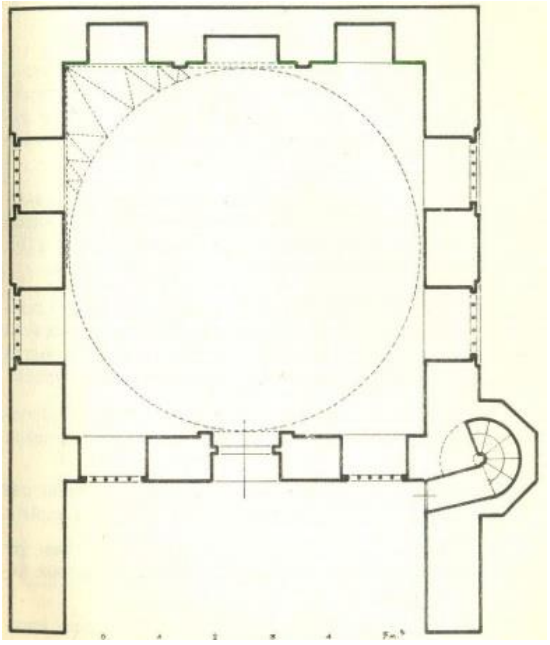
Fotoğraf 3.208 Bursa Zeyniler Camisi Minaresi

3.33. Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi

Cami, Bursa Osmangazi İlçesi, Kuruçeşme Mahallesi, Hasta Yurdu Caddesi üzerinde iki yolun ortasındadır. Yapının kitabesi bulunmamaktadır. Mevcut bir vakfiyeye dayanılarak, II. Murat devrinde (1421-1444, 1446-1451) Çelebi Mehmed'in veziri Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir.[205].

Yapı, üzeri kubbe ile örtülü tek mekânlı bir ibadet yeri ve bunun önünde bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Caminin minaresi ibadet mekânının kuzeybatısında yükselmektedir. Günümüzde yalnızca batı yan duvarı ayakta olan son cemaat yeri, yol yapımı amacıyla yıkılmıştır[206].

Caminin duvarlarında, kubbe kasnağında, kemerlerinde ve minaresinde tuğla kullanılmıştır. Tuğlaların çoğu özgün olmayıp; yalancı tuğladır. Beden duvarları iki sıra tuğla iki sıra moloz taşla almaşık örgü tekniği ile örülmüştür. Tuğlalar yatay istiflenmiş olup, üst üste yerleştirilen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Kubbe kasnağında üç sıra tuğla bir sıra kesme taş kullanılmış; taş aralarında ise bir sıra dikey istiflenmiş tuğla kullanımı bulunmaktadır. Kubbe kasnağı saçakları iki sıra tuğladandır. Pencere kemerleri iki ve üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Pencere alınlıklarına yatay istiflenmiş tuğlalar ile hareketlilik kazandırılmıştır. Minare kaidesi yatay istiflenmiş iki sıra tuğla ve iki sıra moloz taş ile yapılmıştır. Minarenin gövdesi ve petek kısmı yatay istiflenmiş tuğlalar ile örülmüştür. Üst üste binen tuğlalar aynı hizada olmayıp, kaydırılarak istiflenmiştir. Minarenin gövdesinde tuğla ile oluşturulmuş zencirek kuşakları vardır.

Çizim 3.29 Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi Planı
Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 93.

[205] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 92; Ayverdi, 1989b: 295-296.
[206] Ayverdi, 1989b: 296.

Fotoğraf 3.209 Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi

Fotoğraf 3.210 Bursa İmareti-i İsa Bey Camisi Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.211 Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi Batı Cephesi

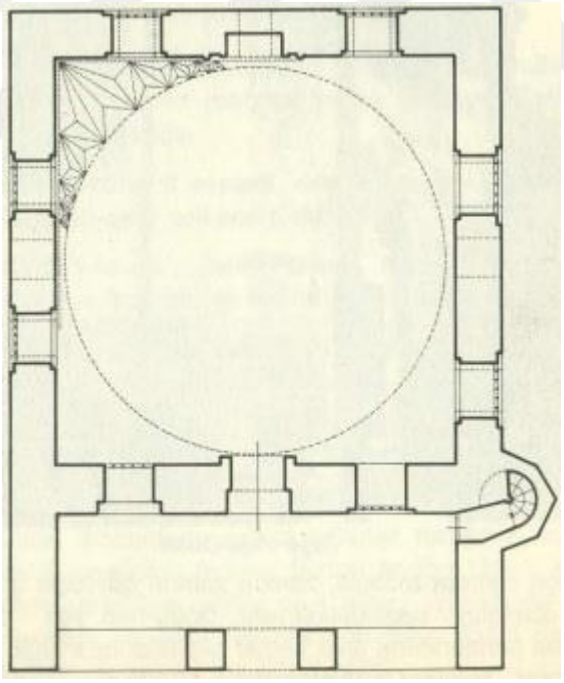
Fotoğraf 3.212 Bursa İmaret-i İsa Bey Camisi Minaresi

3.34. Bursa Şerefüddin Paşa Camisi

Cami, Bursa Osmangazi İlçesi, Alacamescit Mahallesi, 4. Okul Sokak'ta bulunmaktadır. Kitabesi olmayan yapı, II. Murad devrine tarihlendirilmektedir[207]. Eseri II. Murad'ın emirlerinden Şerefüddin Paşa'nın inşa ettirdiği belirtilmektedir[208].

Yapı, üzeri kubbe ile örtülü tek mekânlı bir ibadet yeri ve bunun kuzeyinde bulunan bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapının minaresi, son cemaat yerinin güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Minare 1758 yılında tamir edilmiştir[209]. Günümüzdeki minarede gerçek tuğla kullanımı yoktur; boya ile tuğla görüntüsü verilmiştir. Caminin duvarlarında yalancı tuğlalar tespit edilmiştir. Bu durum ile beraber tuğla kullanımının tanımı yapılmıştır.

Caminin duvarları iki sıra tuğla iki sıra moloz taş ile örülmüştür. Tuğlalar yatay istiflenmiştir. Üst üste gelen tuğlalar aynı hizada değil kaydırılarak istiflenmiştir. Beden duvarlarında yer alan kemerler tamamen tuğla ile örülmüştür. Kubbe kasnağında iki ve üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taş kullanılmıştır. Tuğlalar yatay istiflenmiş olup, üst üste binen tuğlalar kaydırılarak dizilmiştir.

Çizim 3.30 Bursa Şerefüddin Paşa Camisi Planı

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 179.

[207] Ayverdi, 1989b: 334-335.
[208] Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983: 178.
[209] Ayverdi, 1989b: 334.

Fotoğraf 3.213 Bursa Şerefüddin Paşa Camisi Doğu Cephesi

Fotoğraf 3.214 Bursa Şerefüddin Camisi Doğu Duvarı Detayı

Fotoğraf 3.215 Bursa Şerefüddin Camisi Duvar Örgüsünden Detay

Fotoğraf 3.216 Bursa Şerefüddin Camisi Minaresi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

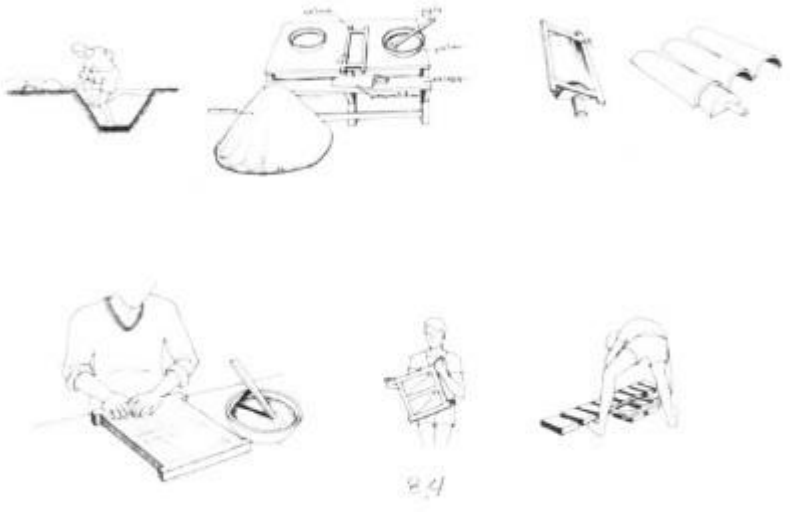
4.1. Tuğla Üretimi

Erken dönem Osmanlı mimarisinde kullanılmış olan tuğlaların üretim süreci hakkında bilgi sunan dönem kaynakları günümüze ulaşamamıştır. Ancak 18. yüzyıla kadar makineleşmenin olmadığı topraklarda geleneksel tuğla üretimin kullanıldığını söyleyebiliriz[210]. Erken dönem Osmanlı coğrafyasında nerelerde tuğla üretiminin yapıldığını söylememizi sağlayacak veriler günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu dönemde Osmanlı mimarisinde kullanılan tuğlaların kimler tarafından, nerelerde üretildiği hakkında kesin bilgiler sunamıyoruz. Yine tuğla üretiminde çalışan ustalar hakkında da veri bulunmamaktadır. Ousterhout, erken Osmanlı mimarisi ile geç Bizans mimarisi arasındaki özellikle duvar örgüsündeki benzerliklerden yola çıkarak, Osmanlıların ilk inşaat faaliyetlerinde yerli Bizanslı inşaat ustalarının çalışmış olması gerektiğini söyler[211]. Ayverdi, bunun tam tersine tuğla kullanımını ekonomik nedenlere bağlamakta[212] ve yerli Hıristiyan halkın binalara etkisinin olmadığını ifade etmektedir[213]. Bursa Orhan Camisi üzerinden tuğla taş almaşık örgüsünün Bizans etkisiyle yapılmadığını, burada kullanılmış olan silisi moloz dere taşının kusurunu örtmek için kullanıldığını söyler[214]. Anadolu'nun doğusundan batısına gelen Türklerin içerisinde tuğla üretimi işinden veya duvar işçiliğinde anlayan kişilerin olup olmadığını bilmiyoruz. Bu nedenle Ousterhout'un ileri sürmüş olduğu gibi Osmanlı'nın kuruluş zamanlarındaki mimari faaliyetlerinde yerli ustaların çalıştırılmış olduğunu söylemek ve tuğla kullanımının Bizans menşeli olduğunu söylemek daha uygun olacaktır. Nasıl ki Orta Asya'dan İran'a gelen Türkler daha önce burada kullanılmış olan tuğlayı binalarında kullanıp, daha sonra da Anadolu'ya gelip buranın inşa malzemesi olan taş malzemeyi inşa faaliyetlerinde ana malzeme olarak benimsemiş ve yerli ustaları kullanmışlar ise Batı Anadolu'ya geldiklerinde de bu bölgenin Bizans kökenli duvar tekniklerini, malzemesini ve yerli ustalarını bina yapımında kullanmayı benimsemiş olmalılar.

Geleneksel tuğla üretiminde, genel olarak tuğlanın yapım aşamaları birçok coğrafyada benzerdir. Kullanılacak olan toprak malzeme çıkarılır, çukur içerisinde su ile istenilen bir kıvamda çamur haline getirilir, bu çamur istenilen boyut ve biçimde hazırlanmış olan

[210] 19. yüzyıldan itibaren makineleşme ile birlikte Osmanlı'da tuğla üretimi hakkında bk. Çiftçi ve Yergün, 2010; Tok, 2015; Kaya, 2017.
[211] Ousterhout, 1995; 53.
[212] Ayverdi, 1989a: 56.
[213] Ayverdi, 1989a: 537.
[214] Ayverdi, 1989a: 62.

kalıplara dökülür, kalıp içerisindeki çamur tam kalıba uygun olacak şekilde düzenlenir, ardından boş bir arazide kalıplar içerisindeki çamur kurutulmaya bırakılır, kuruma işleminden sonra tuğlalar fırınlarda pişirilir[215].

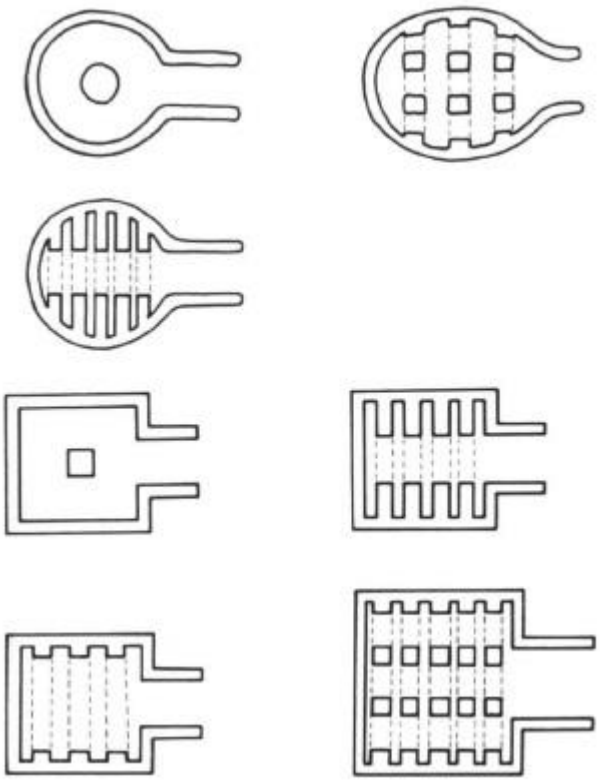

Çizim 4.1 Geleneksel Tuğla Üretim Aşamaları

Kaynak: Theocharidou, 1988: 101

Erken Osmanlı döneminde tuğla üretiminin yapıldığı fırınların yerleri ve tipi hakkında bilgimiz yoktur. Bizans dönemindeki tuğla fırınlarının tipolojisi hakkında ise bilgiler mevcuttur. Özellikle Yunanistan'da çok sayıda örnek bulunmuştur. Bizans dönemi fırınları[216] oval, kare veya dikdörtgen şeklinde planlara sahiptir. İki katlı olan fırınların, alt katı ateşlik üst katı ise tuğlaların konulduğu bölüm olarak tasarlanmıştır. İstanbul'daki tuğla fırınlarının ise yerleri ile ilgili veri yoktur. Bu fırınların dumanı ve kirliliğinden dolayı şehrin dışında olması gerektiği düşünülmektedir[217]. Anadolu Selçuklu devrinde tuğla üretiminin yapıldığı yerleri veya fırınları bilmiyoruz. Ancak Kayseri'de şehrin dışında tuğla fırını olduğu Celalettin Karatay vakfiyesinde geçmektedir[218]. Bu verilerin, Osmanlının erken dönem şehirleri içinde geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bursa ve Edirne yapılarında kullanılan tuğlaların üretimi yerleşimin dışında yapılmış olmalıdır.

[215] Tuğlaların geleneksel üretim süreci için bk. Kahya, 1992: 6-11; Ousterhout, 2016: 144-147.
[216] Bizans dönemi fırınları hakkında bk. Theocharidou, 1988; Raptis, 2012: 493-506; Ousterhout, 2016: 143-147.
[217] Ousterhout, 2016: 143.
[218] Durukan, 1997: 33.

Çizim 4.2 Bizans Dönemi Tuğla Fırın Tipleri

Kaynak: Theocharidou, 1988: 106.

Osmanlıda erken dönem sonrasında tuğla üretiminin yapılmış olduğu bilinen yerlerden bazıları; Tekirdağ[219] ve çevresi, Gelibolu[220], İstanbul'da Hasköy'dür[221]. Erken dönem Osmanlısının önemli şehirlerinden olan Bursa ve Edirne' de ise tuğla üretiminin bu dönemde nerelerde yapıldığını bilinmemektedir. Bu şehirlerin Bizans dönemi tuğla üretim yerleri hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Erken dönemde özellikle Bursa ve çevresinde Osmanlıların Bizans'tan kalan tuğla harmanlarını kullanmış olduklarını söyleyebiliriz.

4.2. Tuğla Biçim ve Boyutları

Tuğlalar sırsız ve sırlı tuğlalar olarak iki farklı tiptedir. Sırsız tuğlalar örgü malzemesi ve süsleme amaçlı kullanımına göre farklı şekillerde üretilmiştir. Sırlı tuğlalar ise süsleme amaçlı olarak genelde minarelerde kullanılmıştır. Erken devirde tuğlaların farklılığına göre isimler verilip verilmediğini bilmiyoruz. Bunun yanı sıra XVI. yüzyıldan itibaren tuğlalara verilen isimler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Süleymaniye Külliyesi'nin inşaat defterinden, buraya alınan tuğlaların isimlerini öğrenmekteyiz. Bu defterde, "büzürk, çarşû-i

[219] Refik, 1987: 158-159; Kahya, 1992: 13.
[220] Barkan, 1972: 381.
[221] Barkan, 1972: 382.

büzürk, nime-i büzürk, topaç, çarşû-i bazari, şeşhâne, tuğla-i kubbe" şeklinde isimlendirilen tuğlaların alındığı yazmaktadır[222]. Yalnızca XVI. yüzyılda karşımıza çıkan "tuğla-i bazari" isimli tuğla kare şeklindedir[223]."Tuğla-i hacri" isimli tuğla Ayazma Camisi'nin (1760-61) ana kubbesini taşıyan kemerlerin başlangıcında kullanılmıştır[224]. Kare şeklinde olan "tuğla-i çarşu" Süleymaniye Külliyesi inşaat defterinde, Edirne Üç Şerefeli Camisi 1763 yılındaki tamir kaydında ve Ayazma Camisi inşaat defterinde karşımıza çıkmaktadır[225]. Kubbe yapımında kullanılan tuğlaya verilen isim olan "tuğla-i kubbe" Süleymaniye Külliyesi inşaat defterinde yazmaktadır. Süleymaniye Külliyesi ve Ayazma Camisi kayıtlarında görülen "tuğla-i topaç" ise yapıda dolgu amaçlı kullanılmıştır[226].Erken Osmanlı devri yapılarında da örneğin kare tuğlanın "tuğla-i bazari" şeklinde adlandırılıp adlandırılmadığı bilinmemektedir.

4.2.1. Sırsız Tuğlalar

Sırsız tuğlalar bu dönem içerisinde kullanılan başlıca malzemelerden biridir. Bu tuğlalar örgüde ve süsleme kompozisyonlarında kullanılmıştır. Birim tuğla olarak isimlendirilen tuğlaların biçimleri kare veya dikdörtgendir[227]. Süslemeyi oluşturan geometrik motiflerde kullanılan tuğlaların belirli bir biçimi yoktur. Bunlar motife göre istenilen boyut ve biçimde hazırlanan kesme tuğlalardır.

Duvarlarda, kemerlerde, kasnaklarda, örgü amaçlı kullanılan birim tuğlalar olan kare biçimli tuğlalara tam tuğla, dikdörtgen biçimde olanlara ise yarım tuğla ismi verilmiştir[228]. Minarede kullanılan tuğlalara da minare tuğlası denmektedir. Selçuklu dönemi minarelerinde kullanılan tuğlaların, öne bakan yüzü dış bükey kavisli, iki yan kenarı arkaya doğru pahlıdır[229]. Erken Osmanlı minarelerinde kullanılan tuğlaların bu biçimde olup olmadığını tespit edemedik.

Erken dönem Osmanlı cami ve mescitlerinin duvar örgüsündeki inceleyebildiğimiz birim tuğlaların, genelde dikdörtgen biçimde olduğunu tespit ettik. Bu tuğlalar duvarların birleştiği köşelerden tespit edilebilmiştir. Erken dönem için bu tuğlalarda bir standart ölçü yoktur. Aynı yapıda kullanılan tuğlaların da belirli ölçülere sahip olmadığı anlaşılmıştır. Çok sayıda farklı kenar uzunluğuna sahip tuğlalar ölçülmüştür. Duvar örgüsünde dikine kullanılan

[222] Barkan, 1972: 383; Barkan, 1979: 158.
[223] Aktuğ Kolay, 2010: 147.
[224] Aktuğ Kolay, 2010: 147
[225] Aktuğ Kolay, 2010: 147-148.
[226] Aktuğ Kolay, 2010: 148.
[227] Bakırer, 1981: 37.
[228] Bakırer, 1981: 36-43.
[229] Bakırer, 1981: 43.

tuğlalar, yatay istiflenmiş tuğlalardan kısadır. Bunun sebebi dikine istifte, tuğlanın kısa kenarı öne bakacak şekilde kullanılması olabilir.

Yapılarda kullanılan tuğlalarda standart bir kalınlık yoktur. Dönem içerisinde tuğla kalınlıkları 2-5 cm arasında değişmektedir. Tuğla kalınlıklarının XIV. yüzyıldan XV. yüzyıla geçerken ve ilerleyen yıllarda incelme olduğu ifade edilmektedir[230]. Ancak biz böyle bir değişim tespit edemedik. Erken dönem içerisinde Orhan döneminde gördüğümüz 3 cm veya 4 cm kalınlığa sahip tuğlayı, I. Murad, Yıldırım Bayezid ya da II. Murad dönemi yapılarında da görebiliyoruz.

Bu dönem içerisinde kullanılan tuğlaların farklı boyutlara sahip olmasının birden çok sebebi olabilir. Yapıların geçen zaman içerisinde geçirdiği tamirler, aynı yapıda kullanılan tuğlaların farklı fırınlardan temin edilmiş olabilme ihtimali, ya da tuğlaların değişik boyutlara sahip kalıplarda üretilmiş olması, bu ikisi yanında birde harabe yapılardan devşirilerek kullanılan tuğlaların olması standart bir ölçünün olmamasının nedenlerindendir diyebiliriz.

Erken Osmanlı tuğlalarının aksine, İstanbul'daki Bizans mimarisinde kullanılan tuğlaların, kare biçimli olduğu bilinmektedir[231]. Dikdörtgen biçimli tuğlaların duvar örgüsünden ziyade pencere, kapı, niş açıklıklarında kullanıldığı belirtilmektedir[232]. Bizans'ın kullandığı tuğlalarda çok çeşitli ölçülere sahiptir[233]. İznik'teki Bizans yapılarında kullanılan tuğlaların biçimleri ve kullanım yerleri ise İstanbul Bizans tuğlalarından biraz daha farklıdır. Bu yapıların duvar örgüsünde hem kare biçimli tuğla hem de dikdörtgen biçimli tuğlalar kullanılmıştır[234]. Dikdörtgen tuğlalar İznik'in Bizans yapılarında olduğu gibi, erken Osmanlı camilerinin duvarlarında da köşelerde kullanılmıştır. Ayrıca İznik'teki Bizans yapılarında kullanılmış olan tuğlaların boyutları da çok çeşitlidir[235].

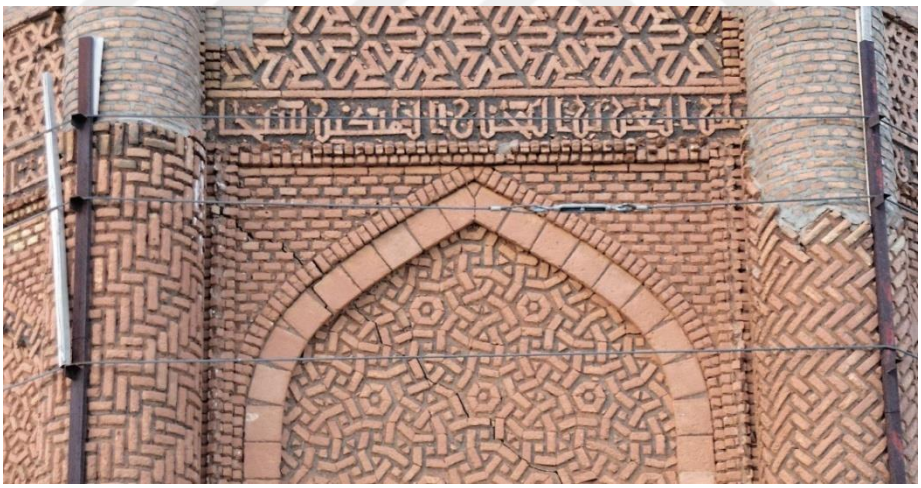
Anadolu Selçuklu mimari eserlerinde kullanılan tuğlalar ise erken Osmanlı ve Bizans tuğlaları gibi çok çeşitli ölçülere sahip değildir. Kare biçimli tam tuğlalar; iki kenar uzunluğu 23-25 cm (kalınlık, 4.5-6 cm), 21-22 cm, (kalınlık, 3.5-4 cm), 20-21 cm (kalınlık, 3.5-4 cm, 5-5.2 cm) ölçülerinde üç farklı ölçüye sahiptir[236]. Dikdörtgen biçimli yarım tuğlalar; uzun kenar açısından 20-22 cm, 18-20 cm, 14-16 cm, 13-14 cm, 10-13 cm şeklinde beş ayrı ölçüye sahiptir, ancak bu tuğlalarda kendi içinde farklı ölçülerdedir[237].

---

[230] Batur, 1970: 189-190; Şener, 1997: 206.
[231] Kahya, 1992: 20; Mango, 2006: 10.
[232] Kahya, 1992: 20.
[233] Kahya, 1991: 20-24; Ousterhout, 2016: 146.
[234] Kulunyar,1990: 59.
[235] İznik'te Bizans yapılarında kullanılan tuğlaların ölçüleri için bk. Kulunyar, 1990; Ermiş, 2009.
[236] Bakırer, 1981: 38-39.
[237] Bakırer, 1981: 41-42.

Sırsız kesme tuğlalar [238] geometrik kompozisyonları oluşturmada kullanılmıştır. Dekoratif biçimlendirme genelde taş ile birlikte kullanılarak meydana getirilmiştir. Kesme tuğlalar belirli biçimlere ve boyutlara sahip değildir. Kesme tuğlalar geometrik kompozisyona uygun şekilde geleneksel yöntemlerle kesme ve yontma teknikleri ile hazırlanmaktadır[239]. Bunlar geometrik biçimlerde ve şerit tuğla şeklindedirler[240].

Şerit tuğla ile oluşturulmuş kompozisyonlar, Edirne Yıldırım Camisi, Bursa Timurtaş Paşa Camisi, Bursa Muradiye Camisi ve Şeyh Paşa Camisi'nde görülmektedir. Bursa Muradiye Camisi'ndeki gibi şerit tuğlalar ile yapılan motifin benzeri Muradiye Medresesi'nde de bulunmaktadır (Fotoğraf). Şerit tuğlaların en iyi ve bol örneği Büyük Selçuklu ve Anadolu'da Selçuklu devri mimarisinde görülmektedir. İran Kazvin'de Selçuklu yapısı olan Kumbet-i Karagan (XI. yüzyıl) cephelerinde şerit tuğlalar ile oluşturulmuş kompozisyonların güzel örnekleri bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu devri yapıları olan Erzincan Kemah'ta Mengücek Gazi Türbesi[241] (XII. yy sonları), Sivas Keykavus Darüşşifası[242] (1217), Malatya Ulu Camisi[243] (1224-1247) gibi yapılarda şerit tuğlalar ile oluşturulmuş dekorasyon örnekleri vardır.

Fotoğraf 4.1 İran Kazvin'de Bulunan Kümbet-İ Karagan Tuğla Bezemeleri

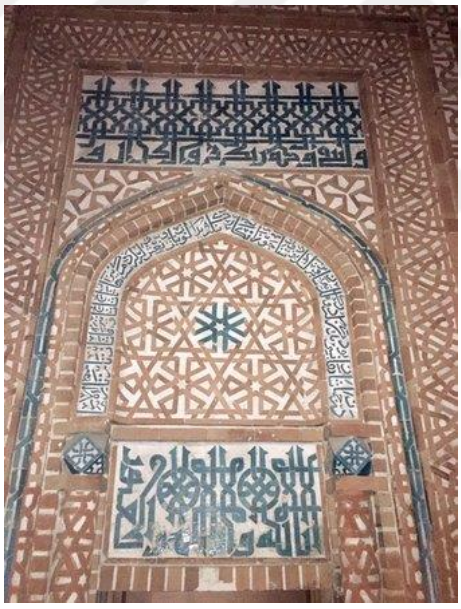
Kaynak:http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/kumbet-i-karagan(erişim tarihi: 10.06.2019)

[238] Anadolu Selçuklu mimarisinde kullanılan sırsız kesme tuğlalar için bk. Bakırer, 1981: 45-48.
[239] Kesme tuğlaların hazırlanışı için bk. Wulff, 1966: 122-123.
[240] Bakırer, 1981: 45-48.
[241] Bakırer, 1981: 235-242.
[242] Bakırer, 1981: 276-302.
[243] Bakırer, 1981: 316-336.

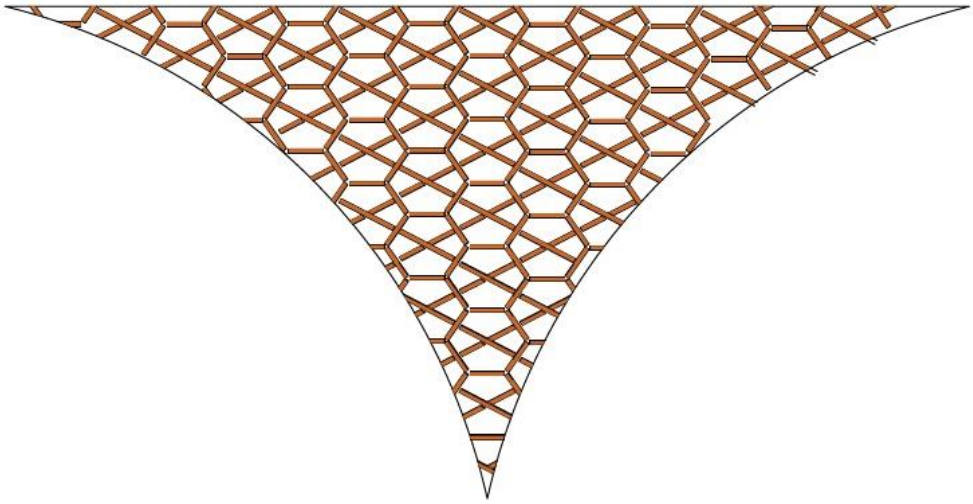
Fotoğraf 4.2 Erzincan Kemah Mengücek Gazi Türbesi Şerit Tuğlalar İle Yapılmış Geometrik Kompozisyon

Kaynak:http://www.maviyengec.org/etkinlikler-5/erzincan-sultan-melik-gazi-turbesi-11.html (erişim tarihi: 10.06.2019)

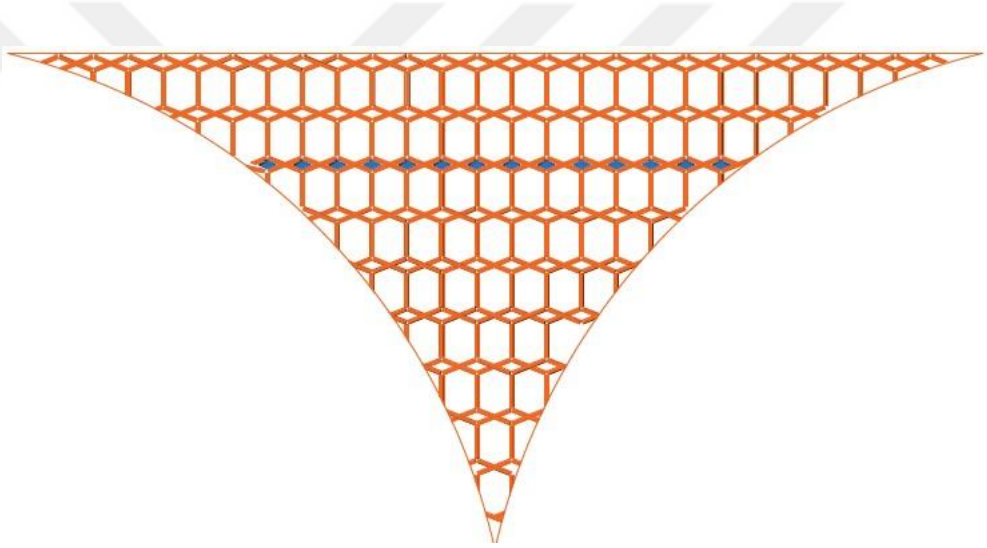

Fotoğraf 4.3 Sivas İzzettin Keykavus Türbesi Şerit Tuğlalar İle Oluşturulmuş Süsleme Kompozisyonu

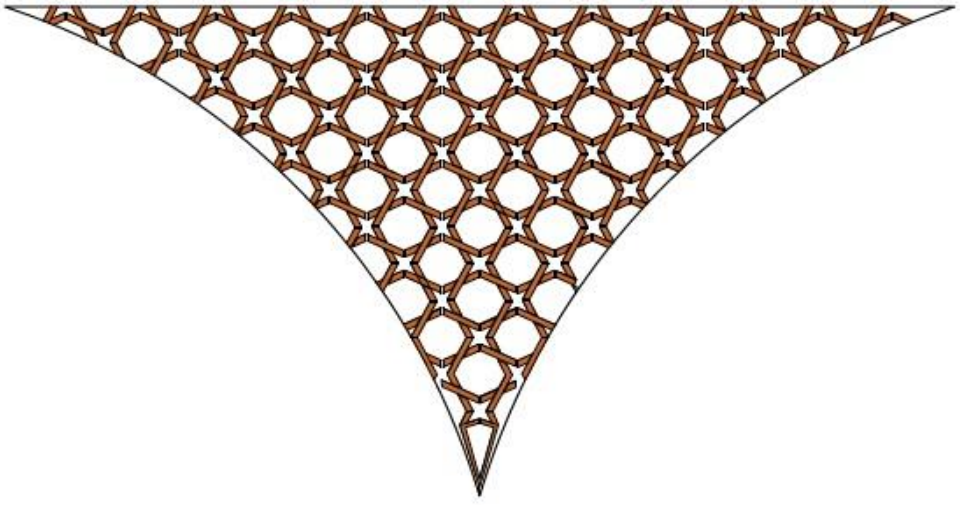
Kaynak:https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g298037-d12197187-Reviews-Izzettin_Keykavus_Turbesi-Sivas.html(erişim tarihi: 15.06.2019)

Çizim 4.3 Bursa Muradiye Camisi Son Cemaat Yeri Alınlığında Yer Alan Şerit Tuğla İle Oluşturulmuş Kompozisyon

Çizim 4.4 Bursa Muradiye Camisi Son Cemaat Yerinde Bulunan Şerit Tuğlalar İle Oluşturulmuş Kompozisyon

Çizim 4.5 Bursa Muradiye Camisi Son Cemaat Yerinde Bulunan Şerit Tuğlalardan Oluşturulmuş Kompozisyon

Fotoğraf 4.4 Bursa Muradiye Medresesi Giriş Eyvanı Cephesindeki Şerit Tuğlalar İle Yapılmış Bezeme

Bizans mimarisinde kesme şerit tuğla ile oluşturulmuş süsleme kompozisyonu azdır. Bunlarda basit bir düzene sahiptir. Kesme şerit tuğlalar ile meander motifi, ağ motifi, zikzak motifi gibi desenler oluşturulmuştur[244].

Fotoğraf 4.5 İstanbul Tekfur Sarayı Tuğla Süslemeleri

Kaynak:https://www.flickr.com/photos/woodpainter/2521375788/in/photostream/(erişim tarihi: 15.06.2019)

[244] Bizans mimarisinde kullanılan tuğla süslemeler için bk. Ötüken, 1978; Eyice, 1980; Ciric, 2014; Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017.

Fotoğraf 4.6 İstanbul Tekfur Sarayı Tuğla Süslemeleri

Kaynak: https://www.flickr.com/photos/woodpainter/2521395136/in/photostream/ (erişim tarihi: 15.06.2019)

Kesme geometrik biçimli tuğlalar bezemelerin bir diğer öğesidir. Bu tuğlalar kare, dikdörtgen, üçgen, baklava dilimi biçiminde hazırlanmaktadır. Bunlar yıldız motifleri, beşgen, altıgen gibi motifleri düzenlemede beraber kullanılmıştır. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu mimari yapılarında da kullanılmıştır. Ancak; Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu yapılarında daha çok şerit tuğla kullanımı vardır.

Erken Osmanlı dönemi yapılarındaki tuğla süslemeler genellikle pencere ve kemer alınlıklarında görülmektedir[245]. Bizans mimarisinde de tuğla süslemeler genelde pencere ve kemer alınlıklarında yer almaktadır.

Fotoğraf 4.7 Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camisi Güney Cephesinde Yer Alan Meander Motifi

Kaynak: Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017.

[245] Erken devir Osmanlı mimarisinde tuğla süslemeler için bk. Demiriz, 1979; Savaş, 1999.

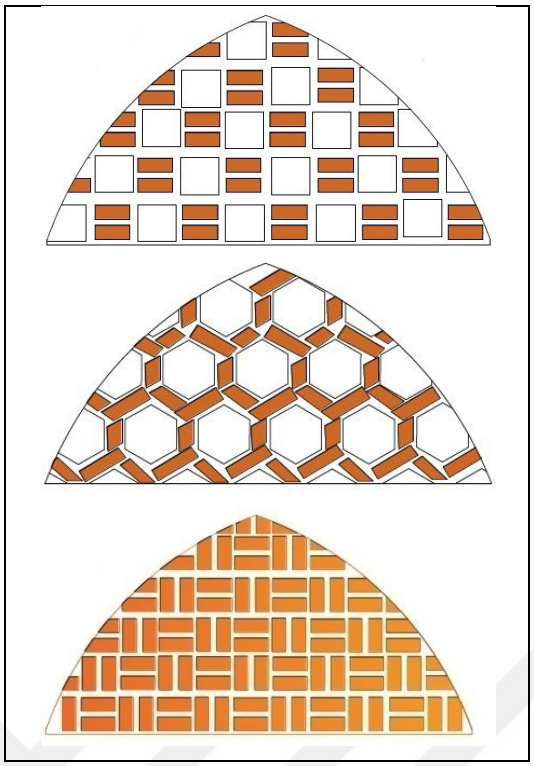

Fotoğraf 4.8 Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camisi Tuğla Taş Süslemesi

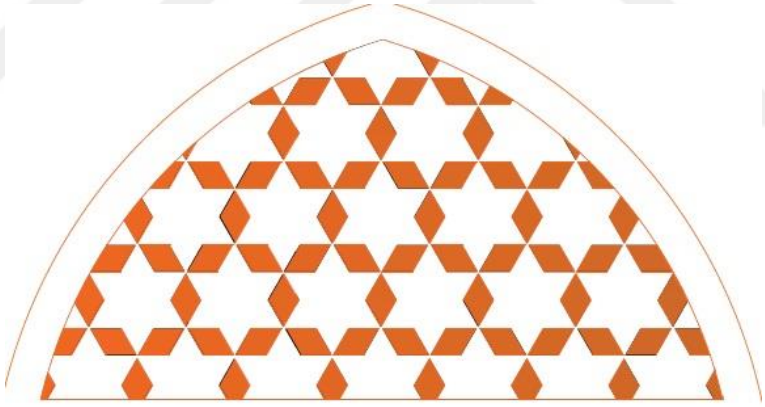

Fotoğraf 4.9 Bulgaristan, Nessebar St. John Aleitourgetos Kilisesi (XIV. yüzyıl)

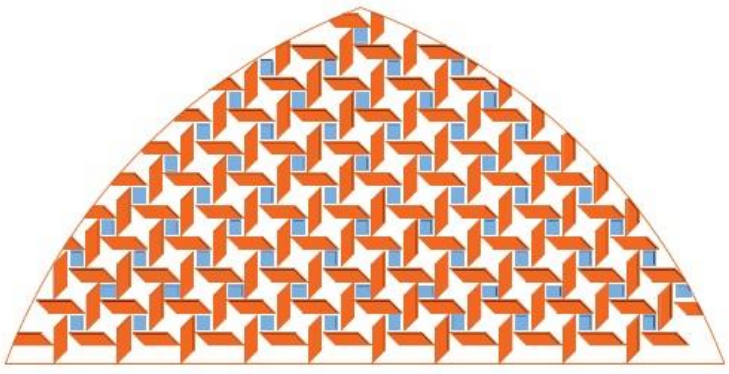
Kaynak:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nessebar,_Kirche_des_Johannes_Aleitour getos_10.jpg, (erişim tarihi: 25.05.2019)

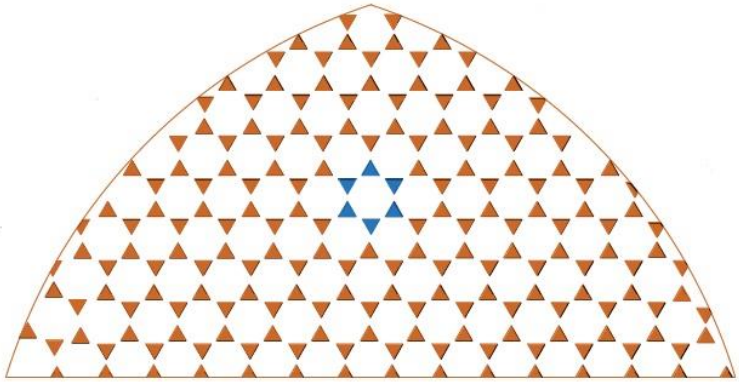
Çizim 4.6 Edirne Yıldırım Camisi Pencere Alınlıklarındaki Tuğla-Taş Süslemeler

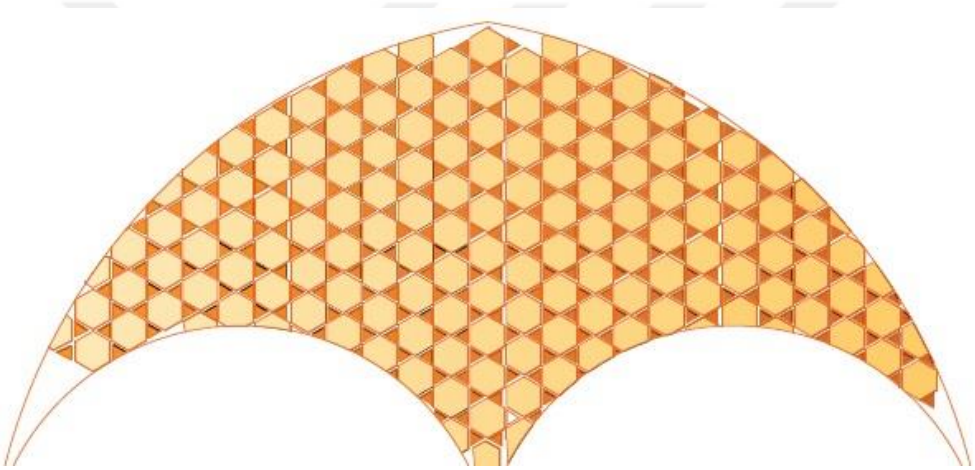
Çizim 4.7 Bursa Timurtaş Paşa Camisi Pencere Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Birlikte Oluşturulmuş Altıgen Ve Yıldız Motifi

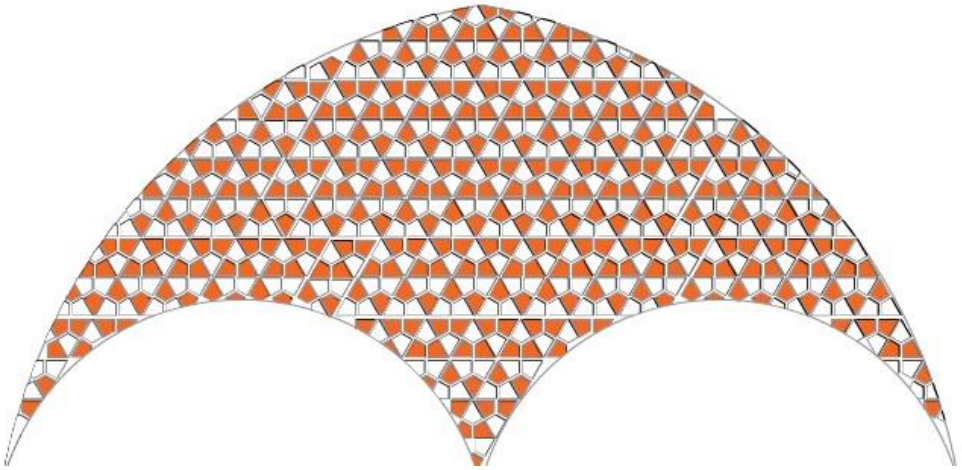
Çizim 4.8 Bursa Timurtaş Paşa Camisi Pencere Alınlığında Yer Alan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Yapılmış Olan Süsleme

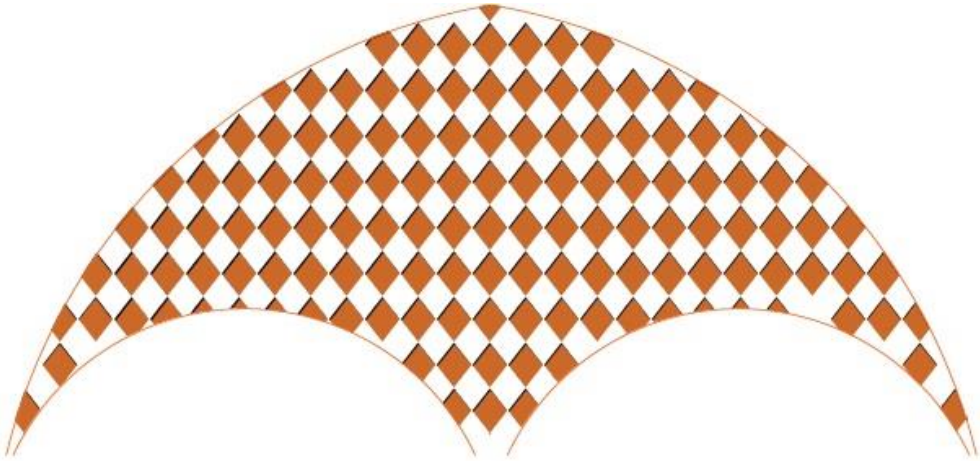
Çizim 4.9 Bursa Timurtaş Paşa Camisi Pencere Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Birlikte Oluşturulmuş Altı Kollu Yıldız Motifi

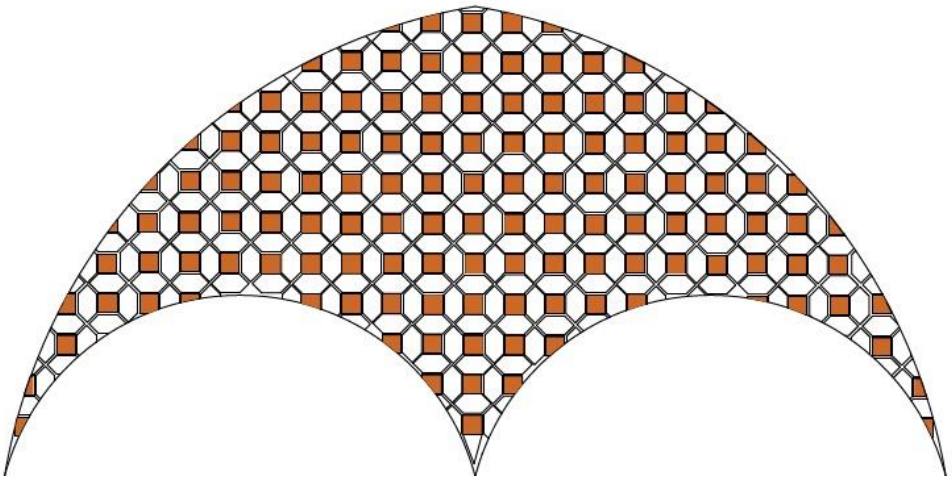
Çizim 4.10 Bursa Hüdavendigar Zaviyesi Son Cemaat Yerinde Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Yapılmış Altı Kollu Yıldız Motifi

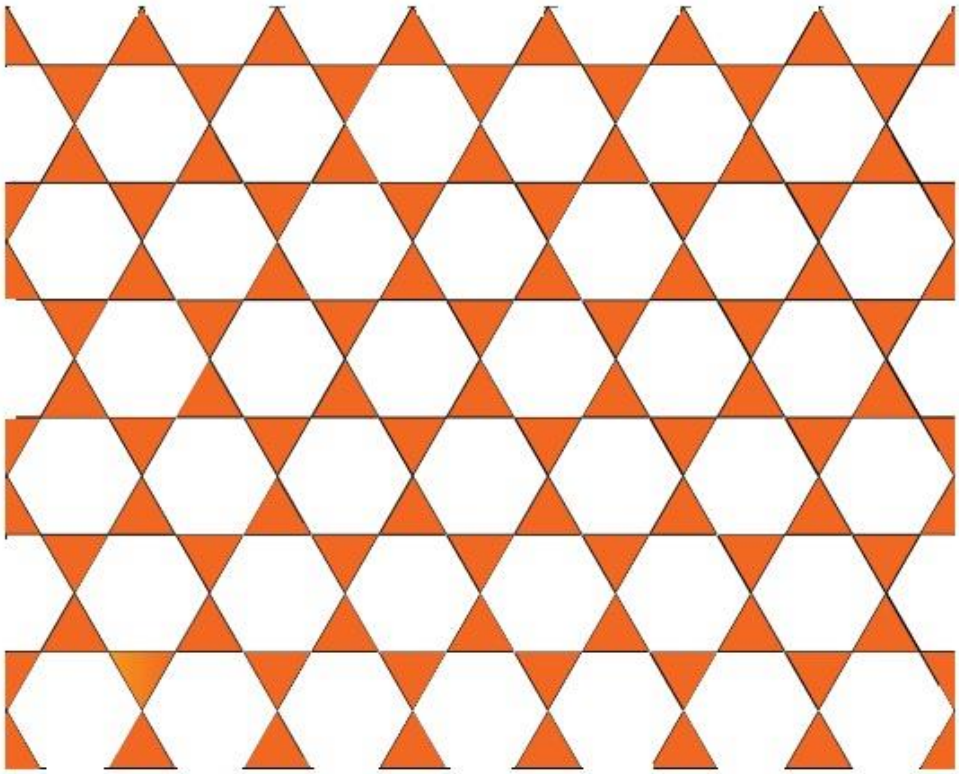
Çizim 4.11 Bursa Hüdavendigar Zaviyesi Son Cemaat Yerinde Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Yapılmış Altıgen Motifi

Çizim 4.12 Bursa Orhan Gazi Camisi Son Cemaat Yeri İkiz Kemer Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Oluşturulmuş Baklava Dilimi Motifi

Çizim 4.13 Bursa Orhan Gazi Camisi Son Cemaat Yeri İkiz Kemer Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Oluşturulmuş Süsleme Kompozisyonu

Çizim 4.14 Bursa Bedrettin Camisi Son Cemaat Yeri Alınlığında Bulunan Kesme Tuğlalar Ve Taşlar İle Oluşturulmuş Altı Kollu Yıldız Motifi

4.2.2. Sırlı Tuğlalar

Bu dönemde sırlı tuğlaların kullanımı sınırlıdır. Sırlı tuğlalar genelde minarelerde kullanılmıştır. Minarelerde sırlı tuğla kullanımının Selçuklu minarelerinin bir uzantısı olarak düşünebiliriz [246] . Bu tuğlaların dışa gelecek yüzü parlak şeffaf veya renkli sır ile kaplanmaktadır. Bizim incelediğimiz yapılar içinde İznik Yeşil Cami minaresi ve İznik Mahmut Çelebi Camisi minaresinde sırlı tuğla kullanımı vardır. Ancak bu dönemde çok sayıda caminin minaresinde sırlı tuğla kullanıldığı bilinmektedir [247] . Bunların çoğu da günümüze kadar ulaşamamıştır.

4.3. Tuğla İstifi ve Örgü Teknikleri

4.3.1. İstif Yöntemleri

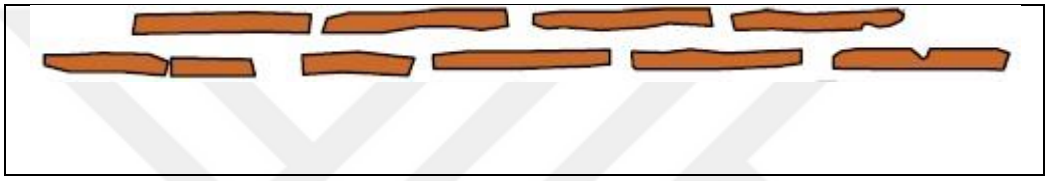
Tuğlalar; yatay, dikey ve eğik yönde istiflenmişlerdir. Yatay tuğla istifi en çok kullanılmış olan tekniktir. Dikey istif tekniği az örnekte karşımıza çıkmakta olup; duvarlar ve kubbe kasnaklarında yatay tuğla istifi ile birlikte çerçeve tekniğini oluşturmuştur. Eğik istif tekniği ise en az karşılaştığımız istif tekniğidir.

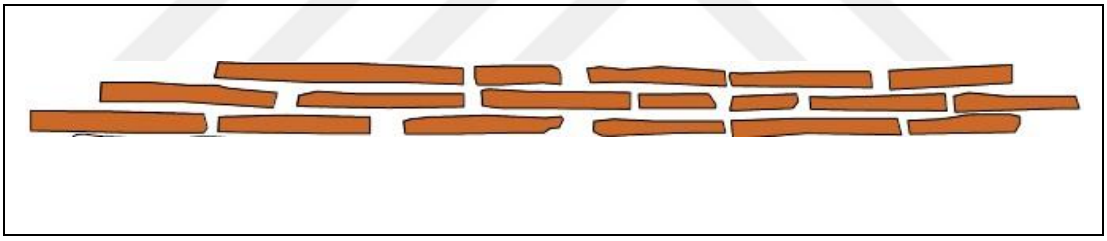
[246] Anadolu Selçuklu minareleri için bk. Bakırer, 1971; Bakırer, 1981.
[247] Erken Osmanlı minarelerinde sırlı tuğla kullanımı hakkında bk. Uysal, 1994.

4.3.1.1. Yatay İstif

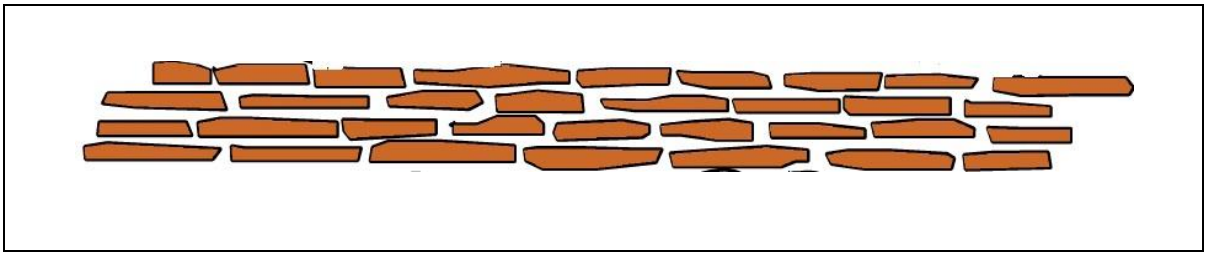
Erken Osmanlı yapılarında kullanılan tuğlalar genelde yatay istiflenmiştir. Yatay istifte birim tuğlalar yatay doğrultuda yan yana istiflenir ve bu istif üst üste düşey yönde tekrarlanır. Bu istif tekniği duvarlarda, kubbe kasnaklarında ve minarelerde kullanılmıştır. Duvarlarda ve kasnaklarda yatay istiflenmiş tuğlalar genelde bir, iki, üç sıra, birkaç örnekte de dört, beş sıra olabilmektedir. İncelediğimiz yapılarda daha çok üç sıra ve iki sıra yatay istiflenmiş tuğla kullanımı vardır. Tuğlalar istiflenirken birbiri üzerine yerleştirilen tuğlalar aynı hizada değildir. Üst üste gelen tuğlalar belirli bir ölçü içinde olmadan kaydırılarak istiflenmiştir. Tuğlaların farklı boyutlarda olması aynı hizada istiflenememesinin nedenlerinden biri olabilir.

Çizim 4.15 Yatay İstiflenmiş İki Sıra Tuğla Örneği

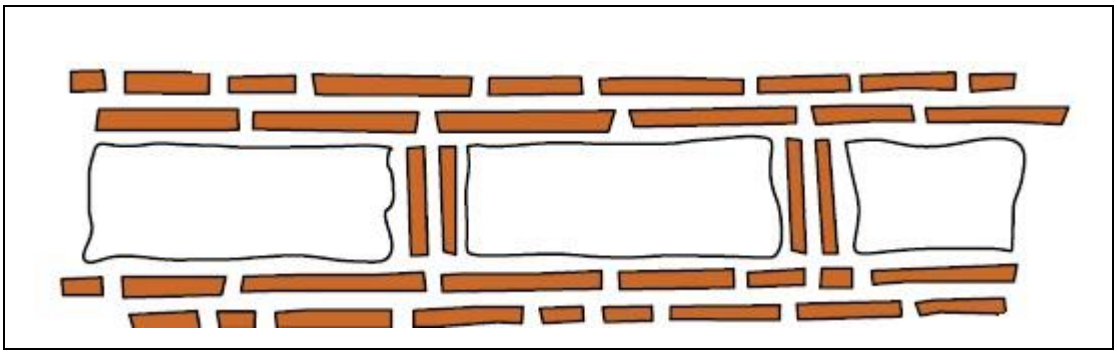

Çizim 4.16 Yatay İstiflenmiş Üç Sıra Tuğla Örneği

Çizim 4.17 Yatay İstiflenmiş Dört Sıra Tuğla Örneği

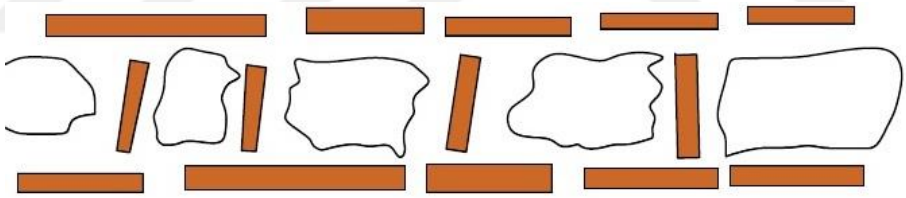
Yatay istifli tuğlalara bazı örneklerde dikey istiflenmiş bir ya da iki sıra tuğla eşlik etmektedir. Ancak bunların yatay istiflenmiş tuğlalar ile bir bağlantısı yoktur. Dikey istiflenmiş tuğlalar taş sıralarının arasına yerleştirilmektedir. Yatay istiflenmiş tuğlalar taş ile beraber kullanılarak almaşık örgü tekniğini oluşturmuşlardır.

Çizim 4.18 Yatay Ve Dikey İstiflenmiş Tuğlaların Taş İle Beraber Kullanımının Örneği

4.3.1.2. Dikey İstif

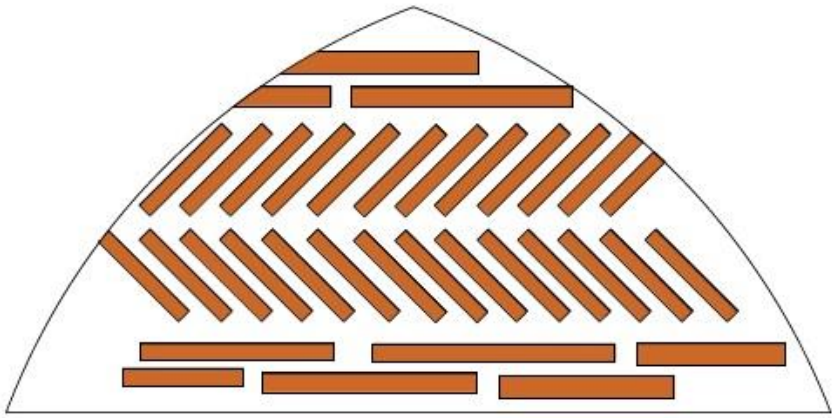
Beden duvarlarında dikey istiflenmiş tuğlalar yatay istiflenmiş tuğlalara göre daha az tercih edilmiştir. Dikey istiflenmiş tuğlalar taş sırası aralarına dikey biçimde bir ya da iki sıra istiflenmiştir. Dikey istif tuğlası duvarlarda taş ile beraber yatay yön almaşıklığını şekillendirmiştir. Ayrıca taş aralarına dikey istiflenen tuğlalar çerçeve tekniğinin oluşmasını sağlamaktadır. Dikey tuğla kullanımının görüldüğü bir diğer öğe kemerlerdir. Kemerlerde dikey tuğla üç sıradır. Bununla beraber bir de dikey tuğlanın bezeme kompozisyonlarında kullanıldığı görülmektedir.

Çizim 4.19 Dikey İstiflenmiş Tuğla Örneği

4.3.1.3. Eğik İstif

Bu istif tekniğinin kullanımı erken Osmanlı yapılarında pek tercih edilmemiştir. Bu istif yöntemi bazı örneklerde duvarlarda dekoratif amaçlı kullanılmıştır. Yatay ve dikey istifli tuğlalar ise taş ile birlikte daha çok duvarlarda örgüyü oluşturmuşlardır. Eğik istiflenmiş tuğlalar genelde balıksırtı örgüsünü meydana getirmiştir.

Çizim 4.20 Eğik İstiflenmiş Tuğla Örneği

4.3.2. Örgü Teknikleri

Erken Osmanlı mimarisinde yapıları meydana getiren örgü tekniği iki farklı malzeme olan tuğla ve taş ile yapılan almaşık örgü tekniğidir. Erken devir Osmanlı yapıları arasında yalnızca tuğla ile örülen yapı bulunmamaktadır. Almaşık örgü tekniği, faklı malzemeler ya da aynı malzemelerin farklı boyutlarda ve renklerde kullanımı ile oluşturulmaktadır[248]. Osmanlı mimarisinin ilk devrinde almaşıklık tuğla ve taş gibi iki farklı malzeme ile yapılmıştır. Osmanlı öncesinde bu teknik Batı Anadolu ve Balkanlar'da Bizans devri yapılarında yoğun olarak kullanılmıştır.

4.3.2.1. Almaşık Örgü Teknikleri

Almaşık örgü tekniğinde[249] sistem, tekrar üzerine kurulmuştur. Bu tekrar bir düzen içinde yapılmaktadır. Kimi yapılarda ise sistemli bir tekrar yoktur. Almaşıklık, tuğla ve taşın sıra sayısına ve yönüne göre farklılaşmaktadır. Örneğin duvarda yalnızca üç tuğla sırası bir taş sırası düzenli bir şekilde tekrar edilmiş ise bu bir basit almaşık örgü tekniğidir. Eğer, bu üç sıra tuğla bir sıra taş düzeni içinde, bir tuğla bir taş sırası da kullanılırsa bu bileşik almaşıklık sistemi olmaktadır. Yöne göre biçimlendirilen almaşıklıkta ise tuğla taş sırası düşey ve yatay yönde tekrarına göre düşey almaşıklık ve yatay almaşıklık şeklinde isimlendirilmektedir.

Almaşık örgü tekniği erken Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan cami ve mescitlerin duvar örgüsü dışında, kubbe kasnaklarında, kemerlerinde ve ayaklarında da kullanılmıştır. Çoğu yapının kubbeleri yıkılıp yeniden yapılmış olduğu için kubbe kasnaklarındaki almaşık örgü tekniğinin özgünlüğünü bilemiyoruz. Kemerlerin büyük bölümü üç tuğla bir taş ile örülmüştür. Birkaç örnekte ise iki tuğla bir taş veya sadece tuğla ile örülmüştür.

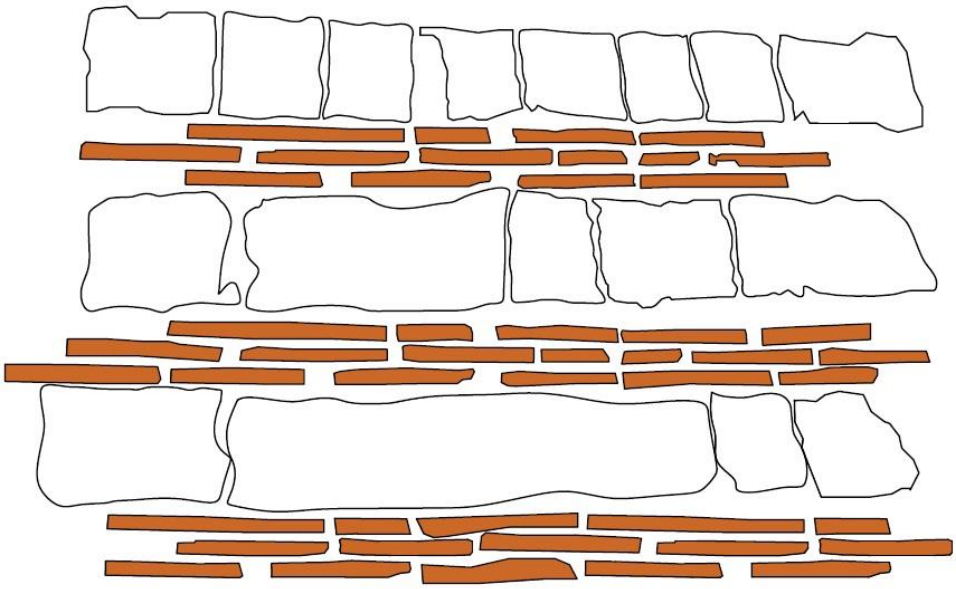
[248] Batur, 1970: 136-138.

[249] Almaşık örgü tekniğinin alt başlıkları ve terimleri Afife Batur'un çalışmasından alınmıştır. Bk. Batur, 1970.

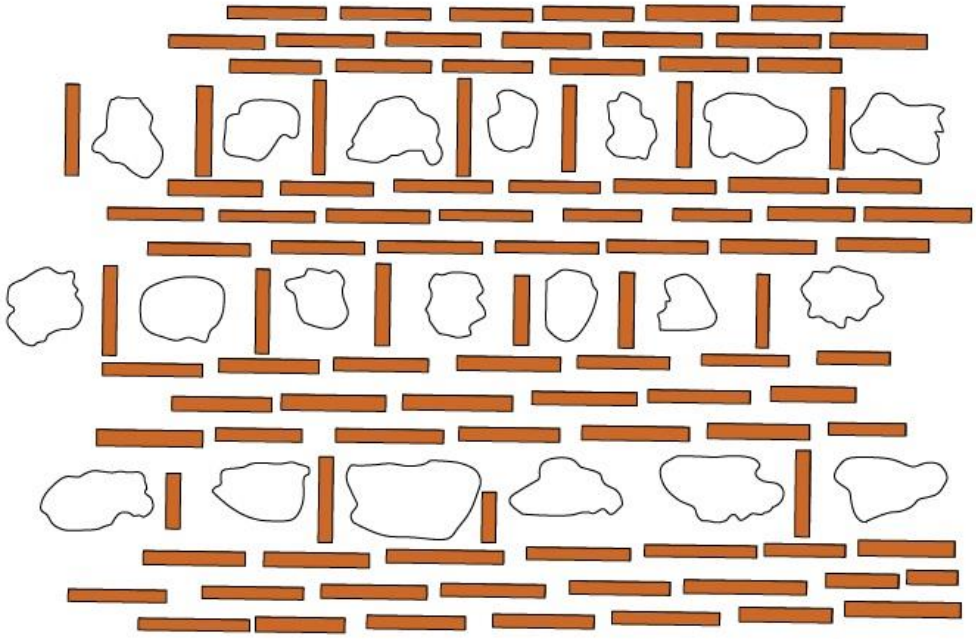
4.3.2.1.1. Basit Almaşık Örgü Tekniği

Erken devir Osmanlı camilerinde en çok kullanılan almaşık tekniği basit almaşık sistemli örgü tekniğidir. İncelenen 34 yapıdan 24'ünde düzenli basit almaşık örgü sistemi tespit edilmiştir. Basit almaşıklık sisteminde tuğla ve taş sırasının sayısına göre beş farklı düzen tespit edilmiştir. Ancak bu beş farklı düzeni yalnızca basit sitemde değil, bileşik sistem içerisinde de görmekteyiz. 12 yapıda üç tuğla bir taş sistemi, sekiz yapıda iki tuğla iki taş, beş yapıda iki tuğla bir taş, dört yapıda bir tuğla bir taş, bir yapıda üç tuğla iki taş olmak üzere en çok 3/1 sisteminin kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu düzenden sonra en fazla kullanılmış olan 2/2 sistemidir. 3/1 sistemi araştırmamızın kapsamında olan dönem içerisine yayılmışken, 2/2 sisteminin daha çok II. Murad devrinde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. 2/2 sistemi II. Murad dönemi dışında Murad Hüdavendigar dönemi eseri olan Koca Naib Camisi'nde karşımıza çıkmaktadır. II. Murad döneminde daha çok 2/2 sistemi kullanımının bilinçli bir tercih olup olmadığı ile ilgili bir şey söyleyemiyoruz. Nicelik bakımından 2/2 sistemini 2/1 sistemi takip etmektedir. İncelediğimiz yapılar içinden dört yapının beden duvarlarında iki tuğla bir taş düzeni olduğu görülmüştür. Bir tuğla bir taş sisteminin de dört yapının beden duvarlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu örneklerden iki tanesinin bileşik sistem içerisinde diğer ikisinin de tek başına basit sistem içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Bursa Alâeddin Paşa Camisi ve Edirne Yıldırım Camisi'nin bileşik sistemli duvarlarında bir tuğla bir taş düzeni kullanılmıştır. 1/1 sistemi, Hızırlık Camisi ve Edirne Saruca Paşa Camisi'nin duvarlarında ise yalnız kullanılmıştır. 1/1 sistemine genelde taş aralarına koyulan bir sıra dikey tuğla eşlik etmektedir. Hızırlık Cami, Edirne Yıldırım Camisi ve Edirne Saruca Paşa Camisi'nde böyledir. Üç tuğla iki taş sisteminin ise yalnızca Bursa Nalbantoğlu Camisi'nde kullanıldığı görülmektedir.

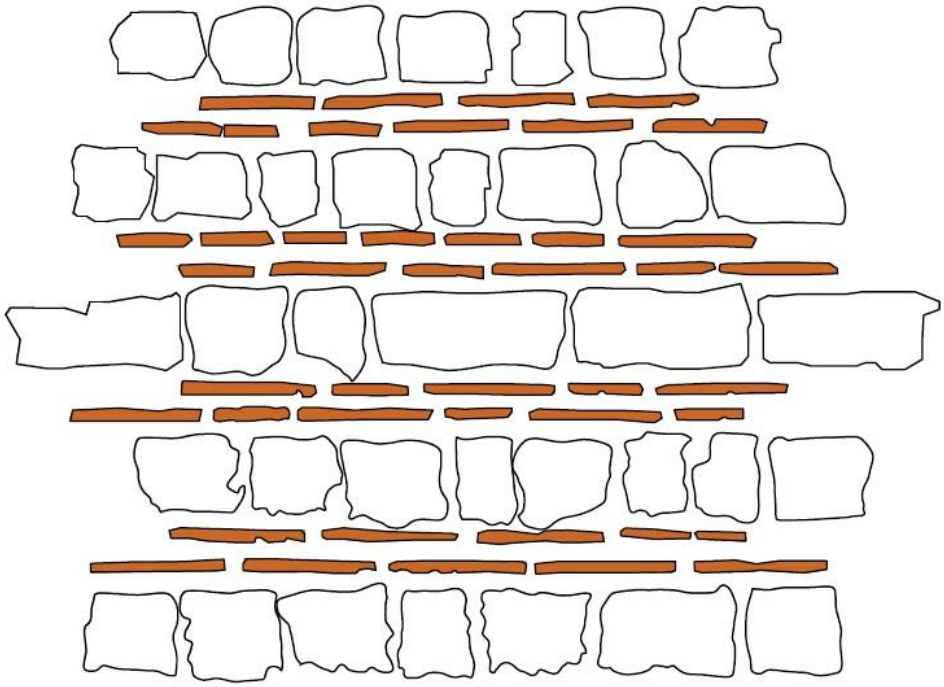
Yukarıda belirtmiş olduğumuz sistemlerin bilinçli bir tercih olup olmadığı ile ilgili kesin bir şey söyleyemiyoruz. Ancak tuğla ve taş sırası sayısının çok çeşitlilik göstermediğini göz önüne aldığımız zaman burada bilinçli bir tercihin olduğunu ifade edebiliriz. Yapıların büyük bir bölümünde bir sıra taşın ve üç ya da iki sıra tuğla kullanımının olması bu durumu desteklemektedir.

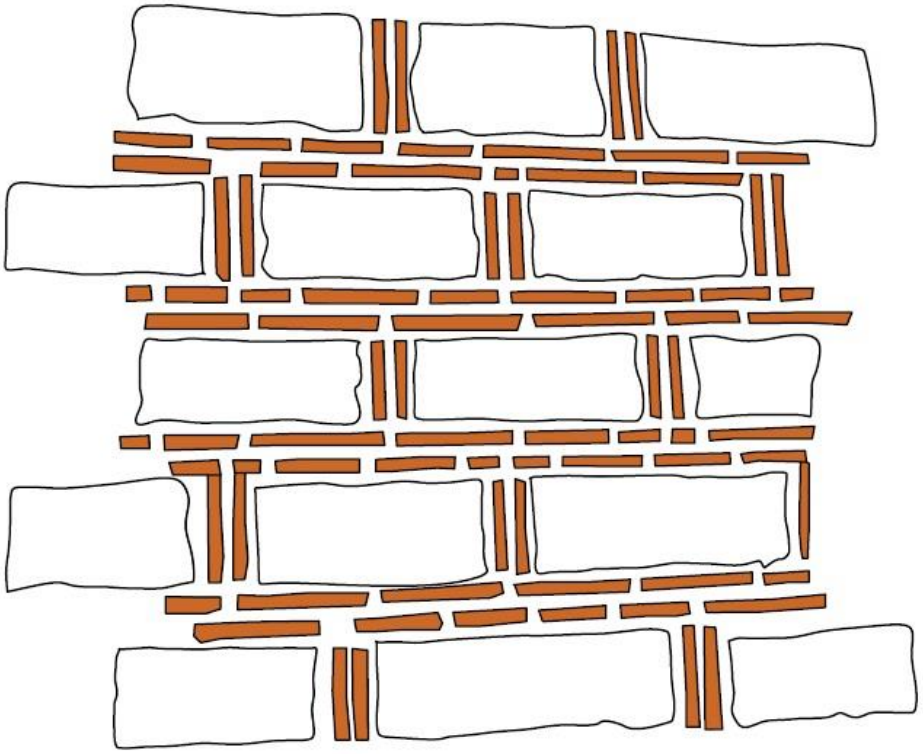
Çizim 4.21 Üç Tuğla Bir Taş Basit Almaşık Örgü Sistemine Sahip Murad Hüdavendigar Camisinin Duvar Örgüsünden Detay Çizim

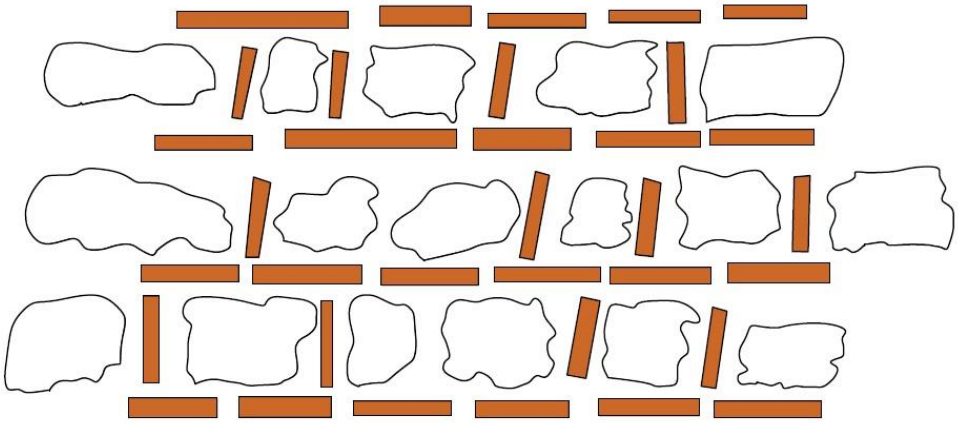
Çizim 4.22 Üç Tuğla Bir Taş Ve Taş Aralarına Bir Sıra Dikey Tuğla Örgü Sisteminde Örülmüş Bursa Muradiye Camisinin Duvar Örgüsünden Detay Çizim.

Çizim 4.23 İki Tuğla Bir Taş Basit Almaşık Örgü Siteminde Duvar Örgüsüne Sahip Olan Edirne Karaağaç Timurtaş Paşa Camisinin Duvar Örgüsünden Detay Çizim

Çizim 4.24 İki Tuğla Bir Taş Ve Taş Aralarına İki Sıra Dikey Tuğla Basit Almaşık Örgü Sisteminde Örülmüş Olan Bursa İbni Bezzaz Camisi Beden Duvarının Detay Çizimi.

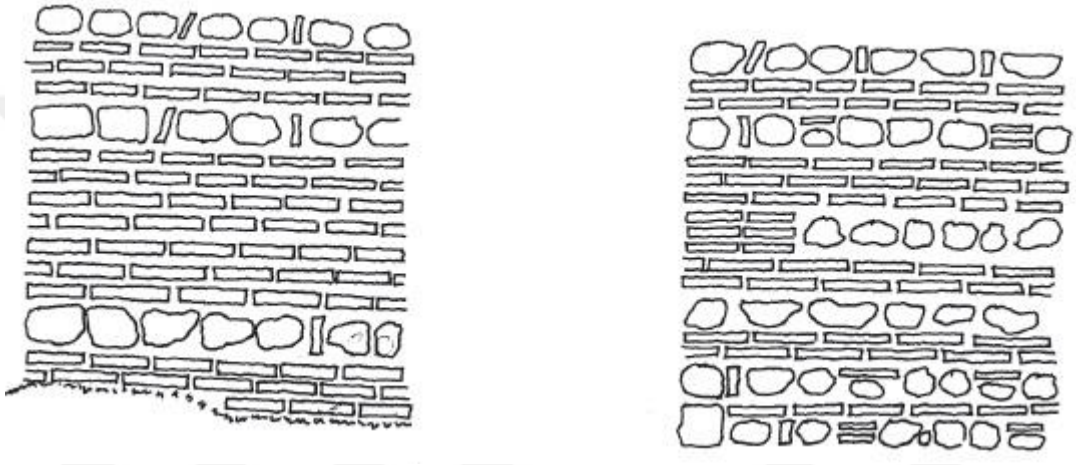
Çizim 4.25 Bir Tuğla Bir Taş Ve Dikine Bir Sıra Tuğla Örgü Sisteminde Duvar Yapısına Sahip Olan Edirne Saruca Paşa Camisi Duvar Örgüsünden Detay Çizim

Bizans yapılarında kullanılmış olan almaşık örgü tekniği ile erken Osmanlı eserlerinde kullanılmış olan almaşıklıkta tuğla ve taş sıralarının sayısı bakımından farklılıklar vardır. İstanbul'da bulunan Bizans yapılarında tuğla ve taş sırasının sayısı, erken Osmanlı yapılarında kullanılan tuğla ve taş sayısına göre daha fazladır. Erken Osmanlı yapılarında genelde üç, iki, bir sıra tuğla ve bir sıra taş kullanılmıştır. İstanbul'daki Bizans mimarisinde tuğla sayısı üç, dört, beş, altı sıraya kadar çıkmaktadır. Taş sırası da üç, dört, beş, altı sıraya kadar kullanılmıştır[250]. Örneğin Khora Kilisesi'nde (XIV. yy başları) dört tuğa sırası dört taş sırası kullanılmıştır[251]. İstanbul Tekfur Sarayı (XIV. yy başları) üç sıra tuğla üç sıra taş ile örülmüştür[252].

İstanbul'daki Bizans yapılarından farklı olarak, İznik'teki Bizans eserlerinde kullanılan tuğla ve taşların sıra sayısı ile erken Osmanlı yapılarında kullanılan tuğla taş sırasının sayısı arasında benzerlikler kurulabilmektedir. Özellikle erken Osmanlı yapılarında olduğu gibi bir sıra taş kullanımı yoğunluktadır. İznik'te XII-XIII. yüzyıllara tarihlendirilen Kilise 1 ismi verilen yapıda bir sıra taş dizisi ile iki, üç, beş, yedi sıra tuğla kullanılmıştır[253]. İznik'te tiyatro üzerindeki Kilise ismi ile adlandırılan yapıda bir, iki, üç sıra tuğla arasına bir sıra taş kullanılmıştır[254]. İznik'te X-XI yüzyıllara tarihlendirilen bir diğer yapı olan Kilise 2 isimli eserde iki, üç, dört sıra tuğla arasına bir sıra taş sırası ile yapılmış duvar örgüsü bulunmaktadır[255]. Bu örnekler, erken Osmanlı'nın duvar örgüsüne tuğla ve taş sıralarının sayısının İznik ve çevresinde bulunan Bizans yapılarındaki tuğla taş sırası ile benzerlikler

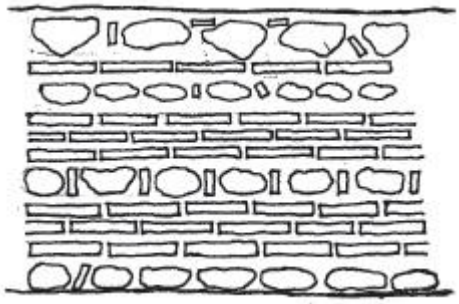
[250] Bizans mimarisinde kullanılan tuğla taş sırası için bk. Ersen, 1986: 18-20; Kahya, 1992: 25-48; Ousterhout, 2016: 185-187.
[251] Ousterhout, 2016: 185.
[252] Kahya, 1992: 44.
[253] Kulunyar, 1990: 29.
[254] Kulunyar, 1990: 49-50.
[255] Kulunyar, 1990: 34.

gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle bir sıra taş kullanımı ve iki, üç sıra tuğla kullanımı açısından büyük bir benzerlik bulunmaktadır. Bu durum İznik ve çevresindeki Bizans yapılarının duvar örgüsünün erken Osmanlı yapılarının duvar örgüsünü büyük ölçüde etkilemiş olduğunu göstermektedir. Ancak erken Osmanlı yapılarında kullanılan tuğla ve taş sıraları daha düzenlidir. Erken devir Osmanlı yapılarındaki bu düzenli almaşıklığın benzer örnekleri ile Balkan coğrafyasında yer alan Bizans devri yapılarında karşılaşmaktayız. Bu bölgedeki Bizans devri yapılarının beden duvarlarında bir tuğla bir taş, iki tuğla bir taş, üç tuğla bir taş sisteminin çok sayıda örneği bulunmaktadır[256].

Çizim 4.26 İznik'te Kilise 1 İsmi Verilen Yapının Duvar Örgüsünün Düzenleri

Kaynak: Kulunyar, 1990.

Çizim 4.27 İznik'te Tiyatro Üzerindeki Kilise İsmi Verilen Yapının Duvar Örgüsü

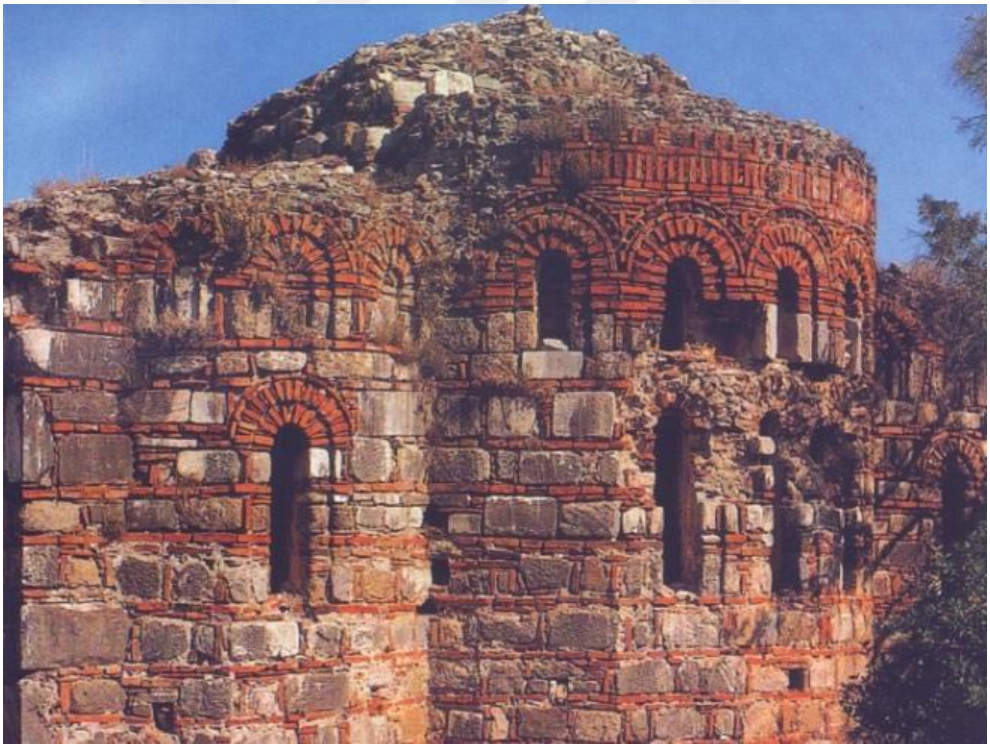
Kaynak: Kulunyar, 1990.

[256] Bazı örnekler için bk. Krautheimer, 1986: 429-450; Ćurčić, 2003; Mango, 2006: 210-316.

Fotoğraf 4.10 Bursa Mudanya'da Bizans Dönemi Kemerli Kilise'nin Duvar Örgüsü (XIV. Yüzyıl Başları)

Kaynak: https://yoldaolmak.com/kemerli-kilise-trilye.html (erişim tarihi 15.06.2019)

Fotoğraf 4.11 Bafa Gölü'nde Kahve Asar Adası'nda Yer Alan Laskaris devrinden 8 Nolu Kilisenin Duvar Örgüsü (XIII. Yüzyıl Ortası)

Kaynak: Çağaptay, 2011: 55.

Fotoğraf 4.12 İzmir Kemalpaşa'da Laskaris Dönemi Sarayının Duvar Örgüsü (XIII. Yüzyıl Başları)
Kaynak: https://www.izmirdergisi.com/tr/dergi-arsivi/45-21inci-sayi/230-izmir-in-anadoluya-acilan-kapisi(erişim tarihi: 15.06.2019)

Osmanlı Beyliği dışında Batı Anadolu Türk Beylikleri olan Karasi, Menteşe, Aydınoğulları, Saruhanoğulları, Germiyanoğulları beylikleri, tuğla taş almaşık örgü tekniğini pek kullanmamışlardır. Bu teknik bazı beyliklerde sınırlı sayıda yapıda görülmektedir. Karasioğulları'nın (1303-45) Balıkesir Eski Manyas'ta inşa ettikleri külliyenin harabe yapılarından olan imaret, tuğla taş almaşık örgü tekniği ile yapılmıştır[257]. Karesioğulları'nın yapılarından günümüze birkaçı dışında başka yapı ulaşmadığı için bu tekniğin Karesioğulları'nın tüm yapılarında hâkim örgü tekniği olup olmadığı bilinememektedir. Menteşe Beyliği yapılarından ise tuğla taş almaşık örgü tekniği Muğla Turgut İlyas Bey Camisi (1368-1369) ve Fethiye Menteşe Bey Türbesi duvar örgüsünde görülmektedir[258].

Batı Anadolu'ya yerleşen bu Türk beylikleri içinden neden yalnızca Osmanlıların tuğla taş almaşık örgü tekniğini yoğun olarak kullandığını ve diğer beyliklerin bu tekniği neden kullanmadığının sebeplerini kesin yargılarla açıklamak zordur. İlginç olan durumlardan birisi de Bizans duvar tekniğini kullanmış olan Osmanlıların bu devlet ile uzun süren savaşları ve büyük ölçüde onları ortadan kaldıran güç olarak ortaya çıkmasıdır. Yani belki de Osmanlılar Bizans'ın egemen olduğu, kullandığı her şeyi almak gibi bir amaç ile hareket etmiş olabilir. Bu düşünceyle Bizans mimarisine özgü olan tuğla taş almaşık örgü tekniğini de kullanmış olabilirler. Diğer yandan yerli ustaların inşa işlerinde kullanılmış olması da bir

[257] Durukan, 2014: 412-414.
[258] Duran, 1995: 321-322.

etken olabilir. Bizanslı ustalar bildikleri teknikleri ve elde bulunan malzemeleri erken Osmanlı yapılarında kullanmış olabilirler. Nitekim Gebze'de Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi'nin (1385) kitabesinde yazan "amel-i usta İstafanos"[259] ismi bu yapılarda Bizanslı ustaların çalıştırıldığına örnek olarak gösterilebilir.

Fotoğraf 4.13 Eski Manyas İmareti

Kaynak: Durukan, 2014: 414.

Fotoğraf 4.14 Muğla Turgut İlyas Bey Camisi

Kaynak: https://twitter.com/cihad_meric/status/1019515578233614336(erişim tarihi: 15.06.2019)

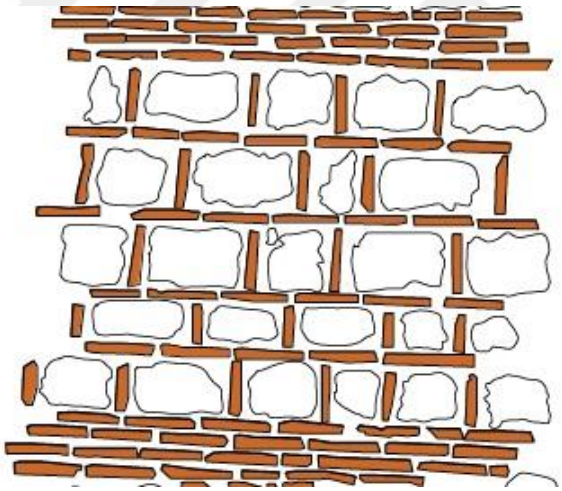
4.3.2.1.2. Bileşik Almaşık Örgü Tekniği

Bu sistem iki farklı basit almaşık düzenin birlikte aynı duvarda kullanılması ile meydana gelmektedir. İncelediğimiz yapılardan Bursa Alâeddin Paşa Camisi, Bursa Orhan

[259] Ayverdi, 1989a: 304.

Gazi Camisi, Edirne Yıldırım Camisi ve Edirne Şah Melek Camisi duvar örgüsü bileşik sistemlidir.

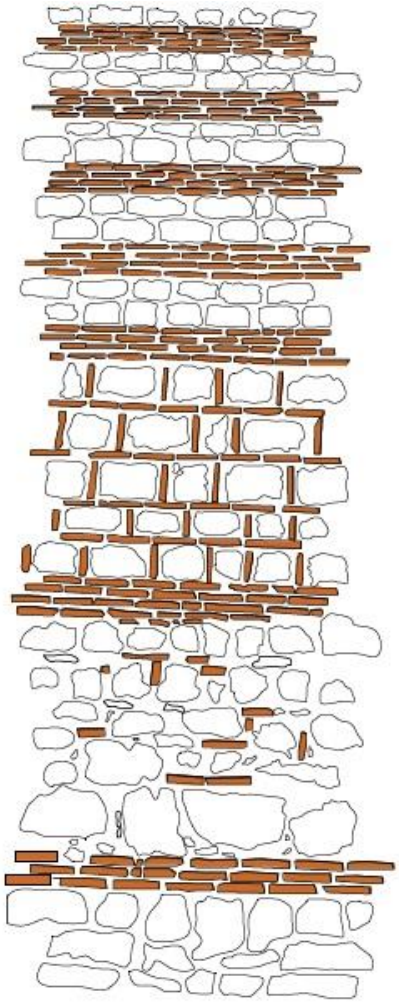
İncelediğimiz yapılar içinde Orhan dönemine ait olan dört camiden iki tanesi basit sistemde olup, diğer ikisi ise bileşik sisteme sahiptir. Bu yapılardan Bursa Alâeddin Paşa Camisi ve Bursa Orhan Gazi Camisinde bileşik sistem, İznik Hacı Özbek Camisi ve Yenişehir Pustinpuş Baba Zaviyesinde basit sistem kullanılmıştır. Batur, bu iki bileşik sistemli yapıdan yola çıkarak bileşik sistemin Orhan dönemine özgü bir özellik olduğunu ifade etmektedir[260]. Orhan döneminin diğer yapı türlerinden örneklere baktığımız vakit bu dönemde basit sistemin daha çok kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin İznik Hacı Hamza Camisi[261] 2/1, İznik Kırgızlar Türbesi[262] 2/2, Bursa Emir Hanı[263] 2/1, Lala Şahin Paşa Medresesi[264] 3/1, Yenişehir Süleyman Paşa Türbesi[265] 2/1 tuğla-taş almaşık duvar örgü sisteminde örülmüştür. Diğer yandan XIV. yüzyılın başlarında iki yapının da bileşik sistemli olması bu sistemin Orhan dönemine has bir özellik olmadığını göstermektedir.

Çizim 4.28 Bileşik Sistem Duvar Örgüsü Örneği

Erken dönemde yalnızca dört yapıda görülen bileşik sistem, belki de bilinçli bir şekilde yapılmamıştır. Zaten bileşik sisteme sahip bu dört yapıda farklı zamanlarda birçok kez onarım geçirmiştir. Duvarlardaki bu düzenin nedeni bu onarımlar olabilir. Çünkü bileşik sistem olarak isimlendirilen bu örgü düzeni tutarlı bir sistem içerisinde değildir.

[260] Batur, 1970: 190.
[261] Ayverdi, 1950: 121.
[262] Ayverdi, 1989a: 181.
[263] Ayverdi, 1989a: 132.
[264] Ayverdi, 1989a: 93.
[265] Ayverdi, 1989a: 208.

Çizim 4.29 Edirne Yıldırım Camisi Kuzey Duvarı Örgü Sistemi

SONUÇ

Tuğla, erken Osmanlı dönemi mimarisinin başlıca malzemelerinden biridir. Bu dönem içerisindeki yoğun tuğla kullanımı erken Osmanlı mimarisini, Osmanlı mimarisinin diğer dönemlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biridir. Bu çalışmada erken Osmanlı döneminde Bursa ve Edirne'de inşa edilmiş 34 cami ve mescidin cephelerindeki tuğla kullanımı incelenmiştir.

Araştırma kapsamına giren yapılarda kullanılan tuğlalar standart ölçülere sahip değildir. Bir yapı üzerinde kullanılmış olan tuğlalar farklı boyutlardadır. Bunun sebepleri arasında farklı fırınlardan temin edilen tuğlaların kullanılmış olma ihtimali, tuğlaların farklı kalıplarda üretilmiş olabilmesi, harabe yapılardan devşirilmiş tuğlaların kullanılmış olma ihtimali ve onarımlar sırasında belki de yeni tuğlaların kullanılması gibi önermeler söylenebilir. Dönem içerisinde geçen sürede tuğlaların boyutlarında düzenli bir kısalma, uzama, incelme, kalınlaşma gibi bir durum tespit edilemedi. Tuğlaların çeşitli boyutlarda olmasından dolayı, Bizans mimarisinde kullanılan tuğlalar ile boyut bakımından bir karşılaştırma yapılamamaktadır. Bizans'ın İstanbul'daki yapılarında kullanılan tuğlalar kare biçimlidir. İznik'teki Bizans yapılarının beden duvarlarında ise hem kare hem de dikdörtgen tuğla kullanılmıştır. Erken Osmanlı yapılarında ise dikdörtgen tuğlalar yoğunluktadır.

Süsleme amaçlı kullanılmış olan kesme tuğlalar, şerit ve geometrik tuğlalar olarak biçimlenmiştir. Anadolu'da kesme şerit tuğlanın en yoğun kullanımı Selçuklu devri yapılarında bulunmaktadır. Erken Osmanlı devri yapılarında kare, dikdörtgen, üçgen, baklava dilimi şeklinde hazırlanmış kesme geometrik tuğlalar ve taşlar ile kompozisyonlar oluşturulmuştur. Tuğla süslemeler yapıların pencere ve kemer alınlıklarında görülmektedir. Aynı şekilde Bizans mimarisinde de tuğla süslemeler pencere ve kemer alınlıklarında görülmektedir. Şerit tuğla kullanımı Bizans yapılarında pek görülmez, erken Osmanlı yapılarında daha çok örneği vardır.

Tuğlalar yapıların beden duvarlarında yatay ve dikey istiflenmiştir. Yatay tuğla istifinden oluşan tuğla sıraları taş ile birlikte duvarların ana öğesidir. Dikey tuğla istifi taş aralarına bir veya iki sıra olarak istiflenmiştir. Dikey tuğla istifi yatay tuğla ve taş istifi ile beraber çerçeve tekniği meydana getirmiştir. Eğik tuğla istifi bezeme amaçlı balıksırtı motifini meydana getirmiş olup az sayıda örnekte duvarlarda karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönem yapılarında duvarlarda, kemerlerde, kubbe kasnaklarında tuğla tek başına değil taş ile birlikte almaşık teknikte kullanılmıştır. Duvarlarda kullanılan örgü tekniği basit almaşıklık ve bileşik almaşıklık örgü tekniği olarak iki sistemde kullanılmıştır. Basit

almaşıklıkta 3/1, 2/1, 1/1, 2/2, 3/2 gibi tuğla taş sırası kullanılmıştır. Bileşik sistem ise bu sistemlerin aynı duvarda beraber kullanılması ile ortaya çıkan bir tekniktir. Bizans döneminde Batı Anadolu'da, İstanbul ve Balkanlar'da yoğun olarak kullanılan tuğla taş almaşık örgü tekniğini, Osmanlıların Batı Anadolu'ya yerleştiklerinde bu örgü tekniğini Bizanslılardan miras aldıkları söylenebilir. Ancak tuğla ve taş sıralarının sayısı bakımından farklılaşmalar vardır. Özellikle Bizans'ın İstanbul'daki yapılarının duvar örgüsünde kullanılan tuğla ve taş sıralarının sayısı ile erken Osmanlı duvar örgüsünde kullanılan tuğla ve taş sıralarının sayısı arasında farklılıklar bulunmaktadır. İstanbul'daki Bizans mimarisinde tuğla sayısı üç, dört, beş, altı sıraya kadar çıkmaktadır. Taş sırası da üç, dört, beş, altı sıraya kadar kullanılmıştır. Erken Osmanlı cami ve mescitlerinde ise bir, iki, üç sıra tuğla ve bir ve iki sıra taş kullanımı görülmektedir. En çok tercih edilen üç sıra tuğla bir sıra taş ve iki sıra tuğla iki sıra taş kullanımıdır. Erken Osmanlı duvar örgüsü Bizans'ın İstanbul'daki yapılarının dışında daha çok Balkan coğrafyası ve Batı Anadolu'daki Laskaris mimarisi ve Bursa, İznik çevresindeki Bizans duvar örgü sistemine benzemektedir. Bu yapılarda erken Osmanlı duvar örgüsünde olduğu gibi bir, iki, üç sıra tuğla ve bir, iki taş sırası yoğun olarak kullanılmıştır. Genel olarak aynı sayıda tuğla ve taşın kullanılmış olması, Osmanlı yapılarında çalışan duvar ustalarının tuğla taş sıralarının sayısını bilinçli bir tercih ile kullanmış oldukları söylenebilir.

Bu dönemin cami ve mescitlerinde yer alan minarelerdeki tuğla kullanımı Selçuklu geleneğinin bir yansımasıdır. Minareler tümüyle tuğla ile inşa edilmiş olup, yalnızca minarelerin kaidelerinde tuğla taş almaşık örgü tekniği bulunmaktadır. Minarelerde tuğlalar yatay istiflenmiştir. Bazı örneklerde sırlı tuğla kullanımı da görülmektedir.

Erken Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinde yer alan tuğla kullanımı temelde çevresindeki kültürlerin mimarisinden ve özellikle de Bizans mimarisinden etkilenmiştir. Bunun yanında bu dönem içerisindeki geçen sürede kendine özgü özellikleri ile de karşımıza çıkmaktadır. Bizans yapılarındaki tuğla taş almaşık örgü tekniğinin mantığını alan Osmanlılar daha sonraki süreçte tuğla taş sırasının düzeni bakımından bir standart oluşturmuştur. Bu sayede cephelerde daha düzenli bir görünüm oluşmuştur.

KAYNAKÇA

Acar, T. (2011). *Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Aktuğ Kolay, İ. (2010). "Ottoman Construction Materials and Terminological Change: Remarks Pertaining to Bricks and Roof Tiles as Apparent in the Sources". M. Harmuth ve A. Dilsiz (Ed), *Monuments, Patrons, Contexts Papers On Ottoman Europe Presented To Machiel Kiel*. Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Leiden.

Arel, A. (2014). "Bir Temellük Aracı Olarak Mimarlık; Menteşe Beyliği Örneği". *Beylikler Dönemi Kültür ve Sanatı, 16-17 Nisan 2003 Sempozyum Bildirileri*. İstanbul, 43-82.

Aslanapa, O. (1965). "İznik'te Sultan Orhan İmaret Camii Kazısı". *Sanat Tarihi Yıllığı I*: 16-32.

Aslanapa, O. (1990). *Türk Sanatı*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ayverdi, E. H. (1950). "Orhan Gazi Devrinde Mimari". *Yıllık Araştırmalar Dergisi I*: 115-197.

Ayverdi, E. H. (1989a). *İstanbul Mimari Çağının Menşei. Osmanlı Mimarisinin İlk Devri. Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınlar, İstanbul.

Ayverdi, E. H. (1989b). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Bakırer, Ö. (1971). Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri. *Vakıflar Dergisi*, 9: 337-362.

Bakırer, Ö. (1972). "Anadolu Selçuklularında Tuğla İşçiliği". *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 187-203.

Bakırer, Ö. (1981).*Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Bakırer, Ö. (1993). "Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Mimarisinde Taş ve Tuğla İşçiliği". *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 255-280.

Barkan, Ö. L. (1972). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Barkan, Ö. L. (1979). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Batur, A. (1970). "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine". *Anadolu Sanatı Araştırmaları,* 2: 135-216.

Bubur, R. (2005). "Kazakistan, Jambul'da, Ayşe Bibi Türbesi". *Sanat Tarihi Dergisi,* XIV/I: 29-43.

Buchwald, H. (1979). "Lascarid Architecture". *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 28: 261-296.

Budak, A. (2018). "Onarımın Tarihi Görsellerden Okunması: Bursa Orhan Camisi Örneği". *Sanat Tarihi Yıllığı,* 27: 39-62.

Çağaptay, S. (2011). "The Church Of The Panagia Pantobasilissa In Trigleia (ca. 1336) Revisited: Content, Context And Community" *İstanbul Araştırmaları Yıllığı,* 1: 45-59.

Cantay, G. (2002). *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık.* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Ciric, J. S. (2014). "En Toytω Nika: Brickwork Narrative in Constantinopolitan Architecture During The Period Of Palaiologoi". *Nis and Byzantium* 12: 231-244.

Ćurčić, S. (2003). "The Role of Late Byzantine Thessalonike in Church Architecture in the Balkans". *Dumbarton Oaks Papers,* 57: 66-84.

Çeşmeli, İ. (2007). *Antik Çağ'dan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi.*Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Divitçioğlu, S. (2000). *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Duran, R. (1995). *Menteşe Beyliği Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Durukan, A. (1997). "Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi". *Vakıflar Dergisi*, 26: 25-44.

Durukan, A. (2002). "Kaynaklar Işığında Osmanlı Beyliği'nde Sanat Ortamı". *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler,* Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1103-1114.

Durukan, A. (2014). "Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit". M. Çerkez, M. Görür, B. İşler (Ed), *Sanat Tarihi Araştırmaları Kültürel Kimlikte Gelenek, Çeşitlilik ve Değişim,Turkish Studies,* 9 (10): 391-502.

Dülgerler, O. N. (2006). *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ermiş, Ü. M. (2009). *İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ersen, A. (1986). *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ersoy, B. (1992). "Edirne Şah Melek Camii'nin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri Hakkında Düşünceler". *Sanat Tarihi Dergisi,* 6 (6): 47-61.

Esin, E. (1961). " Türk Sanat Tarihinde Karahanlı Devrinin Mevkii". *VI. Türk Tarih Kongresi*: 100-130.

Eyice, S. (1949). "İznik'te Bir Bizans Kilisesi". *Belleten,* XIII(49): 37-51.

Eyice, S. (1961). "İzmir Yakınında Kemalpaşa (Nif) da Laskaris'ler Sarayı". *Belleten,* XXV(97): 1-16.

Eyice, S. (1963). "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* C. XXI: 3-80.

Eyice, S. (1980). *Son Devir Bizans Mimarisi. İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Gallotta, A. (2000). "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme". E. A. Zachariadou (Ed.), *Osmanlı Beyliği 1300-1389,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 41-61.

Goodwin, G. (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

İnalcık, H. (2016). *Devlet-i' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar* – I. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kafadar, C. (2010). *İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Çev: Ceren Çıkın, Birleşik Yayınevi, Ankara.

Kahya, Y. (1992*). İstanbul Bizans Mimarisinde Kullanılan Tuğlanın Fiziksel ve Mekanik Özellikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kahya, Y. (1996). "İstanbul Bizans Mimarisinde Tuğla Boyutları Üzerine*"*. Z. Ahunbay, D. Mazlum, K. Eyüpgiller (hzl.). *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, Eren Yayınları, İstanbul, 171-182.

Kaya, Ş. (2017). "XIX. Yüzyılda İstanbul'da Tuğla Üretimi ve Çobançeşme Tuğla Fabrikası". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 50: 165-188.

Keskin, M. Ç. (2013). "Siyasi-Kültürel İlişkiler Çerçevesinde Tebrizli Çini Ustalarının Anadolu Yolculuğu (1419-1433)". *Belleten*, LXXVII(279): 445-465.

Kharazmi, M. (2016). "A Study on Geometric Constructions on Brickwork Decorations in Iranian Architecture". *The Proceedings of Bridges: Mathematics, Music, Art, Architecture, Education, Culture:* 301-308

Koshenova, G. (2016). "Kazakistan, Taraz'da Babacı Hatun Türbesi". *Bilig,* 77: 183-202.

Köprülü, M. F. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture*. 4. Gözden geçirilmiş basım. Harmondsworth.

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. YEM Yayınevi, İstanbul.

Kulunyar, A. (1990). *İznik'teki Bizans Dönemi Yapılarında Tarihlendirme Sorunları ve Malzeme – Teknik.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kuran, A. (1964a). *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.

Kuran, A. (1964b). "Edirne'de Yıldırım Camii". *Belleten,* XXVIII (111):419-428.

Lowry, H.W. (2010). *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. İstanbul.

Mercangöz, Z. (1990). "Bafa Gölü Kirselik'teki Manastır Kilisesi". *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, 5: 117-138.

Mercangöz, Z. (1991). "Batı Anadolu'daki Türk Yapılarının Duvar Tekniği ve Tuğla Süslemelerinin Kaynağı Üzerine Düşünceler". *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, İstanbul, s. 485-495.

Ousterhout, R. (1995). "Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture". *Muqarnas*, XII: 48-62.

Ousterhout, R. (2016). *Bizans'ın Yapı Ustaları*. (Çev. F. Yavuz), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Ötüken, S. Y. (1988). "Karacabey İlçesindeki Tophisar Köyünün Ortaçağdaki Önemi ve Tarihi Eserleri". *Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 4: 89-99.

Ötüken, S.Y., Durukan, A., Acun, H. ve Pekak, S. (1986). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Ötüken, Y. (1978). "İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri", *Vakıflar Dergisi* 12: 213-233.

Ötüken, Y. (1990). "Bizans Duvar Tekniğinde Tektonik ve Estetik Çözümler", *Vakıflar Dergisi* 21: 395-410.

Özbek, Y. (2002). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme: (1300-1453).* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Özer, M. (2005). "Edirne- Karaağaç- Timurtaş Köyü Timurtaş Paşa Camisi". *Belleten*, LXIX (254): 145-167.

Raptis, K. T. (2012). "Brick and Tile Producing Workshops In The Outskirts Of Thessaloniki From Fifth To Fifteenth Century: A Study Of The Firing Technology That Has Been Diachronically Applied In The Ceramic Workshops Of A Large Byzantine Urban Center". *Proceedings Of 10th International Congress On Medieval Pottery In The Mediterranean*, Silves-Mertala, s. 493-508.

Refik, A. (1987). *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Riefstahl, R. M. (1941). *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, Maarif Matbaası, İstanbul.

Sağıroğlu Arslan, A. (2014). "Erken Dönem Osmanlı Sanatında Latin Etkileri". *Journal Of Turks*, Vol 6, No 2: 131-155.

Savaş, A. (1999). *Bursa ve İlçelerindeki 15. Yüzyıl Türk Devri Yapılarında Tuğla Süsleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sözen, M. (1981). *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.

Şener, Y. S. (1997). "XIV. Yüzyıl, Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü". *Türk Etnografya Dergisi*, XX: 193-249.

Şentürk, H. Ve Urfalıoğlu, N. (2017). "İstanbul'da Bulunan Son Dönem Bizans Yapılarında Cephe Bezemeleri". *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimler Dergisi*, 6(2): 763-772.

Tanman, M. B. (2000). "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlûk Etkileri". N. Akın, A. Batur, S. Batur (Ed.), *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras",*YEM Yayınevi, İstanbul, 82-90.

Tanman, M. B. (2005). "14. ve 15. Yüzyılların Anadolu Türk Mimarisinde Gotik Etkiler". *Afife Batur'a Armağan*, İstanbul: 213-225.

Theocharidou, K. (1988). "A Contribution To The Study Of Brick And Tile Production In The Byzantine And Post-Byzantine Periods". *Deltion Christionikis Archeologikis Eterios* 13, Athens, 97-112.

Tok, A. (2015). "İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul'da Tuğla Üretimi ve Ticareti". *Osmanlı İstanbulu III, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri*, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul, 769-779.

Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ulusoy Binan, D. (2000). "Osmanlı'da Beylikten İmparatorluğa Geçişte Yapı Üretim Süreci ve İlişkileri Üzerine Bir Deneme". N. Akın, A. Batur, S. Batur (Ed.), *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras",* YEM Yayınevi, İstanbul, 387-395

Uysal, A. O. (1994). "Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler". *X. Türk Tarih Kongresi,* 3: 2349-2367.

Uzunçarşılı, İ. H. (2016). *Osmanlı Tarihi I. Cilt*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ülgen, A. S. (1938). " İznik'te Türk Eserleri". *Vakıflar Dergisi* I: 53-111.

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (1983). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, III*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Wittek, P. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*. Çev: Fatmagül Berktay, Pencere Yayınları.

Wulff, H. E. (1966). *Traditional Crafts Of Persia.* The MIT Press, Cambridge.

Yürekli Görkay, Z. (2011). "Osmanlı Mimarisinde Aleni Devşirme Malzeme Kullanımı: Gazilerin Alamet-i Farikası". S. Bağcı, Z. Yasa Yaman (Ed.),*Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 273-282.

İnternet Kaynakları

https://archnet.org/sites/2034 (erişim tarihi: 07.03.2019).

https://okuryazarim.com/erken-osmanli-donemi-mimari-planlari/ (erişim tarihi: 08.07.2019).

http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/kumbet-i-karagan (erişim tarihi: 10.06.2019).

http://www.maviyengec.org/etkinlikler-5/erzincan-sultan-melik-gazi-turbesi-11.html (erişim tarihi: 10.06.2019).

https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g298037-d12197187-Reviews-Izzettin_Keykavus_Turbesi-Sivas.html(erişim tarihi:15.06.2019).

https://www.flickr.com/photos/woodpainter/2521375788/in/photostream/(erişim tarihi: 15.06.2019).

https://www.flickr.com/photos/woodpainter/2521395136/in/photostream/ (erişim tarihi: 15.06.2019).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nessebar,_Kirche_des_Johannes_Aleitourgetos_10.jpg, (erişim tarihi: 25.05.2019).

https://yoldaolmak.com/kemerli-kilise-trilye.html (erişim tarihi: 15.06.2019).

https://www.izmirdergisi.com/tr/dergi-arsivi/45-21inci-sayi/230-izmir-in-anadoluya-acilan-kapisi (erişim tarihi: 15.06.2019)

https://twitter.com/cihad_meric/status/1019515578233614336 (erişim tarihi: 15.06.2019)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Soner DEMİR
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Atatürk Endüstri Meslek Lisesi, 2011
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Antalya, 2016
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü (Araştırma Görevlisi)
E-Posta	demirrsonerr@gmail.com